An engraving depicting the biblical story of Tobias. On the left, an angel with large, feathered wings and a pointed hat stands, holding a long staff. He is looking towards the right. On the right, an elderly man with a long, flowing white beard and hair sits in a chair. He is looking down at his hands. Behind him, a young boy with curly hair stands, his hands resting on the old man's head. The background shows architectural details like columns and a doorway. The entire scene is rendered in a detailed, cross-hatched engraving style.

**Trzy
szesnastowieczne
edycje
Księgi
Tobiasza
(1539, 1540, 1545)**

Opracowanie i transkrypcja
Anna Lenartowicz-Zagrodna
przy współudziale
Magdaleny Gozdek

**Trzy
szesnastowieczne
edycje
Księgi
Tobiasza
(1539, 1540, 1545)**

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

**Trzy
szesnastowieczne
edycje
Księgi
Tobiasza
(1539, 1540, 1545)**

**Opracowanie i transkrypcja
Anna Lenartowicz-Zagrodna
przy współudziale
Magdaleny Gozdek**

 **WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO**

Łódź 2021

Anna Lenartowicz-Zagrodna, Magdalena Gozdek — Uniwersytet Łódzki
Wydział Filologiczny, Instytut Filologii Polskiej i Logopedii
Zakład Historii Języka Polskiego, 90-236 Łódź, ul. Pomorska 171/173

RECENZENT

Izabela Winiarska-Górska

REDAKTOR INICJUJĄCY

Urszula Dzieciatkowska

SKŁAD I ŁAMANIE

Anna Lenartowicz-Zagrodna

KOREKTA TECHNICZNA

Wojciech Grzegorzcyk

PROJEKT OKŁADKI

Polkadot Studio Graficzne Aleksandra Woźniak, Hanna Niemierowicz

Rycina wykorzystana na okładce:

Crispijn van den Broeck, Tobias geneest de blinde Tobit (1570–1580)

Źródło: www.rijksmuseum.nl

Publikacja powstała w ramach konkursu na finansowanie projektu badawczego z funduszu rozwoju naukowego Wydziału Filologicznego UŁ

Wydrukowano z gotowych materiałów dostarczonych do Wydawnictwa UŁ

© Copyright by Anna Lenartowicz-Zagrodna, Magdalena Gozdek, Łódź 2021

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2021

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.09937.20.0.M

Ark. druk. 11,5

ISBN 978-83-8220-397-4

e-ISBN 978-83-8220-398-1

<https://doi.org/10.18778/8220-397-4>

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. 42 665 58 63

Spis treści

Wstęp	7
Uwagi dotyczące wydania Księgi Tobiasza	19
Zasady opracowania transkrypcji	19
Zasady opracowania komentarzy i objaśnień	30
Wykaz skrótów	32
Transkrypcja zabytków	37
Komentarze i objaśnienia	99
Uwagi edytorskie do edycji z 1539 roku	99
Uwagi edytorskie do edycji z 1540 roku	103
Różnice między edycjami z 1540 i 1545 roku	105
Wyrazy i formy wyrazowe dawne	112
Spis ilustracji	175
Bibliografia	177

Wstęp

Obecność Księgi Tobiasza w dziejach polskiego piśmiennictwa sięga połowy XV wieku — zapoczątkował ją przekład zamieszczony w Biblii królowej Zofii. Pierwsza drukowana edycja tej księgi ukazała się w roku 1539 (kolejne: 1540 i 1545). Oznacza to, że po księgach Eklezjastesa (1522)¹, Psalmów (1532)² i Syracha (1535)³, Tobiasz jest czwartą ze znanych, samodzielnie drukowanych ksiąg biblijnych⁴. Druga połowa XVI wieku przyniosła kolejne tłumaczenia Księgi Tobiasza, jednak nie drukowane samodzielnie, a w ramach całościowych wydań Biblii: w Biblii Leopoldy (1561), Biblii brzeskiej (1563), Biblii nieświeskiej (1572) oraz Biblii Jakuba Wujka (1599). W roku 1632 ukazał się nowy przekład Księgi Tobiasza, tym razem dokonany w ramach prac nad Biblią gdańską.

Warto tu nadmienić, że katolickie przekłady Księgi Tobiasza różnią się od protestanckich zarówno pod względem zlokalizowania w obrębie Biblii, jak i szczegółów treściowych. W bibliach Leopoldy i Wujka wybita została jako księga Starego Testamentu, w bibliach brzeskiej, nieświeskiej i gdańskiej włączono ją do apokryfów. Układ ten wynika z nieobecności Księgi Tobiasza w hebrajskim kanonie ksiąg biblijnych i jednocześnie jej obecności w kanonie aleksandryjskim. Kościół katolicki

¹ *Ecclesiastes Xyegi Salomonowe / ktore polskim wykładem kaznodzieyskye mynaujemy* w przekładzie Hieronima z Wielunia, editio princeps: Kraków 1522.

² *Psalterz albo kościelne spiewanie / Krola Dawida / nowo pilnie przełożony / z łacińskiego języka w polski / według szczerego tekstu* (tzw. Psalterz krakowski), editio princeps: Kraków 1532.

³ *Kniegi Jesusa Syna Syrachowego / Ecclesiasticus rzeczone / ktore wssytkich cnot nauce zamykaią w sobie* w przekładzie Piotra Poznańczyka, editio princeps: Kraków 1535.

⁴ W 1539 roku ukazały się również dwa wydania *Żołtarza Dawida* w przekładzie Walentego Wróbla: pierwsze w oficynie Heleny Unglerowej (w kolofonie odnotowano datę dzienną: 24 maja 1539), drugie — u Macieja Szarffenberga (zob. A. Kawecka-Gryczowa (red.), *Drukarnie dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 1: *Małopolska*, cz. 1: *Wiek XV–XVI*, Wrocław 1983: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 241); nie wiadomo jednak, czy druki te są wcześniejsze niż Księga Tobiasza.

wlicza ją do kanonu świętych ksiąg i umieszcza w Starym Testamencie, ale jako księgę deuterokanoniczną, czyli taką, którą zawiera tylko kanon aleksandryjski (zatem grecki przekład Biblii zwany Septuagintą). Natomiast dla wyznań protestanckich, uznających za podstawę do ustalenia zawartości Starego Testamentu Biblię hebrajską, jest ona jedną z ksiąg apokryficznych, które wydzielono jako osobną grupę dla odróżnienia od ksiąg protokanonicznych i umieszczono po nich⁵.

Katolickie i protestanckie przekłady Księgi Tobiasza różnią się także pod względem treści i formy, ponieważ stanowiące ich podstawę translatorską wersje nie są jednobrzmiące⁶. W przekładach protestanckich w rozdziałach 1, 1–3, 6 narracja prowadzona jest w pierwszej osobie — historię opowiada sam Tobiasz; w przekładach katolickich, bazujących na łacińskim tekście św. Hieronima, narrator w całej historii pozostaje trzecioosobowy. Inne brzmienie mają imiona niektórych postaci, inaczej również snuta jest fabuła — w przekładach protestanckich pojawia się bowiem więcej szczegółów.

Obok edycji biblijnych notujemy obecność Księgi Tobiasza w świeckiej odświeżeniu — biblijna opowieść była ekscerpowana przez autorów szukających w niej treści parenetycznych. Jeszcze przed 1647 rokiem⁷ ukazał się w Krakowie w drukarni Franciszka Cezarego poradnik *Tobiasz pobożny i gospodarz dozorny*⁸, z którego czytelnicy mieli się dowiedzieć,

⁵ Zob. Wojciechowska K., Rosik M., *Hebraica sive græca veritas? Katolicko-luteraniska refleksja na temat natchnienia Septuaginty*, w: *Scripturæ Sacræ Propagator*, red. K. Ziaja, Opole 2015: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, s. 231–262.

⁶ Zachowały się przekazy Księgi Tobiasza w językach hebrajskim, aramejskim, greckim i łacińskim. Ze względu na różnice i zbieżności między poszczególnymi przekazami wyodrębnia się trzy recenzje (wersje) tekstu: najpełniejszą, średnią (z mniejszą liczbą szczegółów) i fragmentaryczną. O różnicach między nimi zob. hasło: *Tobiasz*, w: M. Nowodworski (wyd.), *Encyklopedia kościelna*, t. XXVIII, Warszawa 1905: Drukarnia Czerwińskiego i Spółki, s. 502–520.

⁷ Zachowane wydanie pochodzi z tegoż roku; na karcie tytułowej widnieje napis: „znowu dla młodych gospodarzów wydany”, co pozwala przypuszczać, że nie jest to edycja pierwsza. Edycja online na stronie Biblioteki Jagiellońskiej: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/367218/edition/350117/content> (dostęp: 12.05.2020).

⁸ Zob. J. Ryś, *Rodzina szlachecka w świetle staropolskich poradników gospodarskich*, „Wychowanie w Rodzinie” 2013, t. VII, nr 1, s. 109–125; M. Krzysztofik, *Małżeństwo i rodzina w staropolskim poradniku moralno-religijnym pt. Tobiasz pobożny i gospodarz dozorny (1647)*, w: *Współczesny i dawny obraz rodziny w literaturze, kulturze*

„jako się młodzi gospodarze w stanie małżeńskim sprawować, dziatki wychować, czeladkę rządzić mają” (k. tyt.). Dzieło składa się z dwu części: pierwszą stanowi wierny przekład Księgi Tobiasza (z dużym prawdopodobieństwem przejęty z Biblii Wujka), drugą — charakterystyka wzorowego gospodarza⁹.

Po księgę tę zaczęli sięgać także dramatopisarze i poeci. Już od XVI wieku Tobiasz gościł na scenach teatrów żakowskich oraz jezuickich¹⁰; w połowie tegoż stulecia doczekał się natomiast pierwszej poetyckiej adaptacji dokonanej przez polskiego autora. W swych *Herbach rycerstwa polskiego* Bartosz Paprocki zamieścił sporządzony przez Andrzeja Trzecieckiego opis prac biskupa Marcina Białobrzeskiego (1530–1586) — *De operibus eius in lucem editis*. Znalazła się tu następująca wzmianka: „Nec tamen et rythmis conscripta poemata desunt, / Ut Tobiaë et Jobi dramata sacra docent”¹¹ [„A wszak nie brakuje poematów spisanych rytmemi, / Czego święte dramaty o Tobiaszu i Jobie dowodami” — przekł. A.L.-Z]. Dramat Białobrzeskiego pozostaje dziełem zaginionym; nie wiadomo również, czy został spisany po łacinie, czy po polsku. Bibliografowie próbowali odnaleźć dzieło, o czym świadczy choćby fakt, że w *Bibliografii polskiej* Estreichera przy edycji Księgi Tobiasza z 1545 roku pojawiła się wzmianka o możliwym autorstwie Białobrzeskiego¹². Hipoteza ta jest mało prawdopodobna,

i sztuce, red. L. Mariak, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego 2018, s. 65–78; też, *Old Polish Discourse on the Sacred and the Profane in the Moral-religious Guide-book, Titled „Tobias the Pious and Diligent Host” (1647)*, „Respectus Philologicus” 2017, t. 31 (36), s. 40–49.

⁹ Wykorzystanie Księgi Tobiasza autor motywuje następująco: „Pismo ś. nie tylko Przykazania Boże, i nauki zbawienne w sobie zámyka, ále też przykłády świętych ludzi, i Żywoty ich opisuje, jedno áby nam żywy wzor wszelákich cnot pokazało, i ku świętemu á pobożnemu życiu ná kształt ich pobudziło” (k. 2); Tobiasz „jest rozmaitych nauk i przykłádom pełny” (k. 2v).

¹⁰ Zob. np. K. Wójcicki, *Obrazy starodawne*, t. I, Warszawa 1843: nakł. G. Sennewald, s. 148–149; J. Poplatek, *Studia z dziejów jezuickiego teatru szkolnego w Polsce*, Wrocław 1957: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; P. Kencki, *Gra o Tobiaszu*, „Performer” 2011, nr 3, online: <http://www.grotowski.net/performer/performer-3> (dostęp: 15.03.2020).

¹¹ B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego, na podstawie edycji z 1584 r. wyd. Kazimierz Turowski*, Kraków 1858: Wydawnictwo Biblioteki Polskiej, s. 224.

¹² Zob. K. Estreicher, *Bibliografia polska. Spis chronologiczny*, cz. II, t. I, ogólnego zbioru t. VIII, Kraków 1882: Drukarnia C.K. Uniwersytetu Jagiellońskiego, online: <https://www.estreicher.uj.edu.pl/chronologia> (dostęp: 10.02.2020).

jeśli weźmiemy pod uwagę, że pierwsza edycja tego przekładu *Tobiasza* ukazała się sześć lat wcześniej. Oznaczałoby to, że Białobrzesci, urodzony ok. 1530 roku¹³, dokonał przekładu jako niespełna dziesięcioletek.

Wiek XVII zaowocował z kolei poetyckimi ujęciami tej księgi biblijnej. W 1615 roku w krakowskiej oficynie Szymona Kempiniego ukazało się dzieło zatytułowane *Tobiasz z Pisma Świętego wyjęty, polskim wierszem napisany*. Jego autorem był Wojciech Ulatowski, członek zakonu paulinów i przełożony częstochowskiego konwentu na Jasnej Górze. Utwór cechował się luźnym stosunkiem do starotestamentowej historii i nastawiony był głównie na ukazanie „wizerunku pobożnego żywota” — jak zapowiadają jego pierwsze słowa¹⁴. O nikłej jakości artystycznej może świadczyć to, że w zachowanym egzemplarzu zabytku nieznany osiemnastowieczny czytelnik poczynił wiele korekt w zakresie wierszowania¹⁵; praca Ulatowskiego nie zyskała też aprobaty w oczach dziewiętnastowiecznych badaczy — Wacław Maciejowski stwierdził na przykład, że „Nader małej jest wartości”¹⁶.

Poetycka parafraza o niekwestionowanych walorach artystycznych wyszła spod pióra Stanisława Herakliusza Lubomirskiego — był to *Tobiasz wyzwolony* (1683). Poeta przejął z opowieści biblijnej fabułę i jej dydaktyczne przesłanie, ale tekst wzbogacił o refleksje na temat ówczesnego społeczeństwa, czynione z perspektywy siedemnastowiecznego obserwatora-moralisty¹⁷. Dziesięć lat później, mianowicie w 1693 roku,

¹³ Zob. W. Budka, *Białobrzesci Marcin*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. I, red. W. Kopczyński, Warszawa 1935: Polska Akademia Umiejętności, online: www.ipsb.nina.gov.pl (dostęp: 12.02.2020).

¹⁴ R. Pietkiewicz, *Pismo Święte w języku polskim w latach 1518–1638. Sytuacja wyznaniowa w Polsce a rozwój edytorstwa biblijnego*, Wrocław 2002: Uniwersytet Wrocławski [maszynopis doktoratu], s. 124–125, online: <http://digital.fides.org.pl/Content/728/Pietkiewicz-Doktorat.pdf> (dostęp: 12.05.2020).

¹⁵ K. Estreicher, *Bibliografia staropolska*, Kraków 1938: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, cz. III: *Obejmująca druki stóleci: XV–XVIII w układzie abecadłowym*, t. XXI, ogólnego zbioru t. XXXII, s. 21, online: https://www.estreicher.uj.edu.pl/skany/?dir=dane_indeks|32 (dostęp: 12.05.2020).

¹⁶ W. Maciejowski, *Piśmiennictwo polskie od czasów najdawniejszych aż do roku 1830*, t. III, Warszawa 1852: S. Orgelbrand, s. 608.

¹⁷ Zob. M. Krzysztofik, „*Tobiasz wyzwolony*” Stanisława Herakliusza Lubomirskiego wobec biblijnej Księgi Tobiasza, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego.

ukazał się napisany trzynastozgłoskowcem dramat szkolny *Historija o starem i młodem Tobijaszu*. Jej autor Marcin Polentius, nauczyciel języka polskiego w Gdańsku¹⁸, ułożył go z myślą o „młodych pacholętach” „ku osobliwemu zachęcaniu do wyrządzania wszelakich dziecin-skich posług rodzicom ich”¹⁹.

Kolejne utwory inspirowane biblijną Księgą Tobiasza przynosi wiek XVIII. W 1773 roku warszawska oficyna Mitzlera wydała tragicomedię w pięciu aktach *Tabasz albo Tobiasz stary*. Tekst oryginalny został spisany dużo wcześniej przez nowołacińskiego poetę, Niderlandczyka Koreliusza Schoneusa (ok. 1540–1611); tłumaczenia z łaciny „wierszem polskim nierytmowym” dokonał Józef Epifani Minasowicz. Zmieniona forma imienia tytułowego bohatera nawiązała do legendarnego przydomka Załuskich (dzieło zostało dedykowane Józefowi Załuskiemu)²⁰. Mniej więcej w tym samym czasie ukazała się również *Kantata muzyczna Tobiasz* Wacława Sierakowskiego (ok. 1780)²¹ — tłumaczenie włoskiego dzieła *La pazienza ricompensata negli avvenimenti di Tobia* (Bologna 1761) autorstwa Giovanniego Battisty Casaliego. Polski przekład powstał na potrzeby założonej i prowadzonej przez Sierakowskiego prywatnej szkoły muzyki. Podczas organizowanych koncertów wokalo-instrumentalnych wykonywane były głównie kantaty, do których libretta pisał lub tłumaczył sam Sierakowski, muzykę zaś układali nauczyciele; teksty kantat drukowano i rozdawano zebranej publiczności²².

Prace Historycznoliterackie” 2000, z. 95–96, s. 21–45; też, *XVII-wieczne parafrazy wierszowane Starego Testamentu jako przykład literackiej interpretacji biblijnego słowa*, „Kieleckie Studia Teologiczne” 2002, z. 1–2, s. 370.

¹⁸ Zob. T. Witczak, *Teatr i dramat staropolski w Gdańsku (Przegląd historyczno-materiałowy)*, Gdańsk 1959: Gdańskie Towarzystwo Naukowe, s. 96–109; tenże, *Historija o starem i młodem Tobijaszu (1693)*, „Archiwum Literackie”, t. 14: „Miscellanea staropolskie. 3”, red. R. Pollak, Wrocław 1963: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 205–292.

¹⁹ T. Witczak, *Historija...*, s. 270.

²⁰ J. Platt, *Adam Naruszewicz w kręgu Biblioteki Załuskich. Fragmenty korespondencji Józefa Andrzeja Załuskiego i inne materiały*, „Archiwum Literackie”, t. XVIII: „Miscellanea z doby oświecenia. 4”, red. Z. Goliński, Wrocław 1973: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 200–201, 218.

²¹ Zob. M. Piekarski, *Ks. Wacław Sierakowski — propagator wiedzy o muzyce i organizator szkolnictwa muzycznego w okresie działalności Komisji Edukacji Narodowej*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2016, nr 36, s. 85–99.

²² Zob. E. Aleksandrowska, *Wacław Sierakowski h. Ogończyk*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XXXVII, red. H. Markiewicz, Kraków 1996–1997: Polska Akademia

Dzieje biblijnego bohatera poetycko przetworzył w epoce romantyzmu Stefan Witwicki. Swego *Tobijasza* (1830) określił mianem „sceny lirycznej”. W roku 1902 Felicjan Faleński opublikował wierszowane *Przekłady z Pisma Starego Zakonu*, wśród których znalazły się także *Księgi Tobiaszowe*.

Już nawet ten pobieżny przegląd pokazuje, że Księgę Tobiasza traktowano nie tylko jako księgę biblijną, a także jako historię stanowiącą źródło wskazówek moralnych, wychowawczych i dydaktycznych, dającą się przedstawić w formie sfabularyzowanej, dramatycznej lub poetyckiej; funkcjonowała ona w literaturze zarówno jak tekst religijny, jak i tekst świecki. Księga Tobiasza, wyłączona z kontekstu całej Biblii, stawała się więc fascynującą historią — podobnie jak popularne powieści romansowe czy hagiograficzne²³ — utkaną z niesamowitych przygód bohaterów, które można było rozumieć dosłownie, bez konieczności interpretacji przez pryzmat teologii czy religii²⁴. Biblijna-nieblijna opowieść o Tobiaszu dla zwykłego czytelnika tamtych czasów była tekstem tej samej rangi, co apokryficzne historie o Józefie²⁵ czy Zuzannie, w których biblijne postaci stanowiły jedynie inspirację do snucia nowej fabuły, wychodzącej poza ramy Pisma Świętego: liczyła się przede wszystkim ciekawa historia, natomiast kwestie jakości przekładu i stosunku do tekstu źródłowego schodziły na dalszy plan.

Potencjał tkwiący w tej księdze wykorzystali drukarze działający w pierwszej połowie XVI wieku. Godny podkreślenia jest fakt, że każde z trzech ówczesnych wydań Księgi Tobiasza ukazało się w innej drukarni. Jak się rzekło, pierwsze tłumaczenie, zatytułowane *Tobiasz Pátryjάρχá stárego zakonu z łáczyńskiego jęzýká ná polski, nowo á pilnie przełożony*, wyszło w Krakowie „Látá náródnienia Bożego. 1539.” spod

Umiejętności, s. 313, online: <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/waclaw-sierakowski-h-ogonczyk> (dostęp: 24.03.2020).

²³ Zob. J. Krzyżanowski, *Romans polski XVI wieku*, Warszawa 1962: Państwowy Instytut Wydawniczy, s. 178–190.

²⁴ Zob. M. Adamczyk, *Biblijno-apokryficzne narracje w literaturze staropolskiej do końca XVI wieku*, Poznań 1980: Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 45–49.

²⁵ *Istoria o świętym Jozefie patryjarsze Starego Zakonu, ktorego byli bracia zaprzekli*, Kraków 1540: H. Unlgerowa.

pras Macieja Ostrogórskiego (Szarffenberga²⁶); adres wydawniczy wraz z powtórzoną informacją o dacie znalazł się w kolofonie na końcu dzieła („Prásowano w Krákovie przez Máciejá Ostrogorskiego. Látá odkupienia ludzkiego. 1539.”). Edycję drugą przygotowała oficyna Heleny Unglerowej już w kolejnym roku (1540), ale pod zmienionym tytułem: *Tobijasz z łacińskiego języka na polski przełożony*. Tu adres wydawniczy i data wybite zostały wyłącznie na karcie tytułowej („Cracovie ex Officina Ungleriana. Anno Domini. 1540”). Marek Szarffenberg doprowadził do wydania edycji trzeciej w 1545 roku; opatrzył ją tym samym tytułem, pod którym ukazała się edycja druga. Jego wydanie posiada dwa jednobrzmiące kolofony („Wybijano w Krákovie przez Márká Schárffenbergá bibliopolę krákov[skiego]. Látá bożego. 1545.”) — wytłoczone zarówno na karcie tytułowej, jak i na końcu książki.

Każdą edycję poprzedza rodzaj spisu treści czy też zbiór argumentów, zatytułowany *Krotkie ogarnienie czo się zamyka we wszytkim Tobijaszu*, w którym podane zostały streszczenia poszczególnych rozdziałów, zwanych *capitulami* lub *kapitułami*, zależnie od wydania (np. „1. Tobijasz w niewolę zagnány miłości ku bogu i bliźniemu nie przestał”). Na marginesach początkowych kart przekładu wprowadzone zostały dwa typy not: porządkujące treść (np. „Tobijasz w niewolę wzięt”; „Tobijasz miłosierny”; „Pojął żonę Annę”) oraz odsyłające do innych miejsc Pisma Świętego (np. „Amos. 8.”). Na końcu każdego wydania drukarze umieścili natomiast modlitwy o bezpieczną podróż (*Gdy ná drogę masz jáchác Modlitwa*) i o dobre małżeństwo (*Modlitwá dla szczęśliwego Manżeństwa*). Książki liczą 20 kart (1539, 1545) lub 32 karty (1540) i wybite zostały w niewielkim rozmiarze (w formie 8°), umożliwiającym zabieranie ich w podróż: „kieszonkowy format i dołączona modlitwa o dobrą podróż pozwalają przypuszczać, że była ona przeznaczona również dla osób podróżujących”²⁷. Uatrakcyjnienie wydań stanowią niewątpliwie drzeworyty. W edycji pierwszej są to winita z postaciami Adama i Ewy, w którą wpisany został tytuł dzieła, a także dwa ozdobne inicjały — figuralny z postaciami aniołów, rozpoczynający rozdział pierwszy, oraz ornamentalny z motywem roślinnym, otwierający modlitwę o szczęśliwe małżeństwo. W edycji drugiej na karcie tytułowej wytłoczono ozdobnik, a na kolejnej — wizerunek

²⁶ Zob. A. Kawecka-Gryczowa (red.), *dz. cyt.*, s. 238–250.

²⁷ R. Pietkiewicz, *dz. cyt.*, s. 208–211.

przedstawiający Tobiasza²⁸; pojawiły się ponadto ozdobniki literowe, inicjujące *Krotkie ogarnienie*, *Kapitułę pierwszą* i obie modlitwy. To wydanie cechuje zresztą największy rozmach wydawniczy, ponieważ zostało wybite czcionką gotycką (szwabachą) o największym stopniu, co przełożyło się z kolei na jego rozmiar — jest o 12 kart dłuższe od pozostałych wydań. Najsłabiej pod względem technicznym przedstawia się edycja ostatnia — co prawda rozlokowanie drzeworytów jest w niej identyczne jak w edycji Unglerowej, jednak (oprócz ozdobnika graficznego) inicjały są mniej kunsztowne. Niemniej uogólniając, można stwierdzić, że drukarze opracowali ten biblijny przekład jako estetyczną, przyjemną dla oka i jednocześnie pouczającą książkę-towarzyszkę.

Księga Tobiasza należała do grupy tych pozycji, na których można było zarobić, ponieważ chętnie ją kupowano i czytano, lub wręcz zaczytywano. Prawdopodobnie z tego powodu, mimo trzykrotnego nakładu, do naszych czasów dotrwało niewiele egzemplarzy: dysponujemy tylko dwoma egzemplarzami edycji pierwszej i pojedynczymi — edycji drugiej i trzeciej²⁹, a żaden z nich nie jest kompletny ani zachowany w dobrym stanie. Defekt w postaci ubytków prawych krawędzi większości kart, sięgających nawet jednej trzeciej szerokości kolumny tekstowej, ma egzemplarz kórnicki (BK Cim.O.118), zabytek z Biblioteki Czartoryskich (Czart. XVI.1127/I) introligator opracował tak, że przycięte zostały marginalia³⁰, natomiast egzemplarzom z Biblioteki im. Ossolińskich brakuje karty: w edycji drugiej (Ossol. XVI.O.1016) karty B1, a w edycji trzeciej (Ossol. XVI.O.660) karty E4. W 1881 staraniem

²⁸ Tobiasz został ukazany jako mędrzec siedzący wśród kwiatu lotosu i trzymający w dłoni zwój papieru; nie ma jednak żadnych charakterystycznych dla tej postaci cech, a o tym, że drzeworyt rzeczywiście go ilustruje informuje wybite na górze karty imię *Tobiasz*. Sposób jego przedstawienia jest analogiczny do przedstawienia Arystotelesa na drzeworycie zamieszczonym w dziele Andrzeja Glabera z Kobyłina *Problemata Aristotelis. Gadki z pisma wielkiego filozofa Aristotelesa* oraz filozofa — z karty tytułowej *Żywothow Filozofow to iest mędrzow nauk przyrodzonych* Marcina Bielskiego. Oba druki ukazały się w 1535 roku, podobnie jak Księga Tobiasza, w oficynie Floriana Unglera.

²⁹ Istniejące egzemplarze edycji podaje ks. Pietkiewicz: 1539 — BK Cim.O.118; Czart. Cim.1127/I; Tor UMK Pol.6.11.1937 (wydanie z błędnie nadaną sygnaturą starodruzną — A.L.-Z.); 1540: Ossol. XVI.O.1016; 1545: Ossol. XVI.O.660 (R. Pietkiewicz, *dz. cyt.*, s. XXIV–XXV).

³⁰ Zob. R. Pietkiewicz, *dz. cyt.*, s. 120–121.

ks. Ignacego Polkowskiego wydane zostało faksymile *editio princeps*³¹. Nie oddaje ono jednak w pełni wiernie wyglądu starodruku, ponieważ nie uwzględniono w nim wszystkich marginaliów, a jedynie dwa ostatnie o charakterze lokalizacyjnym.

Do tej pory sądzono, że jedyny niezdefektowany egzemplarz wydania pierwszego znajduje się w Bibliotece Uniwersyteckiej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (Tor UMK Pol.6.II.1937). Egzemplarz toruński jest obecnie niedostępny dla czytelników, ponieważ do 1999 roku figurował w zbiorach toruńskich jako depozyt, po czym wrócił do kolekcji prywatnej. Przed zwróceniem właścicielom zrobiono z niego mikrofilm (sygn. A-E4)³². Podczas badania mikrofilmu okazało się jednak, że nie przedstawia on Księgi Tobiasza z 1539 roku, jak podano w księdze inwentarzowej, a wydanie faksymilowe z 1881 roku. Oznacza to, że opisany jako starodruk egzemplarz toruński jest w rzeczywistości dziewiętnastowieczną odbitką. Jako ciekawostkę dodajmy jeszcze, że kompletne wydanie pierwsze można było nabyć w jednym z warszawskich antykwariatów w pierwszych latach XX stulecia za jedyne 5 rubli — „jedyne”, ponieważ tyle samo kosztowały przedruki homograficzne *Statutów wiślickich* i *Apocalypsis Reja*³³.

Wiedza o zabytku w ciągu kolejnych stuleci zaczęła się jednak, mimo wysokich nakładów, rozmywać. W XIX i na początku XX wieku badacze nie mieli pewności, ile ukazało się edycji tej księgi oraz w jakiej pozostawały względem siebie relacji. W zestawieniach historii literatury z tego okresu zwykle pojawia się tylko informacja o wydaniu z 1539 roku³⁴. Wyrażano również opinie, że istniały dwie edycje anonimowego przekładu: pierwsza z 1539, druga z 1545 roku³⁵. Wydanie

³¹ Zob. „Przewodnik Bibliograficzny: miesięcznik dla wydawców, księgarzy, antykwarzy jako też czytających i kupujących książki wydawany przez dra Władysława Wisłockiego” 1881, R. 4, nr 8, s. 124.

³² Informacje pozyskane dzięki uprzejmości p. Magdaleny Awianowicz (Gabinet Starych Druków, Oddział Zbiorów Specjalnych, Biblioteka Uniwersytecka UMK).

³³ „Antykwariat polski w Warszawie Hieronima Wildera i s-ki. Katalog”, nr 20: *Druki polskie XVI–XVIII w.*, seria I, Warszawa 1914, s. 60.

³⁴ Zob. np. „Wiadomości Graficzne: organ związku zawodowego drukarzy i pokrewnych zawodów w Polsce” 1928, R. 20, nr 13 (1 lipca), s. 2.

³⁵ Zob. np. M. Wiszniewski, *Historia literatury polskiej*, t. 6, Kraków 1844: Drukarnia Uniwersytecka, s. 549; L. Rogalski, *Historia literatury polskiej*, t. 1, Warszawa 1871: M. Glückberg, s. 312.

Heleny Unglerowej było w zestawieniach pomijane³⁶ lub uważane za bezpowrotnie zaginione³⁷. Pamięć i świadomość o nim przetrwały między innymi dzięki inwentarzowi sporządzonemu po jej śmierci³⁸. Wśród wymienionych na liście majątkowej dzieł znalazły się dwie pozycje opatrzona tytułem interesującej nas biblijnej księgi. W części inwentarza spisanej 17 lipca 1551 roku („actum feria sexta post festum S. Margarethæ a-o 1551”) w grupie ksiąg nieoprawnych („in sexternis in folio non ligati”) widnieje *Tobias Polonicus*, z przydaną informacją o jednym pozostałym egzemplarzu (numer 1243); w części powstałej kolejnego dnia („Sabbatho post festum Divisionis Apostolorum anni eiusdem continuatio eiusdem inventarii”) wśród ksiąg polskich („libri Polonici”) zanotowana została pozycja *Thobias polski*, dostępna w liczbie 34 egzemplarzy (numer 1319)³⁹. Zestawienie przygotowane przez pisarza miejskiego skłania do szeregu pytań: czy *Tobias* i *Thobias* to ta sama edycja z 1540, tylko wymieniona dwukrotnie wskutek pomyłki lub też zawieruszenia się na półce jednego egzemplarza, który pisarz uznał za inne dzieło niż to, które zostało zeskładowane w innym miejscu domu w kilkudziesięciu egzemplarzach? A może jest to ta sama edycja, ale dostępna w wersji oprawnej i nieoprawnej? Może wreszcie oficyna Unglerowej wyłoczyła w różnych latach dwie odrębne edycje Księgi Tobiasza, a do naszych czasów dochowało się tylko wydanie z 1540 roku? Rzecz niewątpliwie wymaga zbadania.

Do dziś również zagadką pozostaje kwestia autorstwa, ponieważ w żadnej edycji nie wydrukowano nazwiska tłumacza. Można jedynie stwierdzić, że wbrew przypuszczeniu Estreichera, autorem przekładu nie był wspomniany wyżej Marcin Białobrzęski⁴⁰ — ten bowiem w chwili wybicia *editio princeps* miał około dziesięciu lat. Mało prawdopodobne wydaje się również, że przekładu Księgi Tobiasza dokonali znani z tego okresu tłumacze innych ksiąg biblijnych, jak chociażby Hieronim Spiczyński z Wielunia, Piotr Poznańczyk czy Walenty

³⁶ Nie notuje go m.in. K. Estreicher w *Bibliografii polskiej*.

³⁷ Zob. np. „Tygodnik Illustrowany” 1868, seria 2, t. 1, nr 22 (30 maja), s. 258.

³⁸ Wspomina o nim również Estreicher (zob. K. Estreicher, *Günter Zainer i Świętopętk Fiol*, Warszawa 1867: Drukarnia Gazety Polskiej, s. 64).

³⁹ A. Benis (wyd.), *Materiały do historii drukarstwa i księgarstwa w Polsce*, Kraków 1890: Drukarnia „Czasu”, s. 40, 51, 53.

⁴⁰ K. Estreicher, *Bibliografia polska. Spis chronologiczny...*, s. 30.

Wróbel, odpowiedzialni za powstanie polskich wersji Księgi Eklezjastes, Księgi Syracha oraz Psalterza. Skoro bowiem ich pozostałe, biblijne dokonania translatorskie pozostawały jawne, można założyć, że nie zasłabłyby potrzeba przemilczenia informacji o autorze przy wydaniu Księgi Tobiasza.

Anonimowość tego przekładu pozostaje w zgodzie ze średniowiecznym zwyczajem tworzenia *ad maiorem Dei gloriam*, co może być argumentem przemawiającym na rzecz hipotezy o istnieniu rękopisu Księgi Tobiasza, powstałego znacznie przed edycją drukowaną — jeszcze na przełomie XV i XVI wieku lub nawet wcześniej. Zwraca przy tym uwagę fakt, że w kwestiach wydawniczych Księga Tobiasza przypomina wybity przez Hieronima Wietora w 1532 roku Psalterz krakowski, który został opracowany w oparciu o rękopis pochodzący z lat 70. lub 80. XV wieku. Oprócz anonimowości wydania te łączy również brak elementów poprzedzających treść przekładu — przedmowy oraz listu dedykacyjnego, w które z kolei dla pozyskania życzliwości możliwych i wpływowych adresatów wyposażone zostały prace Spiczyńskiego, Poznańczyka i Wróbla. Księgę Tobiasza i Psalterz krakowski wydano dla pożytku ogółu czytelników.

Niewiedza o autorze oraz czasie powstania przekładu pociąga za sobą trudność w ustaleniu źródła, które stanowiło podstawę tłumaczenia. Wydaje się, że pewnym tropem i wskazówką może być inwentarz sporządzony w 1547 roku po śmierci Macieja Szarffenberga, zatem wydawcy edycji pierwszej: wśród pozostałych po drukarzu książek w pudłach („in cistis”) znajdowały się trzy egzemplarze dzieła pt. *Tobias*, wymienionego w grupie pozycji łacińskojęzycznych („Latini”)⁴¹. Być może więc Szarffenberg poszedł śladem Hieronima Wietora, który w 1522 roku najpierw wybił łacińską wersję Księgi Eklezjastes, a następnie udostępnił ją jako podstawę translatorską polskiemu tłumaczowi — Hieronimowi Spiczyńskiemu⁴².

⁴¹ A. Benis (wyd.), *dz. cyt.*, s. 18.

⁴² Niedawno Fundacja Rodziny Blochów podała informację o odnalezieniu łacińskiej wersji Księgi Eklezjastes, o której wzmiankował Hieronim Wietor w przedmowie do polskiej edycji tego dzieła. Do tej pory zabytek uważano za zaginiony (M. Kozubal, *Biały kruk odkryty po 500 latach. Nie było pewne czy istnieje*, „Rzeczpospolita. Historia”, publikacja: 26.04.2020, online: <https://www.rp.pl/Historia/304269968-Bialy-krak-odkryty-po-500-latach-Nie-bylo-pewne-czy-istnieje>.html, dostęp: 12.05.2020).

Niniejsza edycja stanowi próbę utrwalenia i zachowania pamięci o trzech szesnastowiecznych edycjach Księgi Tobiasza, zgodnie ze współczesnym stanem wiedzy. Być może wydanie pozwoli w przyszłości rozwiązać kilka zagadek związanych z powstaniem oraz recepcją tego przekładu.

Praca w czasach zarazy uświadomiła nam, jak ważne są pomoc i wsparcie Osób z naszego środowiska. Składamy serdeczne podziękowania: Pani Recenzent dr hab. Izabeli Winiarskiej-Górskiej — za szczegółowe uwagi, które były jak wiatr w żagle (nie w oczy), Pani Dziekan prof. dr hab. Joannie Jabłkowskiej — za mobilizowanie do działań naukowych za pomocą marchewki (bez kija), obecnym i byłym Pracownikom Zakładu Historii Języka Polskiego, w szczególności prof. dr hab. Danucie Bienkowskiej — za możliwość odbywania owocnych (nigdy zaś jałowych) dyskusji nad rodzącymi się problemami.

Uwagi dotyczące wydania Księgi Tobiasza

Zasady opracowania transkrypcji

Celem wydania było opracowanie transkrypcji naukowej typu A, która w możliwie dokładny sposób odda cechy językowe zabytków. Zgodnie z tym założeniem ingerencje w teksty źródłowe ograniczają się do koniecznego minimum. Opracowując zasady modernizacji, korzystano z fundamentalnych dla polskiego edytorstwa historycznego *Zasad wydawania tekstów staropolskich*¹. Uznano jednak, że aby niniejsze wydanie przystawało do aktualnie publikowanych edycji tekstów pochodzących z XVI wieku, należy wykorzystać również ustalenia współczesnych edytorów i historyków języka². Sięgnięto też do *Instrukcji transkrypcji*, opracowanej w ramach projektu *Szesnastowieczne przekłady Ewangelii* przez zespół warszawskich badaczy pod kierunkiem Izabeli Winiarskiej-Górskiej³.

¹ K. Górski i inni, *Zasad wydawania tekstów staropolskich. Projekt*, cz. II: *Teksty nowożytnie do połowy XVIII wieku*, Wrocław 1955: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

² Zob. np.: L. Szelachowska-Winiarzowa, *Kłopoty z transkrypcją grup spółgłoskowych w tekstach staropolskich*, „Poznańskie Studia Językowe” 2001, t. VII, s. 145–155; A. Kępińska, *Wiedza historyczna a edycje tekstów staropolskich (na przykładach z fryburskiego wydania „Rozmyślenia przemyskiego”)*, w: *Dokument pisany w badaniach historyka języka polskiego. Z badań nad grafiką i fonetyką historycznej polszczyzny*, red. M. Kuźmicki, M. Osiewicz, Zielona Góra 2010: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, s. 31–70; M. Kierkowicz, „Projekt zasad wydawania tekstów staropolskich” wobec najnowszej praktyki wydawniczej, w: *Badania historycznojęzykowe. Stan, metodologia, perspektywy*, red. B. Dunaj, M. Rak, Kraków 2011: Księgarnia Akademicka, s. 153–162; D. Kozaryn, *Historyk języka w edytorstwie naukowym*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 2015, t. 22, nr 1, s. 107–117.

³ I. Winiarska-Górska, *Zasady edycji tekstów w Przeglądarce wersetów równoległych szesnastowiecznych przekładów Ewangelii*, w: *Szesnastowieczne przekłady Ewangelii*, Warszawa 2010–2016: Instytut Języka Polskiego UW, <https://ewangelie.uw.edu.pl/files/zasady.pdf> (dostęp: 06.05.2020).

Przyjęte w niniejszym wydaniu zasady transkrypcji zostały dodatkowo podyktowane sposobem opracowania technicznego — mianowicie chęcią równoległego przedstawienia trzech edycji Księgi Tobiasza. Podjęto więc próbę modernizacji, dzięki której udałooby się ujedynolicić zabytki w miejscach nieistotnych przy jednoczesnym zachowaniu ich specyfiki w miejscach istotnych z punktu widzenia jakości prezentowanej w nich polszczyzny oraz przekładu. Uznano za zasadne, żeby respektować różnice graficzne, za którymi mogą kryć się różnice dotyczące innych poziomów języka (np. fonetyczne, fleksyjne, składniowe), natomiast zapisy stanowiące wyłącznie manierę graficzną (bez innych uwikłań językowych) — na poziomie transkrypcji rugować. W efekcie dla przyjętych zasad cechy czysto graficzne mają znaczenie sekundarne.

Ustalając techniczne kwestie związane z wydaniem równoległym, które w rzeczywistości pozwala na pełną prezentację dwu edycji, za rozstrzygające przyjęłyśmy relacje między interesującymi nas szesnastowiecznymi zabytkami. Na podstawie przeprowadzonych w innym miejscu badań⁴ stwierdzono, że edycje z 1540 i 1545 roku pozostają względem siebie w bliskim związku. Wystąpiło między nimi zaledwie kilka różnic o charakterze ilościowym, a różnice jakościowe dotyczą najczęściej poziomu fonetyki i fleksji — nie obejmują warstwy leksykalnej i składniowej. Za pewne można więc uznać, że redaktor pracujący w oficynie Marka Szarffenberga posługiwał się egzemplarzem Księgi Tobiasza pochodzącym z drukarni Unglerowej, a przygotowana przez niego edycja jest wznowieniem edycji wcześniejszej. Natomiast między edycją z 1539 roku a późniejszymi wystąpiło znacznie więcej różnic: szacuje się, że rozbieżności jakościowe przekraczają wartość stu (w liczbie tej notowane są częste zmiany leksykalne i składniowe), a ilościowe — czterdziestu. To zaś doprowadziło do wniosku, że edycja pierwsza powstała niezależnie od edycji drugiej i trzeciej.

Mając na uwadze powyższe, przyjęłyśmy za podstawy transkrypcji edycję pierwszą oraz edycję drugą (połączoną z edycją trzecią). Ich teksty widnieją równolegle, odpowiednio na stronach parzystych

⁴ Zob. A. Lenartowicz-Zagrodna, *O trzech edycjach Księgi Tobiasza z pierwszej połowy XVI wieku*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 2018, t. XXVI, nr 2, s. 133–143; też, *Zależności językowe między trzema edycjami Księgi Tobiasza z pierwszej połowy XVI wieku (zjawiska leksykalne i składniowe)*, „Studia Językoznawcze. Synchroniczne i Diachroniczne Aspekty Badań Polszczyzny” 2019, t. XVIII, s. 191–204.

i nieparzystych. Różnice między wydaniem z lat 1540 i 1545 sygnalizowane są w komentarzach umieszczanych po tekście zabytków, przy czym nie zaznaczano rozbieżności o charakterze graficznym, które zostały zatarte w wyniku zastosowania przyjętych przez nad zasad transkrypcji.

Ponieważ wszystkie znane szesnastowieczne egzemplarze edycji z 1539 roku są zdefektowane⁵, była ona transkrybowana według egzemplarza faksymilowego (Kraków 1881, staraniem I. Polkowskiego), znajdującego się w zbiorach Biblioteki Narodowej (sygn. 1.469.562 A) i udostępnionego na stronie internetowej biblioteki Polona⁶. Problem stanowiły marginalia, które — z wyjątkiem dwu ostatnich — w faksymile zostały wyczyszczone; z powodu ubytków nie można ich również odczytać ze starodruków. W związku z tym transkrypcja się rzeczy musi pozostać w tej kwestii niepełna; można jedynie wyrazić przypuszczenie, że miały one tę samą postać, co noty marginesowe z kolejnych edycji.

Podstawę opracowania edycji drugiej stanowił jedyny znany obecnie egzemplarz Księgi Tobiasza, posiadany przez Zakład Narodowy im. Ossolińskich (sygn. XVI.O.1016); jest on zamieszczony na stronie Dolnośląskiej Biblioteki Cyfrowej⁷. Egzemplarz ten ma jednak defekt — brakuje mu karty B1⁸. Ubytek uzupełniamy w transkrypcji na podstawie edycji trzeciej, również za egzemplarzem ossolińskim (sygn. XVI.O.660), dostępnym na stronie Dolnośląskiej Biblioteki Cyfrowej⁹. Uzupełnienie zostało ujęte w nawias kwadratowy i opisane w komentarzu.

⁵ Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/show-content/publication/edition/431321?id=431321> (dostęp: 12.02.2020).

⁶ Cyfrowa Biblioteka Narodowa Polona: <https://polona.pl/item/tobias-patriarcha-starego-zakonu-z-laczinskiego-iezika-na-polski-nowo-a-pilnie,NzQyNTY0ODI/41/#info:metadata> (dostęp: 12.02.2020).

⁷ Dolnośląska Biblioteka Cyfrowa: <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=3231> (dostęp: 12.02.2020).

⁸ W związku z tym dla tekstu zamieszczonego na tej karcie (rozdziały: 1, 20 – 2, 7) nie można uwzględnić różnic między edycjami z 1540 i 1545 roku; podobnie rzecz wygląda ze zdefektowaną w edycji trzeciej kartą E4 (fragment *Modlitwy dla szczęśliwego mążżeństwa*).

⁹ Dolnośląska Biblioteka Cyfrowa: <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=2969> (dostęp: 12.02.2020).

Nie modernizujemy pisowni wielką i małą literą (np. *Tobias Pátriárchá* → *Tobias Pátryjάρχá*; *Galileyfkich* → *Galilejskich*; *Amos Proroká* → *Amos Proroká*)¹⁰, nawet jeśli w obrębie jednego zabytku cechuje ją brak konsekwencji (*Tobiafs* obok *tobiafs*; *Bog* obok *bog*). Pozostawiono w transkrypcji również wyjątkowy zapis z edycji pierwszej, w którym łączna pisownia przyimka z nazwą własną zaowocowała nietypowym rozwiązaniem ortograficznym: zapisem przyimka wielką literą, imienia natomiast małą (*Stobiaffem* → *Z tobijaszem*). Pisownię zmieniamy wyłącznie na początku rozdziałów, gdy po ozdobnym inicjale kolejna litera pierwszego słowa jest kapitalikiem — wówczas zapisujemy ją jako małą (*TObiafz*, gdzie *T* to inicjał → *Tobijasz*).

Bez zmian pozostawiamy interpunkcję — nie usuwamy znaków interpunkcyjnych ze współczesnego punktu widzenia zbędnych ani nie dodajemy nowych znaków, chyba że nie wybita została kropka po wyrazie kończącym zdanie, a znajdującym się na końcu wiersza. W takiej sytuacji uznajemy, że brak interpunkcji wynika z przyczyn typograficznych i wstawiamy kropkę w nawiasie ostrym <>. Dokonujemy również wymiany graficznej: ukośnik zastępujemy przecinkiem. Zachowanie oryginalnej interpunkcji ma na celu nie tylko pokazanie jakości prezentowanego w tekstach sposobu przestankowania, ale też poszanowanie sensu źródła (niekiedy różnego w równoległych miejscach poszczególnych edycji). Czasem też odrzucenie oryginalnej interpunkcji spowodowałoby zatarcie zamysłonego rytmu (np. *Anjoł Ráchfał prowadził Tobijasza młodszego, do Ráges miástá Medyjskiego KrO*). Pozostałe znaki interpunkcyjne uzupełniano tylko wówczas, gdy pojawiało się przypuszczenie, że względy edytorskie (brak miejsca w linijce na końcu wersu) uniemożliwiały drukarzowi ich wstawienie. Wówczas uzupełnienie sygnalizowano w tekście (za pomocą nawiasu ostrego) oraz w przypisach.

Modernizujemy pisownię łączną i rozłączną wedle dzisiejszych zasad (np. *nieprzeštał* → *nie przestał*; *zdługiego* → *z długiego*; *więctwie* → *w jęctwie*; *powſſe dni* → *po wsze dni*; *Náoftátek* → *Ná ostátek*; *ſſefc dziefiąt* → *sześcdziesiąt*; *á bowiem* → *ábowie*; *dla tego* → *dlatego*), chyba że obecny w zabytku zapis, odmienny od współczesnego, niesie ze sobą szczególne znaczenie (np. *to zá pewne ma* ‘ma za rzecz pewną’,

¹⁰ Wszystkie przykłady podaje się tak, że przed strzałką umieszczana jest forma notowana w oryginale, a po strzałce zapis transkrybowany. Nie podajemy szczegółowej informacji, z której edycji pochodzi przykład.

odpowiadające łacińskiemu *Hoc autem pro certo habet*). Gdy natomiast możliwe były dwie lekcje — łączna i rozłączna, sygnalizowano to w przypisach (np. *ážeby* lub *á žeby*).

Partykuła *-ś, -eś*, oderwana od czasownika, a dodana do innej części mowy zapisywana jest łącznie (np. *ktoryies* → *ktoryjeś*).

Pisownia łączna stosowana jest również dla partykuły *-li* (np. *niźli* → *niźli*; *Mniemafzli* → *Mniemaszli*).

Transkrybowane zabytki różnią się sposobem oznaczania samogłosek jasnych i pochylonych — kreskowanie głosek jasnych (mianowicie jasnego *á*) pojawia się w edycji z 1539 roku, w edycji z roku 1540 drukarz z niego zrezygnował; ponownie wprowadzono je do edycji z 1545 roku. Przyjęliśmy, że kreskowanie zostanie zachowane, nawet jeśli nie jest ono zaznaczane konsekwentnie (np. *ftarffsy* / *ftárffsy*; *Sálmánázárá* / *Sálmánázárá*; *pán* / *pan*); zastosowano je również w miejscu, gdzie edycja z 1540 roku trzeba było uzupełnić na podstawie wydania z 1545 roku (to jest na karcie B1).

Należy też zastrzec, że nie dążyliśmy do oddania różnicowości akcentów nad samogłoską *a* — te bowiem przybierały w wydaniu z 1539 roku postać kreski skośnej prawo- lub lewostronnej, kreski poziomej lub kropki, co ilustrują przykłady:

(1539, k. A2_v)

(1539, k. A2_v)

(1539, k. A)

(1539, k. A3)

Zgodnie z przyjętą zasadą nie jest w transkrypcji kreskowane *o* pochylone, ponieważ takich realizacji brak w zabytkach (np. *cielcow* → *cielcow*).

Nie modernizujemy również ortografii leksemu *puł* i pochodnych, uznając tego typu zapisy za dowód różnicy fonetycznej między *u* oraz *o* pochylonym (np. *wpułnoci* → *w pułnocy*).

Pozostawiamy również wyrazy ze zwężoną wymową *e* pochylonego (np. *odyfc* → *odyść*).

Zapis samogłosek nosowych, zarówno w pozycji wygłosowej (w tym oboczności *sie* / *się*, *mie* / *mię*), jak i w pozycji wewnątrzwyrazowej (np. *ŃczęŃciu* → *szczeŃciu*; *miedzy* 'między' → *miedzy*; *teŃknoŃci* → *tesknoŃci*; *ceŃnarow* → *ceŃnarow*) pozostawiamy niezmiennymi. W związku z tym

nie modernizujemy też wyjątkowego w edycji z 1539 roku zapisu *wneki* zamiast *wnęki* w znaczeniu 'wnuki'. Znak nosowości usuwano jedynie wówczas, gdy zapis można było traktować jako manierę ortograficzną, to jest kiedy znakiem diakrytycznym opatrywano samogłoskę, po której stała spółgłoska nosowa (np. *bogofławięństwo* → *bogostawieństwo*); przykładów tego typu jest jednak w edycjach niewiele.

Zachowujemy oryginalne tematy, świadczące o innym od dzisiejszego wycuciu etymologii oraz reprezentujące rozmaite zjawiska fonetyczne i słowotwórcze, odmienne niż współcześnie (np. *ociec* → *ociec*, *bogostawi* → *bogostawi*; *idź* 'infinitivus' → *idź*; *dofwiádffeniu* → *doświádszeniu*; *fkriedle* → *skriedle*; *koždy* → *koždy*, *wyssfey* → *wyszej*, *wfzytcy* → *wszytcy*); decyzję taką podtrzymano również wówczas, gdy danej formy nie notowały słowniki historyczne (np. *mąźzeństwo* → *mąźzeństwo*).

Pozostawiamy w związku z tym również formy mazurzące (np. *omiefkawał* → *omieskawał*; *pomieskał* → *pomieskał*; *casu* → *casu*; *oczekawamy* → *oczekawamy*; *wfytci* → *wsytcy*). Niemniej uznajemy, że zapis grupy spółgłoskowej *ffc* nie może być traktowany jako przejaw mazurzenia, ponieważ wymowa zgodna z grafia (zatem jako *śc*) stwarza zbyt duże trudności artykulacyjne. Z tego powodu transkrybowany jest jako *szcz*, z odpowiednią adnotacją w przypisie (*opuffcał* → *opuszczał*). Za możliwy przejaw mazurzenia uznajemy również zapis leksemu *prozna*, pozbawiony znaku diakrytycznego nad literą *z*.

Nie modernizujemy pisowni nieuproszczonej (np. *lekarztwu* → *lekarztwu*; *miestca* → *miestca*; *ludfkich* → *ludskich*; *więftwie* → *w jęstwie*). Uznajemy tego typu formy za przejaw dawnego postrzegania struktury wyrazów.

Zgodnie z oryginałem podajemy także wszystkie przypadki odmiennej od współczesnej alternacji samogłosek i odmienną od współczesnej ich realizację, w tym m.in.: staropolską dystrybucję form przegłoszonych i nieprzegłoszonych, odmienną od dzisiejszej realizację nosowości, nietypową artykulację *e* pochodzącego z *jeru* itp. oboczności, niezależnie od ich genezy (np. *przićięgni* → *przycięgni*; *bogofławięci* → *bogostawiecy*, *żenie* → *żenie*; *fieftżeńcowi* → *siestrzeńcowi*; *żędać* → *żędać*; *Wywnątrz* → *Wywnątrz*; *świętośc* → *świętość*; *wypądza* → *wypądza*).

Pozostawiamy funkcjonujące dawniej realizacje grup posonantycznych (np. *czyrftwe* → *czyrstwe*; *Pirwfzey* → *Pirwszej*; *fzcżirze* → *szczyrze*).

Zachowujemy też zapisy, choć wyjątkowo występujące, które mogą jednak świadczyć o wymowie frykatywnej (np. *zwirchnych* → *zwirchnych*; *pred* → *pred*; *prygodziło* → *prygodziło*).

Respektujemy ponadto formy zapisane z dysymilacją grup spółgłoskowych (np. *legkich* → *legkich*).

Niezmienione pozostawiamy również pierwotne zapisy przedrostków stopnia najwyższego (np. *nawyffe* → *nawysze*).

Zachowujemy bezdźwięczną pisownię *f* oraz *s*, pełniących funkcję przyimków lub przedrostków, w pozycji przed spółgłoskami półotwartymi, przed *w* oraz przed samogłoskami (np. *fniej* → *s niej*; *se mnq* → *se mnq*; *fmyfle* → *smyśle*; *fmow* → *smow*; *fmiluy* → *smituj*), uznając tego typu zapisy za przejaw odzwierciedlonej w ortografii zabytku fonetyki autora lub redaktora. Podobnie postępujemy, gdy w tejże pozycji doszło do upodobnienia pod względem dźwięczności innych głosek (np. *Bok Abráhámow* → *Bok Abráhámow*). Natomiast asymilacjom pod względem dźwięczności, notowanym w innych pozycjach, nie przypisuje się obciążenia regionalnego, toteż podlegają modernizacji (np. *Spokolenia* → *z pokolenia*; *Sboiáznia* → *z bojáznia*; *Stego* → *z tego*; *zchoway* → *schowaj*; *opficie* → *obficie*; *teras pánie* → *teraz pánie*; *prozbę* → *prośbę*; *przykaffcie* → *przykażcie*; *zchodzie* → *schodzić*; *Z kądże* → *Skądże*; *z ciągnął* → *ściągnął*; *opczowała* → *obcowała*; *bozkiej* → *boskiej*).

Nie modernizujemy oboczności w zapisie grup *fr* oraz *fiz*, oddając je odpowiednio jako *sr* oraz *sz* (np. *frebrá* → *srebrá*; *szzebrá* → *szzebrá*). W żadnym transkrybowanym zabytku nie odnaleziono poświadczenia, które uprawniałoby do zapisu grupy *fr* jako *śr*.

Formy ze współczesnej perspektywy nietypowe, zawierające dysymilację pod względem miejsca artykulacji lub jej pozbawione zachowujemy (np. *wetci* ‘we czci’ → *we tci*; *slufcie* ‘służcie’ → *służcie*; *oczyfcia* → *oczyścia*; *przyzficia* → *przyszcia*).

Nie zmieniono też pisowni czasownika *jachać*, uznając ją za regionalną cechę wymowy.

Nieujednoliczone zapisy nazw własnych, w tym imienia anioła Rafała, jak i przymiotników od nich pochodzących zachowujemy w oryginalnym brzmieniu, aby uchwycić zmienność zapisów, mogącą świadczyć o różnym stopniu adaptacji do polszczyzny (np. *Ráchfał* / *Ráchwał* / *Ráffał*; *Izráelskie* / *Ifráelskie*; *Sennacherib* / *Sennácheryb*; *Jeruśalem* / *Jeruzálem*).

Nie zmieniamy oryginalnej pisowni wyrazów obcych i przyswojonych ze spółgłoską protetyczną (np. *Jewę* → *Jewę*).

Nie ingerujemy w oryginalne końcówki fleksyjne (np. *náwroconem*; *w pokarmiech*; *pogrzebmi*), nawet jeśli nie są wprowadzane konsekwentnie (np. *wefelem* / *wefelim*); działanie to obejmuje również odmianę leksemów obcego pochodzenia, szczególnie nazw własnych (np. *Neptálin* / *Neptálim*; *przez Amos*; *Ninivem* / *Niniven*).

Bez zmiany pozostawiamy w związku z tym zwężenia lub rozszerzenia artykulacyjne w tematach oraz w końcówkach fleksyjnych (np. *ſwoiem* → *swojem*; *ze wſſytkiem* → *ze wszytkiem*; *Ty rzeczy* → *Ty rzeczy*; *mni-mał* → *mni-mał*; *jem 'im'* → *jem*; *żadny odpowiedzi* → *żadny odpowiedzi*; *człowikiem* → *człowikiem*).

Usuujemy zbędną diakrytykę (np. *każał* → *kazał*; *iaſkołczego* → *ja-skołczego*; *weźwał* → *weswał*; *wźłączeniu* → *w złączeniu*). W związku z tym rugowane były m.in. zapisy szeregu szumiącego przez dwuznak ze znakiem diakrytycznym (np. *poczynáią* → *poczynają*; *czáſow* → *czasow*; *czynił* → *czynił*; *oczy* → *oczy*; *złączyć* → *złączyć*) oraz podwójne oznaczenia miękkości (np. *prowádził* → *prowódził*; *cie* → *cie*; *trzečia* → *trzecia*; *kradzieży* → *kradzieży*).

W miejscach, gdzie brakowało diakrytyki, oznaczenia głosek uzupełniano (np. *kazdemu* → *każdemu*), zwłaszcza gdy w drukach przeważały zapisy ze znakiem diakrytycznym (*každy* / *koždy*). Zgodnie z tą decyzją zmodernizowany został zapis głosek miękkich (np. *ſtoncá* → *stońcá*; *hanby* → *hańby*; *wolnoſc* → *wolność*; *bač* → *bać*; *mieč* → *mieć*; *ledwies* → *ledwieś*; *ieſtes* → *jesteś*; *dzis* → *dziś*; *żebyſ* → *żebyś*; *zachowałeſ* → *zachowałeś*; *pánſkiego* → *pańskiego*; *Idz* → *Idź*; *przywiedz* → *przywiedź*; *kozlę* → *koźlę*) — uprawniał do tego fakt, że niekiedy miękkość była w zabytkach zaznaczana (np. *pogáńſkich*). Wyjątek poczyniono dla leksemu *prozna*, uznając, że nieobecność znaku diakrytycznego może być przejawem wymowy mazurzącej; leksem ten przetranskrybowano więc zgodnie z grafia zabytków.

Gdy ingerencja związana z dodaniem lub usunięciem diakrytyki powodowała zmiany semantyczne, zaznaczano ją w przypisie (np. *chleb...* *iedz* → *chleb... jedz*).

Długie *f* usuwamy i oddajemy je odpowiednio jako *s* (np. *polſki* → *pol-ski*, *ſtáry* → *stáry*) lub *ś* (np. *miłofci* → *miłości*; *opuſcił* → *opuścił*; *ſwięte* → *święte*; *ſcięty* → *ścięty*; *flepoty* → *ślepoty*); podobnie postępuje

się z dwuznakami w znaczeniu głoski *š*, w skład których długie *f* wchodzi: *ff* (np. *wffytkim* → *wszytkim*, *Tobiaffu* → *Tobijaszu*; *wffákož* → *wszákož*) oraz *fs* (np. *Tobiafs* → *Tobijas*). W edycji z 1539 roku pojawił się zapis *ošlnął*, który daje podstawę do tego, aby połączenie liter *fl* w stosownych miejscach oddawać jako *śl* (np. *iefli* → *jeśli*; *šlepoty* → *ślepoty*).

Modernizowany jest zapis przedrostków *rof-* i *przeř-* zgodnie z dzisiejszą pisownią (np. *rofšprošyřtes* → *rozprošyřteř*; *przeřšpieczno* → *przeřpieczno*; *rofškazał* → *rozkazał*).

W transkrypcji rozróżniamy zapisy *řtało řię* ‘łac. fieri’ → *zřtało řię* oraz *řtało* ‘łac. stare’ → *řtało*.

Transkrybowane edycje różnią się sposobem oznaczania szeregów syczącego, ciszącego i szumiącego, przy czym różnice dotyczą przede wszystkim zapisu głosek *c / ć / č*, toteż podjęte decyzje edytorskie omówimy na przykładach.

W tekście edycji pierwszej z dużą regularnością pojawiają się zapisy szeregu ciszącego jako połączenie liter *ći* (np. *ćiebie*, *řmierći*), w edycji drugiej — przez połączenie liter bez znaku diakrytycznego *ci* (np. *wrocił*, *ćirpliwy*), co w transkrypcji ujednocimy zgodnie ze współczesną pisownią. Wyjątkowo notowany w zabytku z 1539 roku zapis przez *cz* zachowujemy, uznając go za możliwy przejaw siakania (np. *łáciińskiego*).

Dla edycji z 1540 roku charakterystyczne jest regularne pozostawianie głoski *ć* bez znaku diakrytycznego, toteż w transkrypcji znak miękkości uzupełniamy (np. *mieć* → *mieć*; *zabić* → *zabić*).

Szeregi syczący i szumiący mają w druku z 1539 roku dość konsekwentne realizacje (odpowiednio jako *c* i *cz*), toteż sporadycznie pojawiające się zapisy łamiące tę regularność uznajemy za istotny sygnał, mogący ujawniać cechy wymowy, np. szadzenie (np. *czo* w znaczeniu ‘co’) lub mazurzenie (np. *cerstwe* ‘czerstwe’); tego typu zapisów nie modernizujemy w transkrypcji.

Inaczej kształtuje się grafia edycji drugiej, gdzie głoski syczące oddawane są jako dwuznak *cz* (np. *ięcztwie*, *řerczu*), szumiące zaś — jako dwuznak ze znakiem diakrytycznym nad drugim elementem *čř* (np. *Čźternaftey*, *čřyni*). Nie ma więc podstaw, aby zapisów typu *leźącz*, *řmuczą* uznawać za przejaw regionalnych cech wymowy (mianowicie

szadzenia), których można było dopatrywać się w edycji pierwszej. W związku z tym wskazane zapisy uznaje się za manierę drukarską i modernizuje zgodnie z dzisiejszą normą (odpowiednio: *leżąc, smucą*).

W edycjach z 1539 i 1540 roku dość konsekwentnie rozróżniane są na poziomie grafii głoski *l* oraz *ł*; sporadycznie pojawiające się zapisy, które odbiegały od ogólnej tendencji, modernizowano (np. *miłofci* → *miłości*; *pokołeniam* → *pokoleniem*; *wyrzekłszy* → *wyrzekłszy*), a ingerencję tego typu sygnalizowano w przypisach. Z informacji o modernizowaniu pisowni zrezygnowano wyłącznie w przypadku połączenia literowego *fl*, które stanowiło ligaturę używaną przez drukarza na oznaczenie grupy *sł* (np. *bogoflawiony* → *bogostawiony*; *doniofl* → *doniosł*, *flonce* → *słońce*; *wyfluchane* → *wysłuchane*; *poslan* → *posłan*); zapis tej grupy spółgłoskowej przez połączenie liter *fl* funkcjonuje na prawach wyjątku (np. *floncá*).

Modernizujemy zapis głosek *i*, *y*, *j* (np. *obiawił* → *objawił*; *ięziká* → *języká*; *iego* → *jego*; *finowi* → *synowi*; *Rodzici* → *Rodzicy*; *lewici* → *lewicy*; *towáristwá* → *towárystwá*; *otrzymał* → *otrzymał*; *prawdi* → *prawdy*); jednak w wyrazach obcych o niepewnym stopniu adaptacji do polszczyzny, to jest w takich, w których inna jest dystrybucja *i* oraz *y* w języku łacińskim niż w polszczyźnie, zachowuje się zapis oryginału (np. *Cirográffu*).

Gdy *i* lub *y* oznaczało grupę głosek *yj* lub *ij*, oddawano to w transkrypcji (np. *Tobiafz* → *Tobijasza*; *Azáryaffu* → *Azáryjasza*; *przyqc* → *przyjąć*; *kołáciq* → *kołacyją*; *nieprzyacielá* → *nieprzyjacielá*; *kiześcijáńskie* → *krześcijańskie*; *Afyryskiego* → *Asyryjskiego*; *przyacielom* → *przyjacielom*); uprawniają do tego, obok przyjętych powszechnie w edytorstwie historycznym zasad transkrypcji, notowane w opracowywanych zabytkach zapisy typu *Medyjkiego*. Nie zmieniamy jednak zapisu *przydq* (= *przyjdq*), ponieważ notowane w zabytkach formy bezokolicznika (*przydź* oraz *idź*) mogą świadczyć o odmiennym niż współcześnie wyuczuciu etymologicznym. Bez zmian pozostawiamy również formy, które wskazują, że mamy do czynienia z przytoczeniami wyrazów w obcej postaci graficznej (np. *Tobias*, *Azáriás*).

Spójnik *i*, oddawany zwykle przez literę *y*, modernizowano.

Zapisy *ányoł*, *ánioł* oddajemy jako *ánjoł*; zapis *ángioł* — jako *ánijoł*.

Leksemy typu *diabeł*, *djabeł* transkrybujemy jako *djabeł*.

Zaimek wskazujący zapisany jako *gich* oddajemy jako *jich*.

Warto również dodać, że w edycji drugiej kilkakrotnie odnotowano obecność litery *j* w znaczeniu głoski *j* (np. *Galilejskich, przijąc, wszelkiej, twej, Wystrzegaj, dobrodziejstwo, zakriję, kołaciją*); literę tę wprowadzono też jednokrotnie w znaczeniu spójnika *i*.

Nieme *h* usuwamy (np. *pięcdziesiąth* → *pięćdziesiąt*; *Thy* → *Ty*; *iefth* → *jest*), chyba że występuje w nazwach obcego pochodzenia — wówczas zostaje zachowana oryginalna pisownia (np. *Sephet* → *Sephet*; *Sáphiru* → *Sáphiru*).

Połączenie *ph* w wyrazach rodzimych oddajemy jako *f* (np. *ophiarował* → *ofiarował*).

Zapis *kk* oddajemy jako *ks* (np. *kkięgi* → *księgi*).

Występującą zwykle w nagłosie literę *v* w znaczeniu głoski *u* oddajemy przez *u* (np. *umieráiqc* → *umierając*; *udziátal* → *udziątał*). Jeśli zaś litera *v* występuje w znaczeniu głoski *w*, zapis modernizujemy wyłącznie w wyrazach polskich (np. *mężovi* → *mężowi*; *poviadali* → *powiadali*); bez zmiany pozostawiamy ją w wyrazach obcego pochodzenia, nawet jeśli stosowana jest niekonsekwentnie (np. *Niniwe* → *Niniwe* oraz *Ninive* → *Ninive*).

Respektuje się obecne w oryginale geminaty zarówno w wyrazach rodzimych, jak i obcych (np. *Cirográffu* → *Cirográffu*; *offiárował* → *offiárował*; *Iedennaftey* → *Jedennastej*), nawet jeśli w zabytku zdarzają się zapisy oboczne, to jest z geminatą i bez geminaty (np. *Gábellus* → *Gábellus* / *Gábelus* → *Gábelus*).

Pojawiające się abrewiacje rozwijamy, notując uzupełniony element w indeksie górnym — gdy abrewiację w formie pojedynczej litery w ten sposób wybito w zabytku (np. *ktore^o* → *ktore^{oo}*; *swe^o* → *swe^{oo}*), lub kursywą w nawiasie ostrym — gdy pominięcie spółgłoski nosowej drukarz zaznaczył za pomocą poziomej kreski nadpisanej nad samogłoską (np. *pláčē* → *plącze<m>*; *oblicē* → *oblicze<m>*; *wszytkī* → *wszytki<m>*; *obraczā* → *obraca<m>*; *twŷ* → *twy<m>*).

Skrócenia wyrazów rozwijamy w nawiasach kwadratowych [...] (np. *Capitu[lum]*).

Zapisy błędne poprawiano, sygnalizując w przypisach brzmienie oryginału.

Modernizujemy układ linijek jako niemożliwy do pogodzenia z chęcią równoległego wydania i zestawienia edycji Księgi Tobiasza. Problem wynika przede wszystkim z faktu, że starodruki zostały złożone czcionką o różnym stopniu, wobec czego stosunkowo krótki tekst przekładu w edycji Heleny Unglerowej zajmuje o 12 kart więcej niż w pozostałych edycjach.

Z tego samego powodu nie jest też zachowany układ akapitów (których początek w zabytku z 1539 roku sygnalizowany jest bądź przez przeniesienie z wcięciem, bądź przez znak akapitu; znak ten opuszczano w transkrypcji), ponieważ w opracowywanych edycjach się on nie pokrywał.

Za nadrzędny w segmentacji tekstu zabytków uznano natomiast podział na wersety. Ich numeracja stanowi naszą ingerencję redakcyjną, ponieważ w żadnym z trzech wydań Księgi Tobiasza numeracja wersetów nie została uwzględniona. Przyjęty podział jest zgodny z układem wersetów obecnym w transkrypcji Biblii Wujka¹¹ — ma to na celu ułatwienie weryfikacji i konfrontacji różnych przekładów tej księgi biblijnej. Konsekwencją wprowadzenia podziału nieobecnego w tekstach źródłowych jest niekiedy rozczłonkowanie zdań na dwa kolejne wersety.

Obecne w edycjach marginalia zachowujemy.

Zasady opracowania komentarzy i objaśnień

Po tekście zabytków umieszczony został aparat krytyczny, na który składają się uwagi edytorskie i językowe.

Najpierw podajemy uwagi edytorskie — kolejno do edycji pierwszej i drugiej — które dotyczą uzupełnień, ingerencji, poprawek błędów drukarskich oraz różnych możliwości odczytania źródła. Następnie wprowadzamy informacje o różnicach między edycjami drugą a trzecią.

W umieszczonym niżej komentarzu językowym uwzględniamy leksemę i formy wyrazowe dawne, mające w transkrybowanych zabytkach inną niż współczesna postać fonetyczną, fleksyjną lub słowotwórczą, a także inne bądź nieoczywiste znaczenie. Jeśli określana forma wyrazowa

¹¹ J. Wujek, *Biblia. Transkrypcja typu „B” oryginalnego tekstu z XVI w.*, oprac. J. Frankowski, Warszawa 2000: Oficyna Wydawnicza „Vocatio”.

wystąpiła w danym miejscu we wszystkich edycjach, przytaczamy ją w pisowni zgodnej z edycją pierwszą i pozostawiamy bez sygnalizowania źródła (to jest bez dookreślenia, z którego wydania pochodzi). Jeśli natomiast dana forma nie jest obecna w przywoływanym miejscu we wszystkich wydaniach Księgi Tobiasza, wówczas obok numeru wersetu podajemy w indeksie górnym informację o edycji źródłowej.

Aby nie zaburzać oryginalnego brzmienia, wyrazy będące hasłami wywoławczymi przytaczane są w formie tekstowej, bez sprowadzania do postaci podstawowej. To bowiem w niektórych wypadkach oznaczałoby również tworzenie form hipotetycznych, nienotowanych w tekstach szesnastowiecznych lub wcześniejszych, a także form, które nie zawierają interesujących nas docelowo zjawisk językowych. Jeśli w zabytkach pojawiły się różne warianty fonetyczne lub słowotwórcze jednego leksemu (np. *czterzech* i *cztyzech*), umieszczano przy nich odsyłacze, aby lepiej zilustrować językową różnorodność tekstu. Jeśli dany leksem lub dana forma wyrazowa miały liczne poświadczenia, objaśnienie zostało podane przy pierwszym wystąpieniu, a przy kolejnych — odsyłano do tejże lokalizacji.

W celu podniesienia wartości dydaktycznej edycji, komentarze nie ograniczają się do nazwania zjawiska językowego obecnego w danym leksemie, ale w miarę możliwości są rozbudowane o dodatkowe informacje oraz o dane frekwencyjne czerpane ze słowników historycznych: *Słownika staropolskiego*¹² oraz *Słownika polszczyzny XVI w.*¹³. Z tego samego powodu w komentarz zostały wplecione objaśnienia dawnych leksemów i nietypowych konstrukcji składniowych, których znaczenie może być niejasne dla współczesnego czytelnika. Ponieważ jednak każdego odbiorcę cechuje inne wyczucie językowe i inne doświadczenie w obcowaniu z dawnymi tekstami, dokonany przez nas wybór należy uznać ze subiektywny.

Zarówno w przypadku uwag edytorskich, jak i językowych układ omawianego materiału jest zgodny z kolejnością występowania w transkrypcji. Lokalizację określa się za pomocą numerów wersetów

¹² S. Urbańczyk (red.), *Słownik staropolski*, t. 1–11, Wrocław 1953–1999: Polska Akademia Umiejętności, Instytut Języka Polskiego PAN.

¹³ M.R. Mayenowa (red.), *Słownik polszczyzny XVI w.*, t. I–XXXVIII, Wrocław–Warszawa 1966–2020: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Instytut Badań Literackich PAN.

— w przypadku tekstu przekładu oraz numeru przypisu — w przypadku tekstów nieprzekładowych (karty tytułowej, *Krotkiego ogarnienia* i obu modlitw); w indeksie górnym widnieje oznaczenie edycji, odpowiednio: 39 — edycja pierwsza z 1539 roku, 40 — edycja druga z 1540 oraz 45 — edycja trzecia z 1545 roku.

Wykaz skrótów

³⁹ — edycja pierwsza *Księgi Tobiasza* (Kraków 1539: druk. Maciej Ostrogorski v. Szarffenberg)

⁴⁰ — edycja druga *Księgi Tobiasza* (Kraków 1540: druk. Helena Unglerowa)

⁴⁵ — edycja trzecia *Księgi Tobiasza* (Kraków 1545: druk. Marek Szarffenberg)

Kol — kolofon

KrO — *Krotkie ogarnienie* czy się zamyka we wszystkim *Tobiaszu*

MDr — *Gdy na drogę masz jachać* *Modlitwa*

^{mg} — marginalia

MM — *Modlitwa dla szczęśliwego* *Manżeństwa*

SPXVI — M.R. Mayenowa (red.), *Słownik polszczyzny XVI w.*, t. 1–XXXVIII, Wrocław–Warszawa 1966–2020: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Instytut Badań Literackich PAN

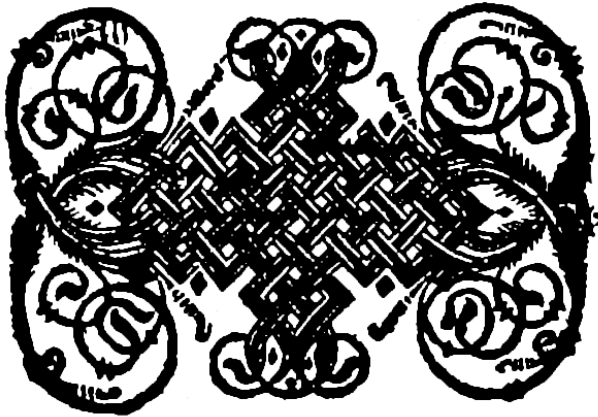
SSt — S. Urbańczyk (red.), *Słownik staropolski*, t. 1–11, Wrocław 1953–1999: Polska Akademia Umiejętności, Instytut Języka Polskiego PAN

Tyt — karta tytułowa

Karta tytułowa pierwszej edycji Księgi Tobiasza (Kraków 1539: druk. Maciej Ostrogorski)

**Tobiasz z łacin-
skiego języka na polski
przełożony.**

**Cracovie ex Officina Ungleriana.
Anno Domini. 1540.**

Tobiasz z łaciny

tego języka na Polski
przełożony.

Wybijano w krákwie przez Wárc
łá Schárffenbergá bibliopo:
łe Krákw. Látá bo:
żego. 1 5 4 5.

Transkrypcja zabytków

Tobias Pátryjárchá stárego zakonu z łáczyńskiego języká ná polski, nowo á pilnie przełożony.

Látá náródnienia Bożego. 1539.

Krotkie ogarnienie czo się zámyka we wszytkim Tobijaszu.

Capitu(lum). 1. Tobijas w niewolą zágnány miłósci ku bogu i bliźniemu nie przestał.

2. Tobijas umártych pochowawániem zmordowany oślnął.

3. Tobijas cierpliwy jest, á Sará siedm mężow stráda.

4. Tobijas stáry synowi zbáwienne nápominaia przepowiada.

5. Anjoł Ráchfał prowadził Tobijasza młodszeo, do Rages miástá Medyjskiego<.>¹

6. Wywnętrza Tobijas rybę, á lekárstwa s niej bierze.

7. Tobijas bierze Sarę zá żonę.

8. Sará Z tobijaszem² leżąc, wyzwolona od dyjabła.

9. Dáją pieniądze według Cirográffu.

10. Rodzicy Tobijaszowi smucą się z długiego jego niewrocenia.

11. Tobijas z weselim³ wrocił sie do domu i ociec jego wzrok wziął.

12. Anjoł Rachwał się objawił.

13. Bogosławi i dziękuje Tobijasz starszy pánu bogu.

14. Tobijas stárszy umierając syná i wneki⁴ ku bożej miłósci nápomina.

Tobijasz z łacińskiego języka na polski przelożony

Cracovie ex Officina Ungleriana

Anno Domini. 1540.¹

Tobijasz²

[drzeworyt przedstawiający Tobiasza]

Krotkie ogarnienie co sie zamyka we wszytkim Tobijaszu.

Kapituły Pirwszej¹. Tobijasz w niewolą zagnany zbożności ku bogu i bliźniemu² nie przestał.

Wtorej. Tobijasz umarłych pochowawaniem³ z mordowany oślął.

Trzeciej. Tobijasz cirpliwy⁴ jest, a Sara siedm'⁵ mężow strada.

Czwartej. Tobijasz stary synowi zbawienne napominania przepowiada⁶.

Piątej. Anijoł⁷ Rachfał prowadzi Tobijasza młodszego, do Rages miasta Medyjskiego.

Szostej. Wywnętrza Tobijasz rybę, a lekarztwa⁸ z niej bierze.

Siodmej. Tobijasz bierze Sarę za żonę.

Osmej. Sara z Tobijaszem leżąc (wyzwolona) od dyjabła.

Dziewiątej. Dają pieniądze wedle Cyrografu.

Dziesiątej. Rodzicy Tobijaszowi smucą sie z długiego jego niewrocenia.

Jedennastej. Tobijasz z weselem⁹ wrocil sie do domu, i otciec¹⁰ jego wzrok wziął.>¹¹

Dwanastej. Anijoł¹² Rachfał sie objawił.

Trzynastej. Błogosławi i dziękuje Tobijasz starszy panu bogu.

Czternastej. Tobijasz starszy umierający syna i wnęki ku zbożności napomina.

Poczynają się księgi Tobijasze.

Capitulá pierwsza.

- 1 Tobijas z pokolenia i miastá Neptálin, ktore jest w zwirchnich stronach Galilejskich, nád Nááson, zá drogą ktora idzie ku zachodu słońcá: ná lewicy májąc miásto Sephet.
- 2 Gdy jęť był czasow Sálmánazará krolá Asyryjskiego. A wszákoż w jęctwie położony, drogi prawdy nie opuścił,
- 3 táko iże wszytko czo mógł mieć, po wsze dni spolno jętym brátom, ktorzy byli z jego rodzájú udzielał.
- 4 A gdyż był młodszy niż wszytcy w pokoleniu Neptálim, wszákoż wżdy nic dziecinnego nie czynił w skutku.
- 5 Ná ostátek gdy chadzali wszytcy do cielcow złotych, ktore Jero-boam krol Izráelski był uczynił, ten sam chronił się towárystwá wszytkich,
- 6 i chadzał do Jeruzalem do kościołá páńskiego á támo kłániał się pánu bogu Izráelskiemu. Wszytki pierwnoski swoje, i dziesięciny swe wiernie ofiárując,
- 7 táko iże trzeciego roku ná wiárę náwroconem i przychodniom udziátał wszytkiej dziesięciny.
- 8 Ty rzeczy i jem podobne młodym będąc według zakonu bożego chował.
- 9 Ale gdy się już był zstał mężem pojał żonę Annę z pokolenia swego, i miał s nią syná, ktorego imieniem swoim miánował.
- 10 Ktorego w młodości jego uczył się bogá bać, i wstrzymáwác się od wszego grzechu.
- 11 Gdyż tedy przez jęctwo przyszedł z żoną swojá i z synem do miástá Niniwen ze wszytkiem swem pokoleniem.
- 12 A gdy wszytcy jedli z pokármow pogáńskich, ten strzegł dusze swojej, á nigdy nie pokalił się w pokarmiech ich.
- 13 A iż pomniał ná páná we wszytkim sercu swem dał jemu bog łáskę przed oblicze Sálmánazará krolá,

Poczynają się księgi Tobijaszowe.

Kapituła pierwsza.

- 1 Tobijasz z pokolenia i miasta Neptalim, ktore jest w zwirzchnich stronach Galilejskich nad Naason, za drogą ktora idzie ku zachodu słońca, na lewicy mając miasto Sephet.
- 2 Gdy jęt był czasow Salmanasara krola Asyryjskiego. A wszakoż w jęctwie położony drogi prawdy nie opuścił,
- 3 tak iż wszystko co mógł mieć po wsze dnie spolno jętym bra-
tom ktorzy byli z jego rodzaju udzielał.
- 4 A gdyż był młodszy niż wszytcy w pokoleniu Neptalim, wszakoż wżdy nic dziecinnego nie czynił w skutku.
- 5 Na ostatek gdy chadzali wszytcy do cielcow złotych, ktore Jero-
boam krol Izrælski był uczynił, ten sam chronił sie towarzystwa
wszytkich,
- 6 i chadzał do Jerusalem do kościoła pańskiego, a tam kłaniał sie
panu bogu Izrælskiemu.
Wszytki pirzwnice swoje, i dziesięciny swe wiernie ofiarując,
- 7 tako iże trzeciego roku, na wiarę nawroconym i przychodniom
udzielał wszytkiej dziesięciny.
- 8 Ty rzeczy i jem podobne młodem będąc według zakonu bożego
chował.
- 9 Ale gdy sie już był zastał mężem, pojął żonę Annę z pokolenia
swego, i miał z nią syna imieniem swoim jego mianował.
- 10 Ktorego od niemowlęstwa bać sie boga uczył, i wstrzymawać
sie od wszelkiego grzechu.
- 11 Gdyż tedy przez jęctwo przyszedł z żoną swoją i z synem do
miasta Ninivem ze wszytkiem swem pokoleniem.
- 12 A gdy wszytcy jedli z pokarmow pogańskich, ten strzegł dusze
swojej, a nigdy nie pokalił sie w pokarmiech jich.
- 13 A iż pomniał na pana we wszytkim sercu swem dał jemu bog
łaskę przed obliczem Salmanasara krola,

4. krol. 17

Tobijasz
w niewol
wzięt.Tobijasz
miłosiermTobijasz
wolny
będąc jak
sie rządz3. Krolou
12.Pojął żonę
AnnęTobijasz
syna bog
sie bać
uczył.

- 14 i dał mu wolność kędybykolwiek chciał idź, mając swobodność cobykolwiek czynić chciał.
- 15 Abowiem obchadzał wszystkie którzy byli w jęstwie, i nąpominania zbawienne czynił k niem.
- 16 A gdy tedy był przyszedł do Rages miastá Medyjskiego, á z tych rzeczy, ktore mu był krol czciá á dárem dał miał dziesięć cetnarow szebrá.
- 17 Gdy w mnożnej tłuszczy rodzaju swego Gábelusá potrzebnego widział który był z pokolenia jego, pod własnym ręki zapisem dał jemu námienioná wagę szebrá.
- 18 Potym gdy umárł Sálmánázár krol, i krolował syn jego Senácheryb miásto jego i syny Izrælskie w nienawiści miał, przed oblicznością swá.
- 19 Tobijasz po wsze dnie chadzał po wszystkim rodzaju swym i cieszył je, i udziátał jednemu i každemu według możności májętności swej.
- 20 Łącznáce żywił, á nágiem odzienie dawał, á umárłym i zámordowanym pogrzeb pilno sprawował.
- 21 Ostatnie gdy wrocil się był krol Sennacherib, uchadzájac z żydostwá plagi, ktorá około jego bog uczynił dla jego bluźnienia, i rozniewawszy się wiele zábił synow Izrælskich. Tobijasz pochowawał ustawicznie ciáła ich.
- 22 Ale gdy było opowiedziano krolowi kazał go zábić, i pobrać wszystko imienie jego<.>
- 23 Tedy tobijasz z synem swoim i z żoná uciekwszy nago, zátaił się, bo wiele ludzi pogańskich miłowáli go.
- 24 Potym po czterdzieści i piéc dni zábili krolá synowie jego.
- 25 I wrocil się Tobijasz do domu swego, i wszystká májętność jego wroconá jest jemu.

- 14 i dał mu wolność kędybykolwiek chciał iść, mając świebodność cobykolwiek czynić chciał.
- 15 Abowiem obchadzał wszytki ktorzy byli w jęctwie, i napominania zbawienne czynił k nim.
- 16 A gdy tedy był przyszedł do Rages miasta Medyjskiego, a z tych rzeczy, ktore mu był krol czią a darem dał, miał dziesięć cętnarow srebra.
- 17 Gdy w mnożnej tłuszczy rodzaju swego Gabelusa potrzebnego widział który był z pokolenia jego, pod własnej ręki zapisem dał jemu namienioną wagę srebra. 3. krol. 9.
- 18 Po wiele tedy casu, gdy umarł Salmanasar krol, a krolował syn jego Sennacherib miasto jego i syny Izraelskie w nienawiści miał przed oblicznością swoją.
- 19 Tobijasz po wsze dnie chadzał po wszytkim rodzaju swem, i cieszył je, i udzielał jednemu każdemu według możności z majątności swej.
- 20 Łącznące żywił, a nagim odzienie dawał, a umarłem i za[mordowanem] pogrzeb pilno sprawował.
- 21 Ostátne gdy wrocil sie był krol Sennácheryb, uchadzając z żydostwá plagi, ktorą około jego bog uczynił dla jego bluźnienia, i rozgniewawszy sie wiele zábił synow Isráelskich: Tobijasz pochował ciátá ich.
- 22 Ale gdy było opowiedziano krolowi, kazał jego zábić, i pobrać wszytko imienie jego.<.>
- 23 Tedy Tobijasz z synem swoim i z żoną ucieklszy, nági zátáił sie, bo wiele ich miłowáli jego.
- 24 Potym po czterdzieści i pięć dni zábili krolá synowie jego.
- 25 I wrocil sie Tobijasz do domu swego, i wszytká majątność jego uroconá jest jemu.

Cápitulá wtora.

- 1 A potym gdy było święto uroczyste pańskie, i sprawion był
obiad dobry w domu Tobijaszowym,
- 2 rzekł synowi swemu. Idź i przywiedź niektore z pokolenia
naszego, co się boją bogá, áby s námi godowali.
- 3 Gdy tedy wyszedł, wrocił się zásię, á powiedział jemu iż jeden
z synow Izráelskich ścięty leży ná ulicy: á wnet wyskoczywszy
zza stoła, opuściwszy obiad swój nic nie jedząc przybieżał do ciátá.
- 4 A wziąwszy ono doniosł do domu swego potájemnie, áby kiedy
słońce zajdzie, opátznie, schował ono ciátó.
- 5 A pochowałszy ciátó, jadł chleb z płácze< m > i z bojáźnią,
- Amos. 8. 6 wspominájac onę mowę którą rzekł pan przez Amos Proroká.
Dni święte wásze obroćac się w żáłobę i w płác< >
- 7 Po zaściu tedy słońcá, szedł i pochował onego umárłego.
- 8 I karáli go wszyscy krewni jego mowiac< > Już dla tej rzeczy ka-
zано cię zabić, á ledwieś záchował gárdło swoje, á zásię pogrze-
biasz umárte.
- 9 Ale Tobijasz więćej bojący się bogá niż krolá, brał ciátá pobi-
tych ludzi, i krył je w domu swym, á w pułnocy pochował je.
- 10 I przydáło się iż niektorego dnia sprácowány pogrzebmi, przy-
szedwszy do domu swego, położył się podle ściány i usnął,
- 11 á z gniazdá jaskółczego spiácemu ciepłe łajná upádły ná oczy,
á ták oślnął.
- 12 Tę pokusę dlatego dopuścił nań pan bog iżeby potomkom był
dan przykłád cierpliwości jego, jáko i z świętego Jopá.
- 13 Abowiem gdyż z młodości swojej záuwdy bogá się bał, i przy-
kazanie jego chował, nie szemrał przeciw bogu, iż plaga ślepoty
przygodziła się jemu,
- 14 ále stale trwał w bojáźni boskiej, dziekujac pánu bogu przez
wszytki czasy żywotá swego.
- 15 Abowiem jáko bogosławionego Jopá przegarzáli krolowie tákó
też tego rodzicy i krewni jego pośmiewáli się z żywotá jego,
rzeknac,

Kápituła wtora.

- 1 A potym gdy było święto uroczyste pańskie, i sprawion był obiad dobry w domu Tobijaszowym,
- 2 rzekł synowi swemu: Idź i przywiedź niektore z pokolenia nášzego, co sie boją bogá, áby z námi godowali.
- 3 Gdy tedy wyszedł wrocil sie zásie, oznajmił jemu iż jeden z synow Izraélskich, ścięty leży ná ulicy, á wnet wyskoczywszy zza stoła, opuściwszy obiad swój, ná tszczo przybieżał do ciáta.
- 4 A wziąwszy ono doniosł do domu swego potájemnie, áby kiedy słońce zászło, opátrznie schował jego.
- 5 A gdy skrył ciáto, jadł chleb z płáczem i z drzeniem,
- 6 wspominájąc ná onę mowę którą rzekł pan przez Amos proroká: Amos. 8.
Dni święte wásze obracáją sie w żálobę i w płácz.
- 7 Po zachodzie te]dy słońca, szedł i pochował go.
- 8 I karali go wszytcy krewni jego rzekąc. Już dla tej rzeczy kazano cie zabić, a ledwieś zachował gardło, a zasię pogrzebiasz umarłe.
- 9 Ale Tobijasz więcej sie bojąc boga niż krola, chwytáł ciáta zabitych i skrył w domu swem a w poł nocy je pochowywał.
- 10 I przydało sie iż niektorego dnia spracowany pogrzebmi, przyszedłszy do domu swego, porzucił sie podle ściany, i usnął,
- 11 iż z gniazda jaskółcze⁸⁰ śpiáćemu ciepłe łajna upadły na oczy, i oślnął.
- 12 Tę pokusę, dlatego dopuścił nań pan bog, iżby potomkom był dan wzor cirpliwości jego, jako i świętego Joba.
- 13 Abowie<m> gdyż z młodości swojej zawždy boga sie bał, i przykazanie je⁸⁰ chował, nie szemrał przeciw bogu, iże plaga ślepoty przygodziła sie jemu,
- 14 ale stale trwał w bojaźni boskiej dziękując bogu przez wszytki czasy żywota swego.
- 15 Abowiem jako błogosławionego Joba przegarzali krolowie tako też tego rodzicy i krewni jego pośmiewali sie z żywota jego, rzekąc,

- 16 gdzie jest nadzieją twoją dla któryjeś jałmużny czynił i pogrzeby.
17 Ale tobijasz łajał jem mówiąc, nie chcecie táko mówić,
18 bo synowie świętych jesteśmy, á żywotá onego oczekawamy,
ktory bog dá tym, ktorzy wiáry swej nigdy nie przemieniają od
niego.
19 A Anná żoná jego chadzála ná tkáctwo po wsze dni, i z prace
rąk swoich pożywienie ktorego dostać mogła przynosiła.
20 Skądże zastało sie, iż kozłę wziąwszy przyniosła do domu.
21 Ktorego gdy głos beczącego mąż jej usłyszał, rzekł. Pátrzcie
żeby nie było krádzione, wroćcie je pánom jego, bo nie godzi
się nam álbo jeść z kradzieży czego, álbo dotknąć się.
22 Ná to żoná jego rozniewawszy się odpowiedziála, jáwnie
zstála się jest prozna nadzieją twoją, i jałmużny twoje teraz się
ukazały.
23 A te i insze słowá wymiátála mu ná oczy.

- 16 gdzie jest nadzieja twoja, dla ktorejeś jałmużny czynił i pogrzeby.
17 Ale Tobijasz łajał im rzekąc, Nie chcejcie tako mowić,
18 bo synowie świętych jesteśmy, a żywota onego ocekawamy,
ktory bog da tym, ktorzy wiary swej nigdy nie przemieniają od
niego.
19 A Anna żona jego chadzała na tkactwo po wsze dnie, i z prace
rąk swych pożywienia ktore⁸⁰ dostać mogła przynosiła.
20 Skądże zstało sie, iż koźlę wziąwszy przyniosła do domu.
21 Ktorego gdy głos beczącego mąż jej usłyszał, rzekł. Patrzcie
żeby nie było kradzione, wroćcie je panom jego, bo sie nam nie
godzi albo jeść z kradzieży czego, albo dotknąć sie.
22 Na to żona jego rozgniewawszy sie odpowiedziała, jawnie
zstała sie jest proźna nadzieja twoja, i jałmużny twe teraz sie
ukazały.
23 A tymi i inszemi słowy wymiatała mu na oczy.

Capitulá třecia.

- 1 Tedy Tobijasz westchnął, i jał się modlić płáčliwie,
- 2 rzekąc. Spráwiedliwy jesteš pánie i wszytki sądy twoje spráwiedliwe są, i wszytki drogi twoje miłosierdzie prawdá i spráwiedliwošć.
- 3 A teraz pánie spomni ná mię, á pomsty nie bierz z grzechow moich áni wspominať vystępow moich, i rodzicow moich.
- 4 Abowiem nie bylišmy posłuszni przykazánia twego, dlatego wydanišmy w rozdrápienie, i w niewola, i šmierć, i w przystowie i w pošmiewánie wszytkim narodom miedzy ktore rozprošyłeš nas.
- 5 A teraz pánie wielkie sądy twoje, abowiem nie czynilišmy według przykazánia twego, á nie chodzilišmy práwie pred tobá.
- 6 I teraz pánie według wolej twej uczyń se mná, á przykaž w pokoju przyjać ducha mego. Bo lepiej jest mnie dáleko umřeć, niž žyw być.
- 7 Tegož dnia przygodziło się že Sará corka Ráguelowá w Rages miešcie Medyjskiem, i oná slyšáťá posromocenie od jednéj z słužebniczek ojca swego.
- 8 Bo byťá wydaná siedmiam męžom, á dyjabeł imieniem Asmodeus, pomorzył je skoro weszli do niej.
- 9 A przeto gdy zá winę jej, łájáťá dziewicy, odpowiedziáťá jej rzeknąc. Więcej z ciebie niechaj nie ogládamy syná álbo corki ná ziemi złošliwa morderko męžow twoich.
- 10 I zali i mnie zábić chcesz, jakoš tež zábiťá. siedm męžow. Ná ten głos šťá do wierzchnéj komory domu swego, i trzy nocy nie jadťá áni piťá,
- 11 ále w modlitwie trwájác ze łzami, prosiťá bogá žeby od tej hańby wybáwiť ja.
- 12 I zstało się dnia třeciego gdy wypełniťá modlitwę, bogostáwiác pánu,
- 13 rzekťá, bogostáwione jest imię twoje. Bože ojcow nášnych, ktory gdy się rozniewasz miłosierdzie uczynisz, á času udręczenia grzechy odpušcisť tym ktorzy wzywájá ciebie.

Kapituła trzecia.

- 1 Tedy Tobijasz westchnął, i jął sie modlić ze łzami,
- 2 rzekąc. Sprawiedliwy jesteś panie i wszytki sądy twoje
sprawiedliwe są, i wszytki drogi twoje miłosierdzie prawda,
i sprawiedliwość.
- 3 A teraz panie wspomni na mię, a pomsty nie bierz z grzechow
moich, ani spominaj występów mych i rodzicow mych<.>
- 4 Abowiem nie byliśmy posłuszni przykazania twego, dlate⁶⁰
wydaniśmy w rozdrapienie i w niewolą i śmierć, i w przysło-
wie i w pośmiewanie wszytkim narodom, miedzy ktore roz-
proszyłeś nas.
- 5 A teraz panie wielkie sądy twoje, abowiem nie czyniliśmy we-
dług przykazania twe⁶⁰, a nie chodziliśmy szczyrze przed tobą.
- 6 I teraz panie według wolej twej uczyni ze mną, a przykaż w po-
koju przyjąć ducha mego. Bo lepiej jest mnie daleko umrzeć, niż
żywu być.
- 7 Tegoż dnia przygodziło sie iże Sara corka Raguelowa w Rages
mieście Medyjskiem, i ona słyszała posromocenie od jednej
z słuźebniczek otca swe⁶⁰.
- 8 Bo była wydana siedmi mężom, a Dyjabeł imieniem Asmo-
deus, pomorzył je skoro jedno weszli do niej.
- 9 A przeto gdy za winę jej, łajała dziewce, odpowiedziała jej
rzekąc. Więcej z ciebie niechaj nie oglądamy syna abo corki na
ziemi morderko mężow twoich<.>
- 10 I zali i mnie zabić chcesz, jakoś też zabiła siedm' mężow.
Na ten głos szła do wirzchniej komory domu swego, i trzy nocy
nie jadła ani piła,
- 11 ale w modlitwie trwając ze łzami, prosiła boga żeby od tej hań-
by wybawił ją.
- 12 I zstało sie dnia trzeciego, gdy wypełniła modlitwę błogosta-
wając panu
- 13 rzekła, błogostawione jest imię twoje. Boże ojcow naszych, kto-
ry gdy sie rozgniewasz miłosierdzie uczynisz, a czasu udręczenia
grzechy odpuszczisz tym którzy wzywają ciebie.

- 14 Do ciebie pánie oblicze moje podnaszam,
15 proszę pánie, żebyś z węzła háńby tej wyswobodził mię, albo
ráczej weźmi mię z tego świata.
- 16 Ty wiesz pánie, iżem nigdy nie żądała mężá, á czystam zachowa-
łam duszę moję od wszelkiej żądze.
- 17 Nigdy z grájącemi áni z tymi ktorzy lekkich rzeczy pátrzą nie
mieszałam się anim obcowála.<.>
- 18 A mężá z bojážnią twoją nie dla lubości przyzwoliłam mieć.
- 19 I álbom ja niegodną była, álbo oni podobno mnie niegodni
byli, bo podobno mężowi innemu zachowałeś mię.
- 20 Bo nie jestci w mocy człowieczej rádá twojá,
21 á to zá pewne ma każdy, który chwali ciebie, iże żywot jego
jestli w doświádszeniu będzie, będzie ukoronowan. Ale jeśli
w zásruceniu będzie wyswobodzon. A jestli w skáżeniu będzie,
ku miłosierdziu twemu przydz może.
- 22 Abowiem nie kochasz się w zátreceniu naszym, bo po burzy
cicho czynisz, á po łzach i płáczu wesele i rádowanie wlewasz.
- 23 Niech będzie bog Izráel bogosłáwiony ná wieki.
- 24 Onego času wysłucháne są modlitwy oboich, przed obliczno-
ścią chwały nawyszego bogá.<.>
- 25 I posłan jest anjoł páński święty Ráffał, żeby uzdrowił oboje
onych, ktorych jednego czasu są wspomniáne modlitwy, przed
obliczem bożym.

- 14 Do ciebie panie oblicze moje obraca⟨m⟩, do ciebie oczy moje podnaszam,
- 15 proszę panie żebyś z węzła hańby tej wyświebodził mnie abo raczej weź mnie z te⁸⁰ świata⟨.⟩
- 16 Ty wiesz panie, iżem nigdy nie żądała męża, a czystą zachowałam duszę moją od wszelkiej żądze.
- 17 Nigdy z grającymi ani z tymi którzy legkich rzeczy patrzą, nie mieszałam sie anim obcowałam⟨.⟩
- 18 A męża z bojaźnią twoją nie z chucim przyzwoliła mieć.
- 19 I albow ja niegodna była onych, albo oni podobno mnie niegodni byli, bo podobno mężowi inemu zachowałeś mnie.
- 20 Bo nie jesteście w mocy człowieczej rada twoja,
- 21 a to za pewne ma, każdy który chwali ciebie, iż żywot jego jestli w doświadczeniu będzie, będzie ukoronowan. Ale jestli w trapieniu będzie, będzie wyświebodon. A jestli w skażeniu będzie, ku miłosierdziu twemu przydź może.
- 22 Abowiem nie kochasz sie w zatraceniach naszych, bo po burzy cicho czynisz, a po łzach a płaczu wesele, i radowanie wlewasz.
- 23 Niech będzie bog Izrael błogosławiony na wieki.
- 24 Onego czasu wysłuchane są modlitwy oboich, przed oblicznością chwały nawyższe⁸⁰ boga.
- 25 I posłan jest anioł pański święty Rachfał, żeby uzdrowił oboje ony, których jednego czasu są wspomnane modlitwy, przed obliczem Bożym.

Cápitulum Czwarte.

- 1 A przeto Tobijasza nádziewał się żeby jego modlitwá miáła być
wysłuchaná, żeby mógł umrzeć, wezwał do siebie syná swe-
go Tobijasza,
- 2 i rzekł jemu. Posłuchaj synu miły słów ust moich, á ony w ser-
cu twem jáko fundáment zálož.
- 3 Gdy weźmie bog duszę moję, ciáło moje pochowaj, i będziesz
we tci miał mátkę swoję wszytkich dniow żywotá twego.
- 4 Bo masz pámięć, jákie, i jáko wielkie nieprzezpieczności cier-
piáła dla ciebie, w żywocie swoim.
- 5 A gdy też i ona wypełni czas żywotá swego, pochowasz ją pod-
le mnie.
- 6 A wszytkich dniow żywotá twego ná pámięci miej bogá, á strzeż
się żebyś kiedy grzechowi nie przyzwałá, á żebyś nie opuszczał
przykazánia bogá twego.
- 7 Z májętności twej czyn jáłmużnę, á nie chciej odwrácać oblicza
twego od żadnego ubogiego. Bo táko się zstánie, iże ani od cie-
bie nie odwroci się oblicze páńskie.
- 8 Jáko możesz táko bądź miłosierny,
- 9 jestli wiele będziesz miał, obficie dawaj, jestli máło będziesz
miał, też máło rad udzielaj.
- 10 Bo záplátę sobie dobrá skarbisz w dzień potrzeby,
- 11 bo jáłmużná od wszelkiego grzechu i śmierci wybawia, nie da
duszy idź w ciemności.
- 12 Dufánie wielkie będzie przed nawyszym bogiem jáłmużná
wszytkim działájącym ją.
- 13 Wystrzegaj się synu miły od wielkiej psoty, á krom żony two-
jej nigdy nie chciej grzechu dopuszczać się.
- 14 Pysze nigdy w twoim smyśle, álbo w twoim słowie pánować
nie dopuszczaj, bo od niej początek wzięło wszytko zátrácenie.
- evitici. 9. 15 Ktożkolwiek tobie będzie robić nieco, wnet mu myto daj, á myto
najemniká u ciebie żadnem obyczajem niech nie zostawa.

Kapituła czwarta.

- 1 A przeto gdy Tobijasza nadziewał się żeby jego modlitwa miała być wysłuchana, żeby mógł umrzeć, wezwał do siebie syna swego Tobijasza,
- 2 i rzekł mu. Posłuchaj synu miły słów ust moich, a ony w sercu twym jako fundament załóż.
- 3 Gdy weźmie bog duszę moję ciało moje pochowaj, i będziesz we czi miał matkę swoją wszystkich dniów żywota twego.
- 4 Bo masz pomnieć, jakie, i jako wielkie nieprzebieczności cirkpiąta dla ciebie w żywocie swoim.
- 5 A gdy też i ona wypełni czas żywota swego, pochowasz ją podle mnie.
- 6 A wszystkich dniów żywota twego na pamięci miej boga, a strzeż się żebyś kiedy grzechowi nie przyzwał, a żebyś nie opuszczał przykazania boga twego.
- 7 Z majątności twej czyn jałmużnę, a nie chciej odwracać oblicza twego od żadne⁹⁰ ubogiego. Bo tako się stanie, iż ani od ciebie się nie odwroci oblicze pańskie.
- 8 Jako możesz tako bądź miłosierny,
- 9 jestli wiele będziesz miał, obficie dawaj, jestli mało będziesz miał, też mało rad udzielaj.
- 10 Bo zapłatę sobie dobrą skarbisz w dzień potrzeby,
- 11 bo jałmużna od wszelkie⁹⁰ grzechu i śmierci wybawia, a nie da duszy iść w ciemności.
- 12 Dufanie wielkie będzie przed nawyższem bogiem jałmużna wszystkie^m działający^m ją.
- 13 Wystrzegaj się synu miły od wszelkiej psoty, a krom żony twojej nigdy nie chciej grzechu dopuszczać się.
- 14 Pysze nigdy w twoim smyśle, albo w twoim słowie panować nie dopuszczaj, bo od niej początek wzięło wszystko zatracenie.
- 15 Ktożkolwiek tobie będzie robić nieco, wnet mu myto daj, a myto najemnika u ciebie żadny^m obyczajem niechaj nie zostawa.

Levitic. 9

- 16 To coć niemiło iż ci inszy czyni, strzeż się żebyś kiedy ty i drugiemu nie działał.
- 17 Chleb twój z łącznymi i ubogimi jedz, á szátami twemi nágie przyodziewaj.
- 18 Chleb twój i wino twoje nád grobem spráwiedliwego ustaw, á nie chciej s niego jeść i pić z grzeszniki.
- 19 Rády záuždy od mądrego szukaj.
- 20 Kóždego času bogosław bogá, á proś żeby drogi twoje rządzil, á wszystkie rády twoje w niem niech trwáją.
- 21 Opowíadam ci teź synu miły, zem ja dał dziesięć centnarow srebra pokiś jeszcze był młody Gábelusowi w Ráges Medyjskiem mieście, i jego Cirograw mam u siebie.
- 22 A dlatego bádaj się jákoby do niego mógł przydz, i weźmiesz od niego wyżej námienioną wagę sżebrá, á wroć jemu cirograw jego.
- 23 Nie boj się synu miły, ubogić żywot wieziemy, ále wiele dobra będziem mieć, jeśli się będziem bogá bać, á odstąpiemy od złego, á będziem czynić dobrze.

- 16 To coć niemiło iż ci inszy czyni, strzeż sie żebyś kiedy ty i drugiemu nie działał.
- 17 Chleb twój z łącznemi i ubogiemu jedz, a szatami twemi nagie przyodziewaj.
- 18 Chleb twój i wino twoje nad grobem sprawiedliwego ustaw, a nie chciej z niego jeść i pić z grzeszniki.
- 19 Rady zawždy od mądrego szukaj.
- 20 Każde⁸⁰ czasu błogosław boga, a proś od niego żeby drogi twoje rządził, a wszystkie rady twoje w nim niech trwają.
- 21 Oznajmując też synu miły, żem ja dał dziesięć cętnarow srebra pokiś jeszcze niemowlątkiem był Gabelusowi w Rages Medyjskim mieście, i jego Cirograf mam u siebie.
- 22 A dlatego badaj sie jakoby do nie⁸⁰ mógł przyść, i weźmiesz od niego wyższej namienioną wagą srebra, a wroć jemu Cyrograf jego.
- 23 Nie boj sie synu miły, ubogić żywot wieziemy, ale wiele dobra będziemy mieć, jestli sie będziemy boga bać a odstąpimy od złe⁸⁰ a będziem czynić dobrze<.>

Cápitulum Piqte.

- 1 Tedy odpowiedział Tobijasz ojcu swemu, i rzekł. Wszystkie rzeczy ktorekolwiek przykazałeś mi uczynię ojcie.
- 2 Ale jáko tych pieniędzy mam dochádzać, nie wiem, onci mnie nie zna, á ja go nie wiem, który znak dam jemu? Ale ani drogi którą idą tam świadomem.
- 3 Tedy otec jego odpowiedział mu i rzekł. Cirowgram jego iście u siebie mam, który jemu ukażesz, wnet uroci.
- 4 Ale idź teraz, i szukaj sobie niektorego wiernego mężá który pojdzie z tobą, i smow s nim, iżeby z tobą szedł, pokim jeszcze żyw żebyś je wziął.
- 5 Tedy wyszedwszy Tobijasz nálaźł młodzieńcá krasnego stojącego, podkasánego, á jákoby gotowego ku chodzeniu.
- 6 A nie wiedząc iż áńjoł boży był, pozdrowił go, i rzekł. Skądęś młodzieńcze dobry.
- 7 A on odpowiedział z synow Izráelskich.
Tobijasz rzekł jemu. Wiesz drogę która idzie do kráiny Medyjskiej?
- 8 Ktoremu odpowiedział. Wiem, i wszystkie drogi jej częstom chodził, i mieszkałem u Gábelusá brátá nášzego, który mieszka w Ráges mieście Medyjskim, ktore położone jest ná gorze Ec-batanis.
- 9 Tobijasz rzekł jemu. Potrwaj mię proszę cie ná nawysze áż ty to rzeczy dam znać ojcu mojemu.
- 10 Tedy wszedwszy Tobijasz opowiedział wszystko to ojcu swemu. Czemu sie dziuwający otec, prosił żeby do niego wszedł.
- 11 Gdy tedy wszedł pozdrowił go, i rzekł, wesele niech będzie tobie záwždy.
- 12 I rzekł Tobijasz. Jákie wesele ja mam mieć, który w ciemnościach siedzę, á światłości niebieskiej nie widzę.
- 13 Ktoremu rzekł młodzieniec, stałego serca bądź, wkrótce i od bogá będziesz uzdrowion.

Kapituła Piąta.

- 1 Tedy odpowiedział Tobijasz otcu swemu, i rzekł. Wszystkie rzeczy ktorekolwiek przykazałeś mi uczynię otcze.
- 2 Ale jako tych pieniędzy mam dochadzać nie wiem, on mnie nie zna, a ja je⁸⁰ nie wiem, który znak dam jemu. Ale ani drogi którą idą tam świadomem.
- 3 Tedy otciec jego odpowiedział mu, i rzekł. Cyrograf jego iście u siebie mam, który gdy jemu ukazesz, natychmiast wroci.
- 4 Ale idź teraz, i szukaj sobie niektorego wiernego męża który pojdzie z tobą, i zmwow z nim, iżby z tobą szedł pokim jeszcze żyw żebyś wziął je.
- 5 Tedy wszedłszy Tobijasz nalazł młodzieńca krasne⁸⁰ stojącego, podkasanego, a jakoby gotowego ku chodzeniu.
- 6 A nie wiedząc iż anioł boży był, pozdrowił jego i rzekł. Skądś młodzieńcze dobry.
- 7 A on odpowiedział, z synow Izrælskich.
Tobijasz rzekł jemu. wiesz drogę która idzie do krajiny Medyjskiej,
- 8 ktoremu odpowiedział<.> Wiem, i wszystkie drogi jej często chodził. I mieszkał< m > u Gabelusa brata naszego, który mieszka w Rages mieście Medyjski< m >, które położono jest na gorze Ec-batanis.
- 9 Ktoremu Tobijasz rzekł. Potrwaj mi prosię cie nad najwyższe aż ty to rzeczy dam znać otcu mojemu.
- 10 Tedy wszedłszy Tobijasz opowiedział wszystko to otcu swemu. Czemu sie dziuwający otciec prosił żeby wszedł do niego.
- 11 Gdy tedy wszedł pozdrowił jego, i rzekł, wesele niech tobie będzie zawždy.
- 12 I rzekł Tobijasz. Jakie wesele ja mam mieć, który w ciemnościach siedzą a światłości niebieskiej nie widzą?
- 13 Ktoremu rzekł młodzieniec<.> stałego serca bądź, wkrótce, i od boga będziesz uzdrowion.

- 14 Rzekł tedy jemu Tobijasz. Możeszli dowieść syná mego do Gábelusá do Rages miástá Medyjskiego? á gdy wroci się dam ci myto twoje.
- 15 I rzekł jemu anjoł. Ja poprowadzę i przyprowadzę go ząsę do ciebie.
- 16 Ktoremu Tobijasz odpowiedział. Proszę cię, daj znác z ktorego domu, álbo z ktorego pokolenia jesteš ty?
- 17 Ktoremu Ráfæl ánjoł rzekł, rodzaju dowiadujesz się najemnikowego, ktory z twoim synem ma idź.
- 18 Ale żebych ci trudności nie zádał, ja jestem Azáriás Anánijaszá wielkiego syn.
- 19 A Tobijasz odpowiedział z wielkiego rodzaju jesteš ty, ále proszę nie gniewaj się, iżem chciał dowiedzieć się rodzaju twójego.
- 20 I rzekł jemu anjoł, ja poprowadzę, i zdrowego być przyprowadzę syna twego.
- 21 Odpowiedzawszy tedy Tobiász, rzekł, we szczęściu chodźcie, á niech będzie bog ná drodze wászej, i ánjoł jego niech was prowadzi.
- 22 Tedy zgotowawszy wszytki rzeczy ktore miály być ná drogę wzięte, pożegnał Tobijasz ojca swego, i mátkę swoję, i szli obá wespołek.
- 23 A gdy poszli, poczętá mátká jego płákać, i mowić, ląskę stárości nászej wzięteš, i odesłáteš od nas.
- 24 By to był bog dał żeby tych pieniędzy nie było, po ktoreš go posłał,
- 25 bo dosyc nam było ubostwo násze, i żešmy zá skárby szácowali to cośmy widzieli syna nášego.
- 26 I rzekł jej tobijasz, nie płácz, zdrow dojdzie syn nasz, i zdrow wroci się do nas, i oczy twoje oglądáją go.
- 27 Bo wierzę iż ánjoł boży dobry poprowadzi go, i dobrze spráwuje wszytki rzeczy, ktore się około niego dzieją, táko iże z weselim wroci się do nas.
- 28 Po tych słowiech przestáłá mátká jego płákać. i umilkłá.

- 14 Rzekł tedy jemu Tobijasz. Możeszli dowieść syna mego do Gabelusa do Rages miasta Medyjskiego, a gdy wroci się dam ci myto twoje.
- 15 I rzekł jemu anijoł. Ja poprowadzę i przyprowadzę jego do ciebie.
- 16 Ktoremu Tobijasz odpowiedział. Proszę cię daj znak z którego domu albo z którego pokolenia jesteś ty.
- 17 Ktoremu Raphæl anjoł rzekł rodzaju dowiadujesz się najemnikowego, czyli samego najemnika, który z twoim synem ma iść.
- 18 Ale żebym ci podobno trudności nie zadał, ja jestem Azarias Ananijasza wielkiego syn.
- 19 I Tobijasz odpowiedział, z wielkie⁸⁰ rodzaju jesteś ty, ale proszę nie gniewaj się iżem chciałem dowiedzieć się rodzaju twojego.
- 20 I rzekł jemu anijoł, ja zdrowego poprowadzę, i zdrowego tobie przyprowadzę syna twego.
- 21 Odpowiedziawszy tedy Tobijasz rzekł, we szczęściu chodźcie, a niech będzie bog na drodze waszej, i anijoł jego niechaj was prowadzi.
- 22 Tedy zgotowawszy wszystkie rzeczy które miały być na drogę wzięte, pożegnał Tobijasz ojca swego i matkę swoją, i szli oba wespół.
- 23 A gdy zaczęli, poczęła matka jego płakać i mówić, łaskę starości naszej wzięłeś, i odesłałeś od nas.
- 24 By to był bog dał żeby tych pieniędzy nie było po ktoś go posłał,
- 25 bo dosyć nam było ubóstwo nasze, iżemy za skarby szacowali to cośmy widzieli syna nasze⁸⁰.
- 26 I rzekł jej Tobijasz, nie płacz, zdrow dojdzie syn nasz i zdrow wroci się do nas i oczy twoje oglądają jego.
- 27 Bo wierzę iż anijoł boży dobry prowadzi jego, i dobrze sprawuje wszystkie rzeczy które się około niego dzieją, tak iż z weselem wroci się do nas.
- 28 Po tych słowach przestała matka jego płakać, i umilkła.

Capitulum Szoste.

- 1 Tedy wędrował Tobijasz, i pies szedł za nim, i został pierwszego noclegu przy rzece Tygrys.
- 2 I wyszedł żeby nogi umył swoje, ałi rybá wielka wyszła chcąc pożreć onego.
- 3 Ktorej zląknąwszy się Tobijasz krzyknął głosem wielkim rze-
nąc. Pánie, bieży ná mię.
- 4 I rzekł ángoł. Uchwyc skzedle jej, i przycięgni ją do siebie. Co
gdy to udziałał, wyciągnął ją ná sucho, i jeła trzepotać przed
nogámi jego.
- 5 Tedy rzekł jemu ángoł. Wywnątrz tę rybę, i serce jej i żoć i wą-
trobę schowaj sobie. Abowiem są to potrzebne ku lekarstwu
pożyteczne.
- 6 Co gdy udziałał, upiekł mięso jej, i z sobą wzięli ná drogę. Dru-
gie wsolili, ktore by im było dosyć áżby przyszli do Ráges miá-
stá Medyjskiego.
- 7 Tedy spytał Tobijasz ángoła, i rzekł jemu. Proszę cię ná nadwy-
sze Azária brácie, żebyś mi powiedział, co za lekarstwo będą
miały te rzeczy, ktoreś z ryby kazał záchowác.
- 8 A odpowiedziawszy ángoł, rzekł jemu. Sercá jego cząstkę, jeśli
ná żarzewie połóżysz, dym jego wypáda wszelki rodzaj dyja-
belstwá, lubo od mężow lubo od niewiast, táko iże więcej nie
przystąpi do nich.
- 9 A żoć godzi się ku pomázaniu oczu, w ktorych będzie bielmo,
i będą uzdrowione.
- 10 I rzekł jemu Tobijasz. Gdzie chcesz iż zostániemy?
- 11 Odpowiedziawszy ángoł, rzekł. Jest tu Raguel imieniem, mąż
bliski z pokolenia twego, á ten ma corkę imieniem Sarę, ále áni
otroká áni dziewczki żadnej nie ma, krom jej.
- 12 Tobie jest obiecaná wszytká mąjętność jego, i masz ją ty, wziąć
zá żonę.
- 13 Żądaj jej tedy od ojca jej, i da ją tobie zá żonę.

Kapituła szosta.

- 1 Tedy wędrował Tobijasz, i pies szedł za nim, i został pierwszego noclegu przy rzece Tygrys.
- 2 I wszedł iżeby nogi umył swoje, ali ryba wielka wyszła chcąc pożrzeć onego.
- 3 Ktorej zląknąwszy sie Tobijasz, krzyknął głosem wielkim ręką. Panie ciecie na mię.
- 4 I rzekł jemu anijoł. Uchwyć skrzele jej i przycięgni ją do siebie. Co gdy udziałał, wyciągnął ją na sucho, i trzepotać ją przed nogami jego.
- 5 Tedy rzekł jemu anijoł. Wywnątrz tę rybę, i serce jej i żołąc i wątrobę schowaj sobie. Abowiemci są to potrzebne ku lekarztwu pożyteczne.
- 6 Co gdy udziałał, upiekł mięso jej, i z sobą wzięli na drogę. Drugie wsolili, ktore by jem było dosyć aźby przyszli do Rages miasta Medyjskiego.
- 7 Tedy spytał Tobijasz anijoła i rzekł jemu. Proszę cie na nadwyższe Azaria bracie, żebyś mi powiedział co za lekarstwo będą miały ty rzeczy ktoreś z ryby kazał zachować.
- 8 I odpowiedziawszy anijoł, rzekł jemu. Serca je⁸⁰ cząstkę jestli na żerewie położysz, dym jego wypądzą wszelki rodzaj dyjabelstwa, lubo od mężow, lubo od niewiast, tako iże więcej nie przystąpi do nich.
- 9 A żołąc godzi sie ku pomazaniu oczu, w ktorych będzie bielmo, a będą uzdrowione.
- 10 I rzekł jemu Tobijasz. Gdzie chcesz iż zostaniemy.
- 11 Odpowiedziawszy anijoł rzekł, Jest tu Raguel imieniem, mąż bliski z pokolenia twe⁸⁰, a ten ma corkę imieniem Sarę, ale ani mężczyzny ani dziewczki żadnej nie ma krom jej.
- 12 Tobie jest obiecana wszytka majątność je⁸⁰, i masz ją ty wziąć za żonę.
- 13 Żądaj jej tedy od otca jej a da ją tobie za żonę.

- 14 Tedy odpowiedział Tobijasz, i rzekł. Słyszałem iżę daná była siedmi mężom, á pomárli są. Ale i to słyszałem iżę djabeł zámordował je.
- 15 Boję się ja też żeby i to mnie się nie przygodziło, á gdy jestem jedyny u rodziców moich, żebych też nie włożył stárości ich smutkiem do grobu.
- 16 Tedy ánjoł Ráfał rzekł jemu. Słuchaj mnie i ukażę tobie, którzy są, którym pánować może djabelstwo.
- 17 Abowiem ci którzy ták w małżeństwo wstępują, iżę bogá od siebie, i od swego serca wyrzuca, á w swej psocie tákó sie obierają, jáko koń i muł którzy nie mają rozumu, ma moc djabelstwo nád niemi.
- 18 Ale ty gdy ją pojdziesz wszeduszy do łóżnice, przez trzy dni wstrzymawaj się od niej á w niczym inszem się nie obieraj, jedno w modlitwach s nią.
- 19 A tej nocy zápaliwszy wątrobę rybną będzie odpędzono djabelstwo.
- 20 Ale drugiej nocy w złączeniu świętych pátryjάρχów przystąpisz k niej.
- 21 Ale trzeciej nocy bogosławieństwo otrzymasz, iżę synowie z was zdrowi się národzą<.>
- 22 A gdy przeminie trzecia noc, weźmiesz pánnę z bojáźnią bożą, miłością synów niż psoty przywiedzeni, żebyś w násieniu Abránowym bogosławieństwo w syniech otrzymał.

- 14 Tedy odpowiedział tobijasz i rzekł. Słyszałem iż dana była siedmi mężom a pomarli są. Ale i tom słyszał iż dyjabeł zamordował je.
- 15 Boję się ja też żeby i to mnie się nie przygodziło, a gdy jestem jedynak u rodziców moich, iżbych też nie włożył starości ich smutkiem do grobu.
- 16 Tedy anioł Rachfał rzekł jemu. Słuchaj mnie a ukażę tobie którzy są, którym panować może dyjabelstwo.
- 17 Abowiem ci którzy tak w małżeństwo wstępują, iż boga od siebie i od swego serca wyrzucą, a w swej psocie tako się obierają, jako koń albo muł którzy nie mają rozumu, ma moc dyjabelstwo nad nimi.
- 18 Ale ty gdy ją pojdziesz, wszedłszy do łóżnicy, przez trzy dni wstrzymawaj się od niej, a w niczym innym się nie obieraj jedno w modlitwach z nią.
- 19 A tej nocy zapaliwszy wątrobę rybią będzie odpędzono dyjabelstwo.
- 20 Ale drugiej nocy w złączeniu świętych patryjarchów przystąpisz k niej.
- 21 Ale trzeciej nocy błogosławieństwo otrzymasz, iż synowie z was zdrowi się narodzą.
- 22 A gdy przeminie trzecia noc, weźmiesz pannę z bojaźnią bożą, miłością synów więcej niż psoty przywiedzony, żebyś w nasieniu Abramowym błogosławieństwo w syniech otrzymał.

Cápitulum Siodme.

- 1 I weszli są do Ráguelá, i przyjął je Ráguel z weselim.
- 2 I weźrzawszy ná Tobijaszá Raguel, rzekł Annie żenie swojej jáko podobny jest młodzieniec ten siostrzeńcowi memu.
- 3 A to wyrzekł? Skąd jesteście młodzieńcy brácia nászy. A oni rzekli. Z pokolenia Neptálim jestešmy, z jeństwá Ninive.
- 4 Rzekł tedy im Ráguel. Znacie Tobijaszá brátá mego? Ktorzy rzekli znamy.
- 5 A gdy wiele dobrego mówił o nim rzekł áńjoł do Ráguelá. Tobiasz o ktorým pytasz ociec tego jest.
- 6 I rzucił się Ráguel, i ze łzami całował jest jego, i płácząc nád głową jego rzekł.
- 7 Bogosłáwieństwo niech tobie będzie synu miły, który dobrego i wybornego mężá syn jesteš.
- 8 I Anná żoná jego, i Sará corká ich płákáli.
- 9 A gdy się rozmowili przykazał Ráguel zabić báráná, i gotować kołácjyá.
A gdy je pobudzał siedli ku pokármu.
- 10 Tobiasz rzekł. Tu ja dziś nie będę jadł áni pił, áleż pierwej prósbę moję udziálasz, i przyrzeczesz mi dáć Sarę corkę twoję.
- 11 Które słowo usłyszawszy Ráguel zlékł się, wiedząc co się przygodziło onym siedmi mężóm, którzy byli weszli też do niej, i jął się bać żeby podobno i temu takéż się nie zstáło.
A gdy wątpił i nie dał żádny odpowiedzi,
- 12 rzekł jemu áńjoł. Nie chciej się bać dáć onej temu, ábowiem temu bojącemu się bogá jest obiecáná zá żonę corka twoja, dlatego inszy nie mógł mieć jej.
- 13 Tedy rzekł Ráguel. Nie wątpię iże bog modlitwy i też łzy moje przed obliczność swá przypuścił.
- 14 A wierzę iż dlatego spráwił to iżeście przyszli do mnie, iżeby i tá złączyła się krewność swojej według zakonu Mojżeszowego.
A teraz nie miej wątpliwości iż tobie ja dam.

Kapituła Siódma.

- 1 I weszli są do Raguela, i przyjął je Raguel z weselem.
- 2 A weźrzawszy na Tobijasza Raguel, rzekł Annie żenie swej, jako podobny jest młodzieniec ten siestrzeńcowi memu.
- 3 A to wyrzekłszy, rzekł, Skąd jesteście młodzieńcy bracia naszy. A oni rzekli. Z pokolenia Neptalim jesteśmy z jęctwa Ninive.
- 4 Rzekł tedy jem Raguel. Znacie Tobijasza brata mego. Ktorzy rzekli, znamy.
- 5 A gdy wiele dobrego mówił o nim, rzekł anijoł do Raguela. Tobijasze o którym pytasz otciec tego jest.
- 6 I rzucił sie Raguel i ze łzami całował jest jego, i płaczący nad szyją je⁸⁰ rzekł.
- 7 Błogosławieństwo niech tobie będzie synu miły, który dobrego i wybornego męża syn jesteś.
- 8 I Anna żona jego, i Sara corka ich płakały.
- 9 A gdy sie rozmowili, przykazał Raguel zabić barana i gotować kołacyją.
A gdy je pobudzał siedli ku obiadu
- 10 Tobijasze rzekł. Tu ja dziś nie będę jadł ani pił aże pirwej prośbę moję udziałasz, i obiecasz mi dać Sarę corkę twoję.
- 11 Ktore słowo usłyszawszy Raguel złękł sie, wiedząc co sie przygodziło onym siedmi mężom, ktorzy byli weszli do niej, i jął sie bać żeby podobno i temu rownie sie nie zstało.
A gdy wątpił i nie dał żadnej odpowiedzi,
- 12 rzekł jemu Anijoł. Nie chciej sie bać dać onej temu, Abowiem temu bojącemu sie boga jest obiecana za żonę corka twoja, dla tego inszy nie mogł jej mieć.
- 13 Tedy rzekł Raguel. Nie wątpię iże bog modlitwy i łzy moje przed obliczność swą przypuścił.
- 14 A wierzę iże dlatego sprawił to iżecie przyszli do mnie, iżeby i ta złączyła sie krewności swojej według zakonu Mojżeszowego.
A teraz nie miej wątpliwości iż ją tobie dam.

- 15 I uchwyciwszy prawnicę corki swej, prawnicy Tobijaszowej dał, rzeknąc. Bok Abráhámow, i bog Izáákow, i bog Jakobow niech będzie s wámi, á on niech złączy was, i niech nápełni bogostá-wieństwo swoje w was.
- 16 I wziąwszy kártę uczynili spisánie małżeństwá.
- 17 A potym używáli bogostáwięcy bogá.
- 18 I wezwał Ráguel do siebie Anny żony swej, i przykazał jej izby zgotowáć drugá łóżnicę,
- 19 i wwiodłá w nią Sarę corkę swá i płákáć.
- 20 I rzekłá jej, stałego sercá bądź corko moją. Pan niebieski niech tobie da wesele miásto teskności którás cierpiáć.

-
- 15 A uchwyciwszy prawicę corki swej, prawicy Tobijaszowej dał rzekąc. Bog Abrahamow, i Bog Izaakow, i Bog Jakobow niech będzie z wami, a on niech złączy was, i niech napełni błogosławieństwo swoje w was.
- 16 I wzięwszy kartę uczynił spisek małżeństwa.
- 17 A potym używali są błogosławiący boga.
- 18 I wezwał Raguel do siebie Anny żony swej, i przykazał jej iżeby zgotowała drugą łożnicę,
- 19 i wwiiodła w nią Sarę corkę swą i płakała.
- 20 I rzekła jej, stałego serca bądź corko moja. Pan niebieski niech tobie da wesele miasto teskności którąś cirpiała.

Cápitulum Osme.

- 1 A gdy nawieczerali się wprowadzili do niej młodzieńcá.
- 2 Spomináwszy tedy Tobijasz ná mowy ángołowe, wyjął z kobiałki swojej część wątroby, i położył ją ná zarzewie pałájace.
- 3 Tedy Ráchfał ángoł jął dyjabłá, i przywiązał go ná puszczy wyszego Egiptu.
- 4 Tedy, pánnie Tobijasz, rzekł. Sará wstań, i modlmy się bogu dzisia i jutro, i pojutrze, bo tych trzech nocy z bogiem się złączamy, á gdy trzecia noc przeminie w naszym będzim małżeństwie.
- 5 Bowiem synowie świętych jestešmy, á nie mozem się táko złączyć jáko pogáni ktorzy nie znájá bogá.
- 6 I wstawszy wespołek, i bez przestánku modliło się oboje jednotnie, iżeby zdrowie im było dano.
- 7 I rzekł Tobijasz. Pánie ojców nášzych, niech cię bogostáwią niebo i ziemiá, i studnie, i rzeki, i wszytki stworzenia twoje ktore w nich są.
- 8 Tyś stworzył Adámá z gliny, dałeś jemu pomoc Jewę.
- 9 A teraz pánie ty wiesz, iż nie dla psoty bierzę siostrę moję zá żonę moję, ále sámá potomkow miłościá w ktorým niech będzie bogostáwiono imię twoje ná wiek wiekom<.>
- 10 Rzekłá tedy Sará, smiłuj się nád námi pánie, żebyšmy się stárzáli oboje zdrowi<.>
- 11 I zstáło się około kur piana, Kazał wezwać Ráguel sług swoich, i szli s nim wespołek, żeby ukopáli doł jemu,
- 12 bo mowili, by się tym obyczajem nie przygodziło jemu, jáko i drugim siedmi mężom, ktorzy wchadzáli do niej.
- 13 A gdy zgotowáli doł, wrociwszy się Ráguel do żony rzekł.
- 14 Pošli jednę z dziewczek twoich iż spátrzy jestli umárl jest, á po-grzebię jego niźli się rozednieje.
- 15 I posłáła jednę z dziewczek swych, ktora wszedwszy do łóżnice nálázła je zdrowe i cerstwe wespołek z sobá śpiące.

Kapituła Osma.

- 1 A gdy nawieczerali sie, wprowadzili młodzieńca do niej.
- 2 Wspomniawszy tedy Tobijasz na mowy aniołowe, wyjął z kobiałki swojej część wątroby i położył ją na rzeźwie pałające.
- 3 Tedy Rachfał anioł jął dyjabła i przywiązał go na puszczy wyższego Egiptu.
- 4 Tedy napominał pannę Tobijasz i rzekł jej. Sara wstań a modlmy sie bogu dzisia i jutro, i pojutrze, bo tych trzech nocy z bogiem sie złączamy, a gdy trzecia noc przeminie w naszym będziemy małżeństwie.
- 5 Bowiem synowie świętych jesteśmy, a nie możemy sie tak złączyć jako pogani ktorzy nie znają Boga.
- 6 I wstawszy wespołek, i bez przestanku modliło sie oboje jednotnie iżby zdrowie im było dano<.>
- 7 I rzekł Tobijasz. Panie boże otcow naszych, niech cie błogostawią niebo i ziemia i studnie i rzeki i wszytki stworzenia twoje ktore w nich są.
- 8 Tyś stworzył Adama z gliny i dałeś jemu pomoc Ewę.
- 9 A teraz panie ty wiesz iż nie dla psoty biorę siostrę moję za żonę, ale samą potomkow miłością w ktorym niech będzie błogostawiono imię twoje na wiek wiekom.
- 10 Rzekła tedy Sara, smiuj sie nad nami panie iżebyśmy sie zstarzali oboje zdrowi.
- 11 I zstało sie około kur piania, kazał wezwać Raguel sług swoich, i szli z nim wespołek iżeby ukopali doł,
- 12 bo mowili, by sie podobno rownym obyczajem nie przygodziło jemu jako i drugim siedmi mężom ktorzy wchadzali do niej.
- 13 A gdy zgotowali doł, wrociwszy sie Raguel do żony rzekł jej.
- 14 Pošli jednę z dziewczek twoich iże spatrzy jestli umarł jest, a pogrzebę jego niżli sie rozednieje.
- 15 Ali ona posłała jednę z dziewczek swych, ktora wszedłszy do łóżnice nalazła je zdrowe i czyrstwe wespołek z sobą śpiące.

- 16 I wrociwszy się powiedziała nowinę dobrą, i bogosławili boga,
Ráguel i też Anná żoná jego,
- 17 i rzekli.
Bogosławimy cię pánie boże Izráelski iże nie przygodziło się
nam jákośmy się nádziewáli.
- 18 Bo uczyniłeś s námi miłosierdzie twoje, i wygnałeś nieprzyja-
cielá prześládującego nas.
- 19 I smiłowateś się nád dwiémá jedynemá, spraw też to pánie,
żeby oni ciebie zupełnie bogosławili, i ofiarę tobie chwały twojej
i swego zdrowia ofiarowali, żeby poznátá wielkość narodów że
ty jesteś bog sam po wszytkiej ziemi.
- 20 I nátychmiast rozkazał sługom swoim Ráguel żeby zásypáli
doł, ktory byli uczynili jemu pierwej niżli się rozedniło.
- 21 A żenie swojej rzekł żeby przygotowała kołacyją, á żeby zgoto-
wałał wszystkie rzeczy ktore ku pokármom służą ná drogę idącym
potrzebne,
- 22 i dwie też krowie tłuste i cztery bárány kazał zabić i uczynić
gody ná wszystkie sąsiády swoje, i ná wszystkie przyjaciele swoje.
- 23 I poprzysiągł Ráguel Tobijaszá, i żeby dwie niedzieli pomieskał
u niego.
- 24 I ze wszytkiego czo miał on Ráguel, połowicę dał Tobijaszowi,
i uczynił ten zapis i żeby połowicę części ktora zbywała po
śmierci ich, ná Tobijasza spádła:

- 16 I wrociwszy sie powiedziała nowinę dobrą, i błogosławili boga Raguel i też Anna żona jego
- 17 i rzekli.
Błogosławimy cie panie boże Izraelski, że nie przygodziło sie nam jakośmy sie nadziewali.
- 18 Bo uczyniłeś z nami miłosierdzie twoje, i wygnałeś nieprzyjaciela prześladowającego nas.
- 19 I smiłowałaś sie nad dwiema jedynema. Spraw to panie żeby oni ciebie zupełnie błogosławili, i ofiarę tobie chwały twojej i swego zdrowia ofiarowali, żeby poznała wielkość narodow że ty jesteś Bog sam po wszytkiej ziemi.
- 20 I natychmiast rozkazał sługom swoim Raguel żeby zasypali doł, który byli uczynili pirwej niżby rozedniło.
- 21 A żenie swojej rzekł żeby przygotowała kołacyją, a żeby zgotowała wszytki rzeczy ktore ku pokarmom służą na drogę idącym potrzebne,
- 22 i dwie też krowie tłuste, i czterzy barany kazał zabić, i uczynić gody wszytkim sąsiadom swoim i wszytkim przyjacielom.
- 23 I poprzyśiągł Raguel Tobijasza iżby dwie niedzieli pomieszkał u niego.
- 24 A ze wszytkiego co miał Raguel połowicę dał Tobijaszowi, i uczynił ten zapis, żeby połowicę części ktora zbywała po śmierci jich, na Tobijasza spadła.

Capitulum Dziewiąte.

- 1 Tedy wezwał do siebie Tobijasz ánołá, ktorego wždy człowikiem być mnimał, i rzekł jemu. Azáryjaszu brácie, proszę ábyś posłuchał słow moich.
- 2 Bych ci się sam dał zá sługę, nie będę godzien opátzności twojej.
- 3 A wszákoż proszę cię nád nawysze żebyś sobie wziął bydłát, álbo sług, á idź do Gábelusá do Ráges miástá Medyjskiego, i oddaj mu Cyrograff jego, á weźmi od niego pieniądze, i prosz go żeby przyszedł ná wesele moje.
- 4 Abowiem wiesz sam íze liczy dni ociec moj, á jeśli zámieszkam jednego dnia więcej, zásmuci się duszá jego.
- 5 A íście widzisz jáko Ráguel obowiázal mię, ktore⁸⁰ poprzysiężenia zgárdzić nie mogę.
- 6 Tedy Ráchwał wziąwszy czterzech sług Ráguelowych, i dwu wielbłádu, do Ráges miástá Medyjskiego szedł, a nalawszy Gábellusá, oddał jemu Cyrograw jego, i wziął wszytki pieniądze.
- 7 I objáwił mu o Tobijaszu, Tobijaszowemu synu wszytki rzeczy ktore się zstály, i kazał mu z sobą przydz ná wesele.
- 8 A gdy wszedł do domu Ráguelowego, nálażł Tobijaszá zá stolem siedzącego, i wyskoczywszy pocałowáli się wespołek. I płákáł Gábellus? i bogostáwił bogá
- 9 i rzekł, niech cię bogostáwi pan bog Izráelski, bo syn jesteś wybornego mężá i spráwiedliwego i bojącego się bogá, i jáłmużny czyniącego.
- 10 A niech będzie mowiono bogostáwieniestwo nád żoná twojá, i nád rodzcmi twemi,
- 11 áżebyście oglądáli syny wásze, i syny synow wászych, áż do trzeciego, i czwartego pokolenia. A niech będzie násienie wásze bogostáwiono od bogá Izráelskiego, ktory kroluje ná wieki wiekow.
- 12 A gdy wszytcy rzekli Amen. Szli ná kołácyjá, ale i z bojáźnią páńską swádziebne gody obchodzili.

Kapituła dziewiąta.

- 1 Tedy wezwał do siebie Tobijasza anijoła, ktorego wždy człowiekiem być mniemał, i rzekł jemu. Azaryjaszu bracie proszę byś posłuchał słow moich.
- 2 Bych ci sie sam dał za sługę, nie będę godzien opatrności twojej.
- 3 A wszakoż proszę cie na nadwyższe żebyś sobie wziął bydłat albo sług, a jedź do Gabelusa do Rages miasta Medyjskiego, i oddaj mu Cyrograf jego, i weźmi od niego pieniądze, a proś go żeby przyszedł na wesele moje.
- 4 Abowiem wiesz sam iże liczy dni otciec moj, a jestli zamieszkam jednego dnia, więcej zasmuci sie dusza jego.
- 5 A iście widzisz jako Raguel obwiązał mie, ktorego poprzysięgnięcia wzgardzić nie mogę.
- 6 Tedy Rachfał wzięwszy czterech sług Raguelowych, i dwa wielbłądy, do Rages miasta Medyjskiego szedł, a nalazszy Gabelusa, oddał jemu Cyrograf jego i wziął wszytki pieniądze.
- 7 I objawił mu o Tobijaszu, Tobijaszowem synu wszytki rzeczy ktore sie zstały, i kazał mu z sobą przyść na wesele.
- 8 A gdy wszedł do domu Raguelowego, nalazł Tobijasza za stołem siedzącego, a wyskoczywszy pocałowali sie są wespołek. I płakał Gabelus a błogostawił boga
- 9 i rzekł, niech cie błogostawi pan Bog Izraelski, bo syn jesteś wyborne⁸⁰ męża i sprawiedliwego i bojącego sie boga, i jałmużny czyniącego.
- 10 A niech będzie mowiono błogostawieństwo nad żoną twoją, i nad rodzicmi twemi,
- 11 a iżebyście oglądali syny wasze i syny synow waszych, aż do trzeciego i czwartego pokolenia. A niechaj będzie nasienie wasze błogostawiono od boga Izraelskiego, ktory kroluje na wieki wiekow.
- 12 A gdy wszytcy rzekli Amen. Szli na kołacyją, ale i z bojaźnią pańską swadźbiane gody obchodzili.

Capitulum Dziesiąta.

- 1 A gdy omieskawał Tobijasz dla swądźby, troskał się ociec jego Tobijasz, rzeknąc. Czo mnimasz czemu mieszka syn moj, ábo czemu zátizyman jest támo?
- 2 Czy mnimasz że Gábelus umárł, á nikt jemu nie wroci pieniędzy.
- 3 I poczał się smęcić bárzo, i Anná żoná jego s nim, i poczeli oboje wespołek płakác dlatego íze dnia naznaczonego nie wrocił się syn ich do nich.
- 4 Płakála tedy mátká jego z nieutulonemi łzami, i mowiła. Biáda mnie synu miły, i przcześmyć dopuścili pielgrzymowác, świeco oczu nászych, lasko stárości nászej, pociecho żywotá nászego, nádziejo potomstwa nászego.
- 5 Wszytki rzeczy w tobie wespołek jednym májący nie mieliśmyć dáć odyść od siebie.
- 6 Ktorej rzekł Tobijasz, milczy nie chciej się smucić, zdrow jest syn nász, dosyć wiorny jest mąż on, z którym postáliśmy jego.
- 7 Ale oná żadnym obyczajem nie mogła być pocieszoná, ále po wsze dni wybiegájąc, ogládála i obchadzála drogi wszytki przez ktore nádziejá zdála się wrocenia jego, żeby z dáleká użrzála go, jeśliby mogło być przychádzającego<.>
- 8 Ale Ráguel rzekł do zięciá swego. Pomieszkaj tu, á ja pošlę pošlá do Tobijasza ojca twego ktory mu powie o zdrowiu twym<.>
- 9 Ktoremu Tobijasz rzekł. Ja wiem íze ociec moj i mátká moja dni liczą, á smęci się duch ich w nich.
- 10 A gdy słowy množnemi prosił Ráguel Tobijaszá, á on żadnym obyczajem nie chciał go słuchác, dał jemu Sarę i połowicę wszytkiego zboża swego w słudzech, w dziewczkach, w bydle, w wielbłądoch i w krowach, i pieniądzách množnych, i zdrowego á weselącego się puścił go od siebie
- 11 rzeknąc.
Anjoł boży páński święty niechaj będzie ná drodze wászej, i niech was doprowadzi zdrowe, á żebyście náleźli wszytki rzeczy práwie około rodzicow wászych, á żeby widziały oczy moje syny wásze pierwej niż umrę.

Kapituła Dziesiąta.

- 1 A gdy omieszkawał Tobiasz dla swadźby, troskał się otec jego Tobiasz rzekąc. Co mniemasz przez mieszka syn moj, abo czemu zatrzyman jest tam,
- 2 Mniemaszli iż Gabelus umarł, a nikt jemu nie wroci pieniędzy.
- 3 I począł się smucić barzo on i Anna żona jego z nim, i poczęli oboje wspołek płakać, dlatego iż dnia naznaczonego nie wrocił się syn ich do nich.
- 4 Płakała tedy matka jego nieutulnemi łzami i mowiła. Bieda mnie synu miły, i przeceśmyć dopuścili pielgrzymować świeco oczu naszych, lasko starości naszej, pociecho żywota naszego, nadziejo potomstwa naszego.
- 5 Wszystkie rzeczy w tobie wspołek jednym mający nie mieliśmyć dać odejść od siebie.
- 6 Ktoż rzekł Tobiasz, milczy nie chciej się smucić, zdrow jest syn nasz, dosyć wierny jest mąż on z którym posłaliśmy jego.
- 7 Ale ona żadnym obyczajem nie mogła być pocieszona, ale po wsze dni wybiegając oglądała i obchadzała drogi wszystkie przez które nadzieja zdała się wrocenia jego, żeby z daleka użrzała je⁸⁰ jestliby mogło być przychadzającego,
- 8 Ale Raguel rzekł do zięcia swego. Pomieszka tu a ja posłę posła zdrowia o tobie do Tobiasza otca twego.
- 9 Ktożemu Tobiasz rzekł. Ja wiem iż otec moj i matka moja dni liczą, a żurzy się duch jich w nich.
- 10 A gdy słowy mnożnemi prosił Raguel Tobiasza, a on żadnym obyczajem nie chciał jego słuchać, i dał mu Sarę i połowicę wszystkiego zboża swego, w słudzech, w dziewczkach, w bydłe, w wielbłądach, i w krowach, i pieniądzech mnożnych, i zdrowego a weselącego się puścił jego od siebie
- 11 rzeknąc.
Aniżoł boży pański święty niechaj będzie na drodze waszej, i niech was doprowadzi zdrowe, a żebyście naleźli wszystkie rzeczy prawie około rodziców waszych a żeby widziały oczy moje syny wasze pirwej niż umrę.

- 12 A wziąwszy rodzicy corkę swą pocałowali ją, i puścili ją żeby szła
- 13 nąpominając onę żeby ćciła świekry, miłowata męża, rządziła czeladź, sprawowała dom, a żeby siebie powolną okazała.

- 12 A wziąwszy rodzicy córkę swą pocałowali ją i puścili żeby szła
- 13 napominając onę iż żeby czciła swiokry, miłowała męża, rządziła czeladź, sprawowała dom, a żeby siebie nienaganną okazała.

Tobiasz.

Drzeworyt przedstawiający Tobiasza (1540, k. Tyt.)

Capitulum Jedenaste.

- 1 A gdy wracali się przysli do Charram ktore jest w puł drogi przeciw Niniwen, jedenastego dnia.
- 2 I rzekł ánjoł. Tobijaszu brácie, wiesz jákoś zostawił ojca twego?
- 3 Jestli podoba się tedy tobie, podźmy náprzod, á nienagłym chodem niech náśládują drogę naszą czeladź, wespołek i żone twoję, i z dobytkiem.
- 4 A gdy się to upodobáło żeby szli, rzekł Rachfał do Tobijasza, weźmi z sobą żołci z ryby, ábowiem będzie potrzeбно. I wziął Tobijasz żołc onę, i poszli.
- 5 Ale Anná siedziáła podle drogi zówždy ná końcu gory, z ktorej widzieć mogła z dáleká.
- 6 A gdy z tegoż miescá pátrzyła przyšcia jego, widziáła z dáleká, i wnet poznála przychodzącego syná swego, i bieżawszy zwiástowála mężowi swemu rzeknąc á to idzie syn twój.
- 7 I rzekł Ráchwał do Tobijaszá, gdy wnidzięsz do domu twego, tedy się kłaniaj pánu bogu twemu, á dziękując jemu, przystąp do ojca twego i pocałuj go,
- 8 á wnet pomaż ná oczy jego żołci ryby tej czo niesiesz z sobą. Bo wiedz iże nátychmiast otworzą się oczy jego, i użry ociec twój świátłość niebieską, i z użrzenia twego będzie się weselił.
- 9 Tedy bieżał náprzod pies, ktory wespołek s nim był ná drogę szedł, á jákoby poseł przyszedwszy mardánim ogoná swego rádował się.
- 10 Dlatego powstawszy oślepony ociec jego, jáł otrącájacy się w nogi bieżeć, i dawszy rękę chłopcu bieżał przeciwko synowi swemu
- 11 i przywitawszy z żoną swoją pocałował go, i poczęli płákáć od wesela.
- 12 A gdy się pomodlili pánu bogu, podziękowawszy usiedli.
- 13 Tedy wziąwszy Tobijasz żołci rybiej, pomázał oczy ojca swego,
- 14 i potrwał jákoby puł godziny, i poczęło bielmo z oczu jego jáko błonká jájowa schodzić,

Kapituła Jedennasta.

- 1 A gdy wracali się przyszli do Charram, ktore jest w poł drogi przeciw Niniven, jedennastego dnia.
- 2 I rzekł Anijoł. Tobijaszu bracie, wiesz jakoś zostawił otca twego.
- 3 Jestli podoba się tedy tobie, podźmy naprzod a nienagłym chodem niech naśladową drogę naszą, czeladź wespołek i z żoną twoją i z dobytkiem.
- 4 A gdy się to upodobało żeby szli, rzekł Rachfał do Tobijasza, weźmi z sobą z żółci rybnej, abowiem będzie potrzeбно. I wziął Tobijasza z żółci onej i poszli.
- 5 Ale Anna siedziała podle drogi po wsze dni na krawędzi gory skąd widzieć mogła z daleka.
- 6 A gdy z tegoż miestca patrzyła przyszcia je⁶⁰, widziała z daleka i natychmiast poznała przychadzającego syna swego, i bieżawszy zwiastowała mężowi swemu rzekąc, ato idzie syn twój.
- 7 I rzekł Rachfał do Tobijasza gdy wnidziesz do domu twego, tedyż się kłaniaj panu Bogu twemu, a dziękując jemu, przystąp do otca twego i pocałuj jego,
- 8 i wnet pomaż na oczy jego z żółci ryby tej co niesiesz z sobą. Bo wiedz iż natychmiast odtworzą się oczy je⁶⁰, i użrzy otciec twój światłość niebieską, i z użrzenia twego będzie się weselił.
- 9 Tedy bieżał naprzod pies ktory wespołek z nim był na drogę szedł, a jakoby poseł przyszedłszy mardaniem ogona swego radował się.
- 10 Dlatego powstawszy oślepiiony otciec jego, jął otrącający się w nogi bieżać, i dawszy rękę chłopcu, bieżał naprzeciwko synowi swemu,
- 11 i przywitawszy jego, pocałował go z żoną swoją i poczęli płakać od wesela.
- 12 A gdy się pomodlili Bogu, i podziękowawszy usiedli.
- 13 Tedy wziąwszy Tobijasza żółci rybnej, pomazał otca swego,
- 14 i potrwał jakoby jakmiarz poł godziny, i poczęło bielmo z oczu jego jako błonka jajowa schodzić

- 15 którą jąwszy Tobijasz, ściągnął z oczu jego, á wnet wziął wzrok.
- 16 I chwalili bogá, on i żoná jego, i wszytcy ktorzy go ználi.
- 17 I mowił Tobijasz, bogostáwię ciebie pánie boże Izráelski, iżeś ty karał mnie, á tyś zbáwił mnie. A oto ja widzę Tobijaszá syná mego.
- 18 I przyszła teże po siedmi dni Sará żoná, syná jego, i wszytká czeladź, i dobytki zdrowe i wielbłądowie, i piędzdy żeninych wiele, ále i piędzdy też insze ktore był wziął od Gábelussa.
- 19 I powiedział rodzicom swoim wszytki dobrodziejstwá boże ktore około jego udziáłał przez człowieká ktory go prowadził.
- 20 I przyszli Achijor i Nabat siestrzeńcy Tobijaszowi, weselący się do Tobijaszá, i rádujący się z synem ze wszytkiego dobrá ktore około jego okazał bog,
- 21 i siedm dni używájąc, wszyscy z weselim wielkiem weselili się są.

-
- 15 którą uchwyciwszy Tobijasz, ściągnął z oczu jego i wnet wziął wzrok.
- 16 I chwalili boga on i żona jego i wszyscy co go znali.
- 17 I mówił Tobijasz, błogosławię cię panie Boże Izraelski, iżżeś ty karał mnie, a tyś zbawił mnie. A oto ja widzę Tobijasza syna mego.
- 18 I przyszła teże po siedmi dni Sara żona syna jego i wszystka czeladź, i dobytki zdrowe i wielbłądowie, i pieniędzy żeninych wiele, ale i pieniądze też insze które był wziął od Gabelusa.
- 19 I powiedział rodzicom swoim wszystkie dobrodziejstwa boże które około jego udziałą przez człowieka który jego prowadził.
- 20 I przyszli Achijor i Nabat siestřenicy Tobijaszowi weseląc się do Tobijasza, i radując się z nim ze wszystkiego dobra które około jego okazał bog,
- 21 i siedm' dni używając wszyscy z weselem wielkim weselili się są.

Capitulum Dwánaste.

- 1 Tedy wezwał do siebie Tobijasz syná swego, i rzekł jemu.
Co się godzi dáć mężowi temu świętemu, który przyszedł z tobą.
- 2 Odpowiedziawszy Tobijasz rzekł ojcu swemu. Ojcze, jaką zapłatę możem dáć jemu álbo godnego może być zá dobrodziejstwá jego?
- 3 Mnie dowiodł i przywiodł zásię zdrowego, pieniądze od Gábelusá on wziął zónę mi zjednał, á dyjablá od niej uśmierzył, wesele rodzicom jej uczynił, mnie sáмого od pożarcia ryby wyrwał, i tobie to też spráwił, iż widzisz światłość niebieską i dobrym wszem przezeń jesteśmy nápełnieni. Co jemu nádto godnego możem dáć.>
- 4 Ale proszę cię ojcze miły, żebyś go prosił, owa podobno będzie raczył połowicę ze wszytkich rzeczy ktore przyniesione są, sobie wziąć.
- 5 A wezwawszy go ociec i też syn, ná stronę go wzięli sámi z sobą, i prosić poczęli żeby raczył puł części wszytkiego co przynieśli wziąć.
- 6 Tedy rzekł im potájemnie, bogostawcie bogá niebieskiego, á przed wszytkim stworzeniem wyznawajcie go, który udziáłá s wámi miłóžerdzie swoje.
- 7 Bo tájemność krolewską skryć dobrze jest, á uczynki boże objáwić á wyznáwać potciwo jest.
- 8 Dobra jest modlitwá z postem i jáłmužną, więcej niżli skárby złota chowác.
- 9 Abowiem jáłmužná od śmierci wybáwia á oná jest ktora ocyścia grzechy, á dawa náleść miłosierdzie i żywot wieczny.
- 10 A ktorzy czynią grzech, nieprzyjaciele są duszni.
- 11 Objáwiam przeto wam prawdę, á nie zákryję od was mowy tájemnej.
- 12 Gdyś sie modlił ze łzami i pogrzebałeś umárłe, i opuszczałeś obiad twój, á umárłe kryłeś przez dzień w domu twojem, jam offiárował modlitwę twoję pánu.

Kapituła dwanasta.

- 1 Tedy wezwał do siebie Tobijasz syna swego i rzekł jemu.
Co sie godzi dać mężowi temu świętemu który przyszedł z tobą.
- 2 Odpowiedziawszy Tobijasz rzekł otcu swemu. Otcze jaką zapłatę mogę dać jemu, albo co godnego może być za dobrodziejstwo jego.
- 3 Mnie dowiodł i przywiodł zasię zdrowego, pieniądze od Gabelusa on wziął, żonę mi zjednał, a dyjabła od niej uśmierzył, wesele rodzicom jej uczynił, mnie same⁸⁰ od pożarcia ryby wyrwał, i rybnie to sprawił iż widzisz światłość niebieską, i dobrem wszem przezeń jesteśmy napełnieni. Co jemu nad to godnego możemy dać.
- 4 Ale proszę cie otcze miły, żebyś go prosił, owa podobno będzie raczył połowicę wszytkich rzeczy ktore przyniesiony są, sobie wziąć.
- 5 A wezwawszy jego otec i też syn, wzięli je⁸⁰ na stronę, i prosić poczęli, żeby raczył poł części wszytkiego co przynieśli wziąć.
- 6 Tedy rzekł jem potajemnie, błogosławcie boga niebieskiego a przed wszytkiem żywem stworzeniem wyznawajcie jego, który udziałał z wami miłosierdzie swoje.
- 7 Boć tajemność krolewską skryć dobrze jest, a skutki boże objawić a wyznawać pocziwość jest.
- 8 Dobra jest modlitwa z postę^m i jałmużną, więcej niżli skarby złota chować.
- 9 Abowiem jałmużna od śmierci wybawia, a ona jest ktora oczyścica grzechy a dawa naleść miłosierdzie i żywot wieczny.
- 10 A ktorzy czynią grzechy i złość nieprzyjaciele są duszni.
- 11 Objawiam przeto wam prawdę, a nie zakryję od was mowy tajemnej.
- 12 Gdyś sie modlił ze łzami i pogrzebałaś umarłe i opuszczałaś obiad twój, i umarłe kryłaś przez dzień w domu twoim, jam ofiarował modlitwę twoją panu.

- 13 A iże przyjemnyś był bogu, potrzebno było żeby pokuszenie doświadczyło cię.
- 14 A teraz posłał mię pan, żebyym cię uzdrowił, á Sarę żonę syná twego od dyjabelstwá żebych wybáwił.
- 15 Bo ja jestem Ráphael anjoł, jeden z siedmi ktorzy stoimy przed bogiem.
- 16 A gdy to usłyszeli zászmučili się á drżący padli ná ziemię ná oblicze swoje.
- 17 I rzekł im anjoł. Pokoj wam nie chciejcie się bać.
- 18 A bowiem gdym był s wami z woliem bożej był, onego bogosławcie i śpiewajcie jemu.
- 19 Oszwejki zdało się wam żebych ja s wámi jadał i pijał, ále ja pożywam pokármu niewidomego i napoju, który od ludzi widzian nie może być.
- 20 Czás tedy jest żebych się wrocił do tego który mie posłał, ále wy bogosławcie bogá, i wysławiajcie wszytki cudá jego.
- 21 A gdy to wyrzekł, z oczu ich zniknął, á dálej go widzieć nie mogli<.>
- 22 Tedy padwszy przez trzy godziny ná oblicze bogosławili bogá powstawszy powiádáli wszytki cudá jego.

- 13 A iże przyjemnyś był bogu, potrzebno było żeby pokuszenie doświadczyło cie.
- 14 A teraz posłał mie pan, żebym cie uzdrowił, a Sarę żonę syna twego od dyjabelstwa iżebych wybawił.
- 15 Bo ja jestem Raphaël anijoł, jeden z siedmi ktorzy stoimy przed Bogiem.
- 16 A gdy to usłyszeli, zasmucili sie i drżąc padli na ziemię na oblicze swoje.
- 17 I rzekł im anjoł. Pokoj wam nie chciejcie sie bać.
- 18 Abowiem gdym był z wami, z wolejem bożej był, onego błogostawcie i śpiewajcie jemu.
- 19 Owszejki zdało sie wam żebych ja z wami jadał i pijał, ale ja pożywam pokarmu niewidomego i napoju, ktorzy od ludzi widzian nie może być.
- 20 Czas tedy jest żebych sie wrocil do tego ktorzy mie posłał, ale wy błogostawcie boga a wysławiajcie wszytki cuda jego.
- 21 A gdy to wyrzekł, z oczu jich zniknął a dalej jego widzieć nie mogli.
- 22 Tedy padłszy przez trzy godziny na oblicze błogostawili boga a powstawszy powiadali wszytki cuda jego.

Capitulum Trzynaste.

- 1 Otworzywszy tedy Tobijasz stary ustá swoje, bogosławił páná i rzekł.
Wielkiś jest pánie ná wieki, i wieki wiekow krolestwo twoje.
- 2 Abowiem ty karzesz i zbawiasz, prowadzisz do grobu i zásię przyprowadzasz, á nie jest ktory by uszedł ręki twojej.
- 3 Chwalcie páná synowie Izráelscy, á przed oblicznością pogánów sławcie go.
- 4 Abowiem dlátego rozproszył was miedzy pogány, ktorzy nie znają go, áżebyście wysławiáli cudá je⁸⁰ i dali im znác że nie jest inszy bog wszechmogący krom jego.
- 5 On karał nas dla złości násyich, á on zbawi nas dla miłosierdzia swe⁸⁰<. >
- 6 Pátrzcie tedy jákie rzeczy uczynił s wámi, á z bojáźnią i drženim wyznawanie dajcie jemu á krolá wiekow podwyszajcie w uczynkoch wászych.
- 7 Ale ja w ziemi jętstwa mego będę go chwalił, Abowiem ukazał májstat swoj w ludzie grzesznym.
- 8 Návroćcie się tedy grzesznicy, á czynicie sprawiedliwość pred bogiem, wierząc iże uczyni s wámi miłosierdzie swe.
- 9 Ale ja i duszá moją w bodze będziem sie weselić.
- 10 Bogosławcie páná wszytscy wybrani jego, obchodźcie dni wesole, i chwalcie go.
- 11 Jeruzálem miásto boże, karał cię pan w uczynkoch rąk twoich.
- 12 Dziękuj pánu w szczęściu twem i bogosław bogá wiekow, żeby zasię zbudował w tobie przybytek swoj, á żeby zásię przyzwał wszytki jętce, á żeby się weseliło ná wszytki wieki wiekow.
- 13 Świátłością jásną będzie świecić, á wszycki gránice ziemie będą kłaniać się tobie.
- 14 Narodowie z dáleká do ciebie przydą, á dáry noszący będą się modlić pánu w tobie, á ziemię twoję zá świátość będą mieć,
- 15 tu imienia wielkiego będą wzywáć.

Kapituła Trzynasta.

- 1 Odtworzywszy tedy Tobijasz stary usta swoje błogosławił pana i rzekł.
Wielkiś jest panie na wieki, i wieki wieków krolestwo twoje.
- 2 Abowiem ty biczujesz i zbawiasz, prowadzisz do grobu i zasię przyprowadzasz, a nie jest który by uszedł ręce twojej.
- 3 Chwalcie pana synowie Izraelscy, a przed oblicznością poganow sławcie jego.
- 4 Abowiem dlatego rozproszył was między pogany, ktorzy nie znają jego, żebyście wy wysławiali cuda jego, a żebyście dali im znać że nie jest inszy bog wszechmogący krom jego.
- 5 On karał nas dla złości naszych, a on zbawi nas dla miłosierdzia swego.
- 6 Patrzcie tedy jakie rzeczy uczynił z wami, a z bojaźnią i z drżeniem wyznawanie dajcie jemu, a krola wieków powyższajcie w skutkoch waszych.
- 7 Ale ja w ziemi jęctstwa mego będę go chwalił, abowiem ukazał majestat swoj w ludzie grzesznym.
- 8 Nawróćcie się tedy grzesznicy a czyńcie sprawiedliwość przed bogiem, wierząc iże uczyni z wami miłosierdzie swoje.
- 9 Ale ja i dusza moja w bodze będziemy się weselić.
- 10 Błogosławcie pana wszytscy wybrani jego, obchodźcie dni wesole i chwalcie jego.
- 11 Jeruzalem miasto boże, karał cie pan w skutkoch rąk twoich.
- 12 Dziękuj panu w szczęściu twy $\langle m \rangle$ i błogosław boga wieków, iżeby zasię zbudował w tobie przybytek swoj, a żeby zasię przyzwał wszytki jętce, a żebyś się weseliło na wszytki wieki wieków.
- 13 Światłością jasną będzie świecić, a wszytki granice ziemie będą kłaniać się tobie.
- 14 Narodowie z daleka do ciebie przydą, a dary niosący będą się modlić panu w tobie, a ziemię twoję za światłość będą mieć,
- 15 tu imienia wielkiego będą wzywać.

- 16 Przekłęci będą którzy zgárdzą ciebie, i będą potępieni wszyscy, którzy będą bluźnić ciebie, i bogosławieni są którzy będą budować ciebie.
- 17 Ale ty będziesz się weselić w syniech twoich abowiem wszytscy będą bogosławieni i będą zgromádzeni do paná stworzyciela nášego.
- 18 Bogosławieni wszytscy którzy miłują ciebie á którzy się weselą z pokojá twego.
- 19 Duszo moja bogosław páná, ábowiem wyswobodził Jerusalem miásto swoje od wszytkich ściskliwości jego, pan bog náš.
- 20 Bogosławiony będę jestli będą ostátki násienia mego ku widzeniu jáсноści Jeruzálem.
- 21 Brony Jeruzálem z Sáphiru i z Smárágdu będą zbudowane i z drogiego kámienia wszytek okrąg murow jego,
- 22 kámieniem jásnym i czystym wszytke ulice jego burkowane, á po ulicach jej Alleluja będą śpiewać.
- 23 Bogosławiony pan ktory podwyszył je, iżby było krolestwo jego ná wiek wiekow nád nim. Amen.

- 16 Przekłęci będą którzy wzgardzą ciebie i będą potępieni wszyscy którzy będą bluźnić ciebie, i błogosławieni są którzy będą budować ciebie.
- 17 Ale ty będziesz się weselić w syniach twoich, abowiem wszyscy będą błogosławieni i będą zgromadzeni do pana.
- 18 Błogosławieni wszyscy którzy miłują ciebie, a którzy się weselą z pokoja twojego.
- 19 Duszo moja błogosław pana abowiem wyświebodził Jeruzalem miasto swoje od wszystkich ściskliwości jego, pan Bog nasz.
- 20 Błogosławiony będę jestli będą ostatki nasienia mego ku widzeniu jasności Jeruzalem.
- 21 Brony Jeruzalem z Saphiru i z Smaraku będą zbudowane i z drogiego kamienia wszytek okrąg murów je^{go},
- 22 kamieniem jasnym i czystym wszystkie ulice je^{go} burkowane, a po ulicach jej Alleluja będą śpiewać.
- 23 Błogosławiony pan który podwyższył je, iżby było krolestwo jego na wiek wieków nad nim. Amen.

Capitulum Czternaste.

- 1 I dokończyły się są mowy Tobijaszowe<.>
A po przeżreniu Tobijasz był żyw czterdzieści lat i dwie, widział
syny wnękow swoich.
- 2 A gdy się wypełniły sto i dwie lecie, pogrzebion jest poczliwie
w Niniwen.
- 3 Bo pięćdziesiąt lat miał gdy oślnął, á już mu było sześćdzie-
siąt lat gdy mu był przywrocon wzrok.
- 4 A ná ostátek żywotá swego w weselu był, a z dobrym pocho-
pem bojáźni bożej zszedł w pokoju z tego świata.
- 5 A w godzinę śmierci swej wezwał do siebie Tobijaszá syná swe-
go, i siedm młodzieńcow synow jego, i wnęki swoje i rzekł im.
- 6 Wkrotce przybliży się upad Ninive, bo nie záginęło słowo
páńskie, á brácia nászy ktorzy są rozproszeni z ziemie Izráel-
skiej, wrocą się do niej.
- 7 I wszytká pustá ziemia jej nápełni się, á dom boży ktorzy w niej
jest spalon, zásię będzie zbudowan, á tám się zásię wrocą wszy-
scy bojący się bogá.
- 8 A opuszczá pogáni bałwány swoje, i przydą do Jeruzálem, i będą
mieszkać w nim,
- 9 i będą się weselić w nim wszytscy krolowie ziemie, kłániajcie się
krolowi Izráelskiemu.
- 10 Słuchajcie tedy synowie moi ojca wászego, słuście pánu w praw-
dzie, starajcie się żebyście czynili to co podoba się jemu.
- 11 A synom wászym przykażcie, żeby czynili sprawiedliwości i jáł-
mużny, żeby pomnieli ná bogá, á żeby bogosłáwili bogá wszel-
kiego času, w prawdzie i w całej sile swojej.
- 12 Teraz tedy synowie słuchajcie mnie, á nie chciejcie mieszkać
tu, ale ktoregokolwiek dnia pogrzebiecie mátkę wászą przy
mnie w jednym grobie, tedyż miejcie się k temu, żebyście
wyszli stąd.
- 13 Bo widzę iże złość jego koniec weźmie.

Kapituła Czternasta.

- 1 I dokończyły się są mowy Tobijaszowe.
A po przeżrzeniu Tobijasz był żyw lat Czterdzieści i dwie, widział syny wnękow swoich.
- 2 A gdy wypełniwszy sto i dwie lecie, pogrzebion jest pocziwie w Niniwen.
- 3 Bo pięćdziesiąt i sześć lat miał gdy oślnął a już mu było sześćdziesiąt lat gdy mu był wzrok przywrocon.
- 4 A na ostatek żywota swego w weselu był, a z dobrym pocho-
pem bojaźni bożej szedł w pokoju z tego świata.
- 5 A w godzinie śmierci swej wezwał do siebie Tobijasza syna swe-
go, i siedm' młodzieńcow synow jego, i wnęki swoje i rzekł im.
- 6 Wkrotce przybliży się upad Ninive, boć nie zaginęło słowo
pańskie, a bracia naszymy którzy są rozproszeni z ziemie Izrael-
skiej, wrocą się do niej.
- 7 I wszytka pusta ziemia jej napełni się, a dom boży który w niej
jest spalony, zasię będzie zbudowany, a tam się zasię wrocą wsyt-
cy bojący się boga.
- 8 A opuszczą pogani bałwany swoje i, przydą do Jerusalem, i będą
mieszkać w nim,
- 9 i będą się weselić w nim wszytscy krolowie ziemie, kłaniający się
krolowi Izraelskiemu.
- 10 Słuchajcie tedy synowie moi otca waszego, służcie panu w praw-
dzie, starajcie się żebyście czynili to co podoba się jemu.
- 11 A synom waszym przykażcie żeby czynili sprawiedliwości i jał-
mużny, żeby pomnieli na boga, a żeby błogosławili boga wszel-
kiego czasu w prawdzie i w całej sile swojej.
- 12 Teraz tedy synowie słuchajcie mnie, a nie chciejcie mieszkać
tu, ale ktoregokolwiek dnia pogrzebiecie matkę waszą przy
mnie w jednym grobie, tedyż miejcie się k temu żebyście
wyszli stąd.
- 13 Bo widzę iż złość jego koniec weźmie.

- 14 I zstało się po śmierci matki jego. Tobijasz wyciągnął z Niniven z żoną swoją i z synem, i z wnęki swemi, i wrocił się do swoich świekrow,
- 15 i nálezł je zdrowe w stárości dobrej, i opátztał je z pilnością. A on zawarł oczy ich i wszystko dziedzictwo domu Ráguelowego pobrał, i widział piąty rodzaj, i syny synow swoich.
- 16 A wypełniwszy lat dziewięćdziesiąt i dziewięć, w bojáźni bożej z weselim pogrzebili go wszyscy krewni jego.
- 17 A wszytek rodzaj jego w dobrym żywocie, i świętym obcowaniu trwał, táko iże przyjemni byli táko bogu jako i ludziom, i wszystkim mieszkájącym w ziemi.

Koniec Tobijaszá.

- 14 I zstało sie po śmierci matki jego. Tobijasz wyciągnął z Ninive z żoną swoją i z synem i z wnęki swemi, i wrocił sie do swoich świokrow,
- 15 i nalazł je zdrowe w starości dobrej, i opatrzał je z pilnością. A on zawarł oczy jich, i wszystko dziedzictwo domu Raguelowego pobrał, i widział piąty rodzaj, i syny synow swoich.
- 16 A wypełniwszy lat dziewięćdziesiąt i dziewięć w bojaźni bożej, z weselem pogrzebli jego wszyscy krewni jego.
- 17 A wszytek rodzaj jego w dobrym żywocie i świętym obcowaniu trwał, tako iże przyjemni byli tako bogu jako i ludziom, i wszystkim mieszkającym w ziemi.

Koniec Tobijasza.

Inicjały liter: P (1540, k. H2_o), T (1540, k. A3), W (1540, k. H3)

Gdy ná drogę masz jácháć

Modlitwá.

Panie Jezu Kryste nawierniejszy strożu ludzki, który gdy cię Sámarytanem zwano nie przeciwiłeś się, niezbożnych bluźnienie, ku naszemu obracający zbawieniu, pod ktorego strożą żadna nie jest niebezpieczność, bez ktorego strożej nic nie jest przezpieczno ná żadnym miejscu, który przez anjołá twójego poszczęciłeś drogę sługi Abrámowego, i syná Tobijaszowego, i wszystkich z práwego serca w tobie dufających. Proszę rácz dáć, żeby to wezbránie ná drogę mnie szczęśnie się wodziło, á rzeczy według wolej spráwiwszy, ná ciele i ná duszy zdrowy żebych tam doszedł, i zásię się wrocił, á z twójego dobrodziejstwa dziękował, ze wszystkimi którzy się ze zdrowia mego weselą, álbo wesele máją, insze obietnice, ktore bych miał obiecać nie mam stworzycielu ludzki, który z ojcem, i z duchem świętym żywiesz i krolujesz ná wszelki wiek wieków. Amen.

Gdy na drogę masz jechać Modlitwa.

Panie Jezu Kryste¹ nawierniejszy strożu ludzki, który gdy cie² Samarytanem zwano nie przeciwieś sie, niezbożnych bluźnienie ku naszemu obracający zbawieniu, pod którego strożą żadna nie jest³ niebezpieczność, bez którego stroża nic nie jest przezpieczno na żadnym miastcu, który przez Anijoła⁴ twego poszcześnieś⁵ drogę sługi Abrahamowego, i syna Tobijaszowego, i wszytkich z prawego serca w tobie dufających. Proszę raczy dać żeby to wezbranie na drogę mnie szczęśnie⁶ sie wodziło, a rzeczy według wolej sprawiwszy, na ciebie i na duszy zdrowy żebych tam doszedł i zasię⁷ sie wrocił, a z twojego dobrodziejstwa dziękował ze wszytkimi⁸ którzy sie z zdrowia mego weselą albo wesele mają, insze obietnice ktore bych miał obiecać nie mam stworzycielu ludzki, Który z otcem⁹ i z duchem świętym żywiesz i krolujesz na wszelki wiek. Amen.

Modlitwa dla szczęśliwego Manżeństwa.

Wszechmogący boże jedyny poszczęścicielu wszystkich ludzkich spraw, który przez usta Sálomowe raczyłeś powiedzieć, iż rzecz wybraną nálezł, któżkolwiek żony dobrej dostanie, á iże wesele temu i lubość popłynie od bogá. I ná drugim miescu prez tegoż nápominałeś, że niewiástá złościwa, jest rzecz gorsza niż śmierć: Proszę żeby przez twoje łaskáwe opátzienie dostała mi się oblubienicá, z którą bych w zgodzie, i wesele żywiąc tobie służył. Bo dlategoś Adámo wi napierwej żonę przydał, żeby zjawszy się s nim ucześnicá trosk będąc teskność odbijała¹, żeby też w posługach towarzyską powolnością niewiásty bywał spomagán, onę z kości mężowej stworzyłeś żebyś małżonkom serdeczną powolność, i nierozdzielne żywotá towarzysztwo zálecił. Ale to ták wielkie dobro nie przychodzi nam z przygody, áni z nászej roztropności, którym się często przygadza, iże gdy się o to² stáramy nawięcej żebyśmy wyborná pojęli, tráfiemy ná nagorszą. A przeto wierneho Abrámá wierny sługá, Izáákowi páńskiemu synowi gdy miał przynieść oblubienicę, u studnie prosił szczęśliwego potkánia od páná, á czo prosił to mu się tráfiło. Nie jestci krześcijáńskie dufánie znáku od ciebie žádać, pewna nádziejá w twej dobroci umocnioná jest. Ták jest ná miásto szczesnego potkánia ná-łaskáwszy³ ojce, który będziesz raczył rády rodzicow i przyjációw ku wesołemu końcewi obrocić, który żywiesz i krolujesz. Amen.

Prásowano w Krákovie przez Máciejá Ostrogorskiego. Látá odkupienia ludzkiego. 1539.

Modlitwa dla szczęśliwego¹ małżeństwa².

Wszchemogący boże jedyny poszczęścicielu³ wszystkich spraw ludzkich, który przez usta Salomonowe raczyłeś powiedzieć, że rzecz wybraną nalazł, któżkolwiek żony dobrej dostanie a iżże wesele temu i lubość popłynie od boga, i na drugim miestcu przez te^{g04} napominałeś, że niewiasta złośliwa jest rzecz gorczejsza⁵ niż śmierć, proszę iżeby przez twoje łaskawe opatrzzenie dostała mi sie oblubienica, z którą bych w zgodzie i w weselu żywiący tobie służył. Bo dlategoś Adamowi napirwey żonę przydał, żeby zjawszy sie z nim ucześnie⁶ trosk będąc teskność odbijała, żeby też w posługach towarzyską powolnością niewiasty bywał wspomagan, [onę z kości mężowej stworzyłeś, żebyś mążzonom serdeczną powolność i nierozdzielne żywota towarzystwo zalecił. Ale to tak wielkie dobro nie przychodzi nam z przygody, ani z naszej roztropności. Ktorem sie często przygadza]⁷, iżże gdy sie o to staramy nawięcej żebyśmy wyborną pojęli, trafimy na nagorszą. A przeto wierne^{g0} Abrama wierny sługa, Isaakowi pańskiemu synowi gdy miał przynieść oblubienicę, u studnie prosił szczęśliwego⁸ pośzatu od pana, a co prosił to mu sie trafiło. Nie jestci krześcijańskie dufanie znaku od ciebie żędać, pewna nadzieja w twej dobroci umocniona jest. Tać nam jest miasto szczęsnego⁹ pośzatu nałaskawszy otcze¹⁰, który będziesz raczył rady rodzicow i przyjacioł, ku wesołemu końcowi obrocić, który żywiesz i krolujesz na wiek wiekow. Amen¹¹.

Komentarze i objaśnienia

Uwagi edytorskie do edycji z 1539 roku

- Tyt-1 Tak w zabytku: *łácińskiego*; zob. *Objaśnienia*
- KrO-1 Dodano kropkę; wyraz na końcu linijki
- KrO-2 W druku: *Stobiaffem*
- KrO-3 W druku: *żwefelim*
- KrO-4 Tak w druku: *wneki*; zob. *Objaśnienia*
- 1, 1 W druku: *wzwirchnych*; zob. *Objaśnienia*
- 1, 2 W druku: *ięc*
- 1, 3 W druku: *mogł*
- 1, 9 W druku: *był*
- 1, 11 W druku: *pokołeniem*
- 1, 13 Możliwa też lekcja: *przed oblicze·m*, ponieważ wyraz znajduje się na końcu linijki, więc ostatnia litera mogła się nie zmieścić w kolumnie
- 1, 14 W druku błąd: *chciak*
- 1, 15 W druku: *czynił*
- 1, 16 W druku zapis łączny *ktoremu*; nie odpowiada on jednak łacińskiej podstawie: *ex his quibus honoratus fuerat a rege*
- 1, 17 W druku: *dal*
- 1, 19 W druku błąd: *wdyiałł*
- 1, 22 Dodano kropkę; wyraz na końcu linijki
- 1, 25 W druku: *wrocil*
- 2, 6 Dodano kropkę; wyraz na końcu linijki
- 2, 8 Dodano kropkę; wyraz na końcu linijki
- 2, 10 W druku: *położył*
- 2, 14 W druku błąd: *wfytłki*
- 2, 23 W druku błąd: *wymiátáká*
- 3, 1 W druku: *modłić*

- W druku: *pláčliwie*
- 3, 10 Tak w druku: *zábitá. fiedm*
- 3, 16 Możliwa lekcja: *czystą [duszę]*, co zgodne jest z tekstem łacińskim: *mundam servavi animam meam*
- 3, 17 Dodano kropkę; wyraz na końcu linijki
- 3, 22 W druku: *pláczu*
- 3, 24 Dodano kropkę; wyraz na końcu linijki
- 4, 3 W druku błąd: *mátká*
- 4, 6 W druku zapis rozłączny: *á žebyś*, możliwa jednak również lekcja: *ážebyś*; w transkrypcji przyjęto wariant ze spójnikiem, co jest zgodne z tekstem łacińskim, gdzie występuje *et*
- W druku: *opuffcał*
- 4, 15^{ms} W druku: *euitici. 9*
- 4, 17 W druku: *iedź*
- 4, 20 W druku: *cwoie*
- 4, 21 W druku zapis łączny: *Opowiadamci*, więc możliwa jest lekcja z *ci* w funkcji partykuły (tak jak w edycji z 1540 roku); w transkrypcji oddano *ci* jako zaimek, co pozostaje w zgodzie z tekstem Wulgaty: *Indico etiam tibi*
- 4, 23 W druku: *mily*
- 5, 1 W druku: *izekl*
- 5, 9 W druku: *proffq*
- 5, 12 W druku: *ktorzi*
- 5, 14 W druku: *Možeffu*
- 5, 18 W druku zapis łączny: *žebychci*, więc możliwa jest lekcja z *ci* w funkcji partykuły; w transkrypcji oddano *ci* jako zaimek (tak jak w edycji z 1540 roku), co pozostaje w zgodzie z tekstem Wulgaty, w którym pojawia się *te*
- 5, 22 W druku: *wefpolek*
- 5, 23 W druku zapis: *łáfkę*, jednak ze względu na wariantywność stosowania liter *l* i *ł* lepsza jest lekcja *łáskę*, która odpowiada łacińskiemu *baculum*
- 5, 24 W druku: *bylo*
- 5, 28 Tak w druku: *ptákác. i umilkłá*
- 6, 4 Tak w druku: *fiebi*
- 6, 6 W druku: *w folili*
- 6, 21 Dodano kropkę; wyraz na końcu linijki

- 7, 1 W druku: *wefflsfq*
- 7, 8 Ze względu na wariantywność zapisu głosek *l* oraz *ł* możliwa jest również lekcja *plákały*
- 7, 9 W druku: *kołáciq*; zob. *Objaśnienia*
- 7, 12 W druku błąd: *corkę twoię*
- 7, 20 W druku: *cierpiálá*
- 8, 9 Tak w druku: *bierzę*; zob. *Objaśnienia*
W druku: *miłofciq*
Dodano kropkę; wyraz na końcu linijki
- 8, 10 W druku: *fmiluy*
Możliwa lekcja: *zstarzali*, analogicznie do *zstać*
Dodano kropkę; wyraz na końcu linijki
- 8, 19 W druku: *zupelnie*
- 8, 21 W druku: *kołáciq*
- 8, 24 W druku rozdział zakończony dwukropkiem
- 9, 5 Dodano kropkę; wyraz na końcu linijki
- 9, 10 W druku: *bogosláwięństwo*
- 9, 11 W druku przestawka: *niceh*
- 10, 3 W druku: *pocćeli*
- 10, 4 W druku: *piełgzymowác*
- 10, 6 W druku: *milczy*; w transkrypcji przyjmujemy więc zapis formy w dawnym trybie rozkazującym (zob. *Objaśnienia*); możliwa również lekcja ze spójnikiem: *milcz i*, co jednak jest niezgodne z tekstem łacińskim, w którym spójnik nie występuje (*Tace, nolli timere*)
- 10, 7 Dodano kropkę; wyraz na końcu linijki
- 10, 8 Dodano kropkę; wyraz na końcu linijki
- 10, 11 W druku zapis łączny: *áżebyfcie*; w transkrypcji przyjęto wariant ze spójnikiem: *á żebyście*, co jest zgodne z tekstem łacińskim, gdzie występuje *et*
- 10, 13 = *czciá*; zob. *Objaśnienia*
- 11, 3 Tak w druku: *zone*; zob. *Objaśnienia*
- 11, 7 W druku: *wnidzi fz*; ze względu na odstęp uznajemy, że nie wybiła się litera *e*
- 11, 8 W druku: *uzri* (= *użrzy*); zob. *Objaśnienia*
W druku: *Gábeluffa*; możliwa też lekcja *Gábelusza*

- 12, 1 W druku: *weźwał*
W druku: *mężovi*
- 12, 2 W druku: *zapláte*
- 12, 3 W druku zapis łączny *nádto*, zgodny z tekstem łacińskim (*adhuc*); możliwa jest również lekcja: *nád to*
Dodano kropkę; wyraz na końcu linijki
- 12, 4 Tak w druku: *owa*
- 12, 5 W druku: *weźwawffjygo*
- 12, 6 W druku: *wyznawayćego*
Tak w druku: *miłozerdzie*; zob. *Objaśnienia*
- 12, 7 = *poczciwo*
- 12, 9 W druku: *ocyfcia* (= *oczyszczca*); zob. *Objaśnienia*
- 12, 11 W druku: *zákryje*
- 12, 14 W druku: *pořlal*
- 12, 19 Tak w druku: *Offweiki*; zob. *Objaśnienia*
- 12, 21 Dodano kropkę; wyraz na końcu linijki
-
- 13, 1 W druku: *bogořtáwil*
- 13, 4 Możliwa też lekcja: *á žebyście* (w tekście *á* zapisano rozłączenie), jednak ze względu na relacje składniowe oraz obecny w tekście łacińskim spójnik zdania podrzędnego celowego (*ut*) przyjmujemy w transkrypcji pisownię łączną
- 13, 5 Dodano kropkę; wyraz na końcu linijki
- 13, 8 W druku zapis: *Náwroćie*
- 13, 12 W druku zapis łączny: *áżeby*, w transkrypcji przyjęto wariant zapisu rozłącznego ze spójnikiem: *á žeby*, co jest zgodne z tekstem łacińskim, gdzie występuje *et*, oraz z zapisem w edycji drugiej: *a žeby*
- 13, 13 Tak w druku: *wffyski*; zob. *Objaśnienia*
- 13, 14 W druku: *Naradowie*
- 13, 22 Tak w druku: *burkowáne*; zob. *Objaśnienia*
-
- 14, 1 Dodano kropkę; wyraz na końcu linijki
- 14, 10 W druku zapis: *řlucie*; zob. *Objaśnienia*
- 14, 11 W druku zapis łączny: *áżeby*, w transkrypcji przyjęto wariant zapisu rozłącznego ze spójnikiem: *á žeby*, co jest zgodne z tekstem łacińskim, gdzie występuje *et*, oraz z zapisem w edycji drugiej: *a žeby*
-
- MM-1 W druku: *odbiáťá*

- MM-2 W druku zapis łączny: *oto* i taka lekcja możliwa; ze względu na kontekst i relacje składniowe w transkrypcji przyjęto wariant zapisu rozłącznego; pozostaje on również w zgodzie z kolejnymi edycjami
- MM-3 W druku: *nálařkáwřřy*

Uwagi edytorskie do edycji z 1540 roku

- KrO-11 Dodano kropkę; wyraz na końcu linijki
- 1, 20 Tekst w nawiasie kwadratowym transkrybowany według edycji z 1545 roku, ponieważ jedyne dostępne egzemplarze wydania z 1540 roku ma w tym miejscu defekt. Zakładamy, że ze względu na niewielkie różnice między tymi wydaniem (zob. *Zasady transkrypcji*) edycja z 1545 roku — pomijając warstwę graficzną i fleksyjną — miała analogiczne brzmienie do edycji z 1540 roku
- 1, 20 W druku: *zámordowáním*
- 1, 22 Dodano kropkę; wyraz na końcu linijki
- 2, 3 W druku: *řtola*
- 3, 3 Dodano kropkę; wyraz na końcu linijki
- 3, 9 Dodano kropkę; wyraz na końcu linijki
- 3, 15 Dodano kropkę; wyraz na końcu linijki
- 3, 17 Dodano kropkę; wyraz na końcu linijki
- 3, 21 W druku zapis łączny: *zapewne*; w transkrypcji przyjmujemy zapis rozłączny, co jest zgodne z tekstem łacińskim (*pro certo habet*) oraz z lekcją w edycji pierwszej
- 3, 24 W druku zapis: *nawyřřze^o*
- 4, 12 W druku: *nawyřřzem*
- 4, 22 W druku: *v doiego*
- 4, 23 Możliwa też lekcja z mianownikiem liczby mnogiej: *ubogie* (zapis w edycji nieczytelny); w transkrypcji przyjmujemy zapis z partykułą *-ć*, co jest zgodne z tekstem łacińskim (*pauperem vitam*) oraz z lekcją w edycji pierwszej
Dodano kropkę; wyraz na końcu linijki
- 5, 5 W druku: *wřzedřřzy*
- 5, 7 W druku: *kraginy*
- 5, 8 Dodano kropkę; wyraz na końcu linijki

- 5, 10 W druku: *wfzedlfzi*
- 5, 19 W druku: *dodowiedziec fe*
- 5, 23 W druku zapis: *łaskę*; zobacz odnośny komentarz do edycji z 1539 roku
- 6, 11 Tak w druku: *žadniej*; prawdopodobnie błąd drukarski
- 6, 20 W druku: *świętyh patryarhow*
- 7, 3 W druku: *wyrzeklfzy*
- 7, 9 W druku: *fiedly*, więc w transkrypcji przyjmujemy zapis: *siedli*; możliwa też lekcja: *siedły*
- 7, 14 W druku: *wedłud*
- 8, 6 Dodano kropkę; wyraz na końcu linijki
- 8, 17 W druku: *Błogdflawimy*
- 9, 6 W druku błąd: *Chedy*; w zastosowanym w tej edycji kroju czcionki wersaliki liter *T* oraz *C* są bardzo podobne, co mogło być przyczyną wyboru niewłaściwego odlewu
- 10, 4 W druku: *łasko*, jednak ze względu na wariantywność stosowania liter *l* i *ł* lepsza jest lekcja *laskę*, która odpowiada łacińskiemu *baculum* oraz lekcji z edycji pierwszej; ponadto to samo słowo zostało użyte we wcześniejszym fragmencie (zob. 5, 23)
- 10, 6 W druku: *milczy*; zob. komentarz do odnośnego miejsca w edycji z 1539 roku
- 10, 11 W druku zapis łączny: *ażebyfcie*; w transkrypcji przyjęto wariant ze spójnikiem: *a żebyście*, co jest zgodne z tekstem łacińskim, gdzie występuje *et*
- 11, 6 W druku: *ato*; w transkrypcji zostawiamy zapis łączny, a tym samym respektujemy różnicę pisowniową między edycjami (w edycji pierwszej w odnośnym miejscu starodruku pojawił się zapis w pisowni rozłącznej *a to*); partykułę *ato* notuje SPXVI, ponadto jest ona zgodna z tekstem łacińskim (*ecce*)
- 11, 17 W druku: *Tdbiafza*
- 12, 3 W druku zapis rozłączny: *nad to*, który przyjmujemy w transkrypcji, mimo że jest on niezgodny z tekstem łacińskim (*adhuc*) oraz z zapisem w edycji pierwszej (*nádto*)
- 13, 6 W druku: *watzych*
- 13, 15 W druku: *wielliego*

13, 22 W druku: *Allekuia*

14, 17 W druku: *byki*
W druku: *y y*

Różnice między edycjami z 1540 i 1545 roku

Tyt-1 Zmieniony adres wydawniczy: *Wybijano w Krákwie przez Márká Schárf-
fenbergá bibliopolę krákw[skiego]. Látá bożego. 1545.*

Tyt-2 ~~*Tobijas*~~

KrO-1 *pierwszej*

KrO-2 *bliźnemu*

KrO-3 *pochowawanem*

KrO-4 *cierpliwy*

KrO-5 *siedm*

KrO-6 *przepowieda*

KrO-7 *Anjoł*

KrO-8 *lekárstwa*

KrO-9 *weselim*

KrO-10 *ociec*

KrO-12 *Anioł*

K1 *pierwsza*

1, 6 *pierzwnice*

1, 8 *młodym*

1, 11 *Niniwen*

wszytkim swym pokolenim

1, 12 *ich*

1, 13 *swym*

obliczym

1, 16 *śizebrá*

1, 18 *czásu*

Sennácheryb

Isráelskie

1, 19 *swym*

1, 20 *umárłym*

- 2, 8 *cię*
 zásie
- 2, 9 *swym*
- 2, 11 *z niazdą*
- 2, 12 *cierpliwości*
 Jopá
- 2, 13 *przykazania*
- 2, 15 *Jopá*
- 2, 18 *oczekawamy*
- 2, 21 *inszymi*
- 2, 22 *prozna*
-
- 3, 3 *wspominaj*
- 3, 6 *Bowiem*
- 3, 7 *Medyjskim*
 służebniczki
 ojcá
- 3, 9 *álbo*
- 3, 10 *siedm*
 wiezchniej
- 3, 15 *weźmi*
- 3, 17 *lekkich*
 obcowátá
- 3, 19 *mię*
- 3, 21 *jeśli (3 razy)*
 Twojemu
- 3, 23 *Isráel*
- 3, 25 *ánjoł*
 obliczym
-
- 4, 1 *jego*
 umrzeć mogł
- 4, 2 *twym*
- 4, 4 *cierpiátá*
- 4, 9 *jeśli (2 razy)*
 obficie
- 4, 12 *nawyższym*

- 4, 15^{mg} ~~ewitici~~-9:
 4, 21 *śzebrá*
niemowniqtkiem
Cyrográf
 4, 22 *wyżej*
wagę
śzebrá
 4, 23 *jeśli*
odstąpiemy
- 5, 1 *ojcu*
ojcze
 5, 2 *pieniędzy*
 5, 3 *ociec*
 5, 4 *s nim*
 5, 6 *Anjoł*
 5, 7 *Isráelskich*
 5, 9 *cię*
nawysze
ojcu
 5, 10 *ojcu*
ociec
 5, 12 *siedzę*
widzę
 5, 14 *wrocisz*
 5, 15 *Anjoł*
 5, 17 *Ráfáel*
 5, 19 *dowiedzieć sie*
 5, 20 *ánjoł*
 5, 21 *szczęściu*
Anjoł
 5, 22 *ojcá*
 5, 23 *tachnęli*
 5, 24 *pieniędzy*
 5, 27 *ánjoł*
weselim

- 6, 3 *ktrzyjnqł*
6, 4 *ánjoł*
6, 5 *Anjoł*
lekarstwu
6, 7 *ánjołá*
nád nawysze
lekárstwo
6, 8 *ánjoł*
jeśli
wypędza
6, 9 ~~*ku*~~
6, 11 *ánjoł*
žadnej
6, 13 *ojcá*
fej
6, 15 *ich*
z smutkiem
6, 16 *ánjoł*
6, 17 *małżeństwo*
6, 20 *świętych pátryjάρχow*
6, 22 *przywiedziony*
- 7, 3 *Niniwe*
7, 4 *jemu*
7, 5 *ánjoł*
ociec
7, 8 *płákáli*
7, 10 *pierwej*
7, 12 *ánjoł*
7, 16 *małżeństwá*
- 8, 2 *ánjołowe*
8, 3 *ánjoł*
Eiptu
8, 4 *Tobiás*
nászym
małżeństwie

- 8, 7 *ojcow*
 cię
- 8, 14 *jeśli*
- 8, 17 *cię*
- 8, 24 *ich*
-
- 9, 1 *ánjoła*
- 9, 3 *nád nawysze*
 pieniądze
- 9, 4 *ociec*
 jeśli
- 9, 5 *mię*
- 9, 6 *Tedy*
 pieniądze
- 9, 7 *Tobijaszowemu*
- 9, 9 *cię*
- 9, 11 *i do czwartego*
-
- 10, 1 *Tobijasz*
 ociec
- 10, 2 *pieniędzy*
- 10, 3 *on*
 s nim
- 10, 7 *jeśliby*
- 10, 8 *ojcá*
- 10, 9 *ociec*
 ich
- 10, 10 *żadnym*
 wielbłędach
 pieniędzach
- 10, 11 *Anjoł*
- 10, 13 *świekry*
-
- 11, 1 *Niniwen*
- 11, 2 *Anjoł*
 ojcá
- 11, 3 *Jeśli*

- 11, 7 *ojcá*
 go
- 11, 8 *ociec*
- 11, 9 *mardánim*
- 11, 10 *ociec*
 otrącájqc
- 11, 13 *ojcá*
- 11, 14 *jákoby*
- 11, 18 *pieniędzy*
- 11, 21 *siedm*
 weselim
- 12, 2 *ojcu*
 Ojrze
- 12, 3 *zásie*
 pieniqdze
- 12, 4 *cię*
 ojrze
- 12, 5 *ociec*
- 12, 6 *wszytkim*
 żywym
 stworzenim
- 12, 13 *przyjemnyś*
 cię
- 12, 14 *cię*
 izebych
- 12, 15 *ánjoł*
- 12, 21 *ich*
- 13, 2 *zásie*
 ręki
- 13, 4 *i*
- 13, 6 *drżenim*
- 13, 12 *szczęściu*
 zásie (2 razy)
- 13, 13 *sie*
- 13, 14 *przyjdą*

- 13, 20 *jeśli*
Jeruzalem
- 13, 21 *Jeruzalem*
- 13, 23 *podwyszył*
-
- 14, 3 *50.*
- 14, 4 *zszedł*
- 14, 5 *siedm*
- 14, 6 *Niniwe*
- 14, 7 *zásie*
wszytcy
- 14, 8 *przyjdą*
Jeruzalem
- 14, 10 *ojcá*
- 14, 11 *cátej*
- 14, 14 *Niniwe*
świekrow
- 14, 15 *ich*
- 14, 16 *weselim*
-
- MDr-1 *Chryste*
- MDr-2 *cię*
- MDr-3 *nie jest żadna*
- MDr-4 *ánjołá*
- MDr-5 *poszczęścieś*
- MDr-6 *szczęśnie*
- MDr-7 *zásie*
- MDr-8 *wszytkimi*
- MDr-9 *Ojcem*
-
- MM-1 *szczęśliwego*
- MM-2 *małżeństwa*
- MM-3 *Poszczęścicielu*
- MM-4 *tegoż*
- MM-5 *gorzciejsza*
- MM-6 *ucześnicą*

- MM-7 Tekst w nawiasie kwadratowym niewidoczny w edycji 1545 ze względu na defekt karty
- MM-8 *szczęśliwego*
- MM-9 *szczesnego*
- MM-10 *ojcze*
- MM-11 Dalej kolofon: *Wybijano w Krákwowie przez Márká Scharffenbergá Bibliopolę Krakow[skiego]. Látá bożego. 1545.*

Wyrazy i formy wyrazowe dawne

- Tyt³⁹ *Tobias* — postać nazwy własnej bez adaptacji do polszczyzny; odpowiednik spolszczonej formy imienia *Tobiasz* (*Tobijas*)
- Tyt³⁹ *pátryjάρχá* — dziś *patriarcha*: ‘w Starym Testamencie określenie używane na protoplastę lub głowę rodu’ — obecny w pierwszej edycji Księgi Tobiasza zapis grupy samogłoskowej *-ia- / -ya-* (*pátriárchá*) uważa się za skonwencjonalizowany i typowy dla wyrazów obcego pochodzenia; w transkrypcji uwzględniono dawny, zakładany sposób wymowy tej grupy — jako *-ija- / -yja-*
- Tyt³⁹ *stárego zakonu* — *zakon* ‘spis praw, nakazań i zasad moralnych zawartych w Starym Testamencie; współcześnie *zakon* zastępuje się leksemem *prawo*’
- Tyt³⁹ *łácińskiego* — najprawdopodobniej zapis przez dwuznak *cz* (zamiast *c*) spowodowany niedostatkami ówczesnej grafii, którą cechowała niepełna stabilizacja w zakresie oddawania głosek szeregów syczącego, ciszącego i szumiącego; jednak ponieważ omyłek tego typu w edycji z 1539 roku jest niewiele, może to być również błąd drukarski lub odzwierciedlenie hiperpoprawnej wymowy, spowodowanej nadmiernym dążeniem do unikania mazurzenia
- Tyt⁴⁰ *Cracovie ex Officina Ungleriana* — w Krakowie z drukarni Unglerowskiej
- Tyt⁴⁰ *Anno Domini* — w roku Pańskim
- Tyt⁴⁵ *bibliopolę* — ‘księgarza’; leksem łacińskiego pochodzenia
- KrO *ogarnienie* — ‘streszczenie, omówienie’
- KrO³⁹ *czo* — w znaczeniu zaimka *co*: być może przejaw zjawiska fonetycznego zwanego szadzeniem, polegającego na zastępowaniu głosek syczących głoskami szeregu szumiącego i będącego efektem nadmiernego unikania mazurzenia, prowadzącego do hiperpoprawności; może to również być cecha graficzna zabytku, wynikająca z wariantowości zapisu szeregów syczących, szumiących i ciszących
- KrO^{40,45} *sie* — postać zaimka oboczna do *się*; stosowanie nosowego i odnosowionego wariantu miało w dawnej polszczyźnie charakter regionalny: formy z samogłoską nosową stanowiły wyróżnik dialektów wielkopolskiego i mazowieckiego, formy bez nosówki — małopolskiego i śląskiego

- KrO *wszytkim* — dziś *wszystkim*; pierwotna postać zaimka sprzed rozbudowy tematu o wtórną spółgłoskę *s* (do postaci *wszyst-*); jej zaistnienie tłumaczy się oddziaływaniem mianownika liczby mnogiej *wszytscy*, w którym zastryły procesy fonetyczne (*tc* → *cc* → *sc*), na pozostałe przypadki gramatyczne
- KrO³⁹ *Capitulum* — ‘rozdział’; rzeczownik pochodzenia łacińskiego bez adaptacji do polszczyzny
- KrO^{40,45} *Kapituły* — ‘rozdziału’; rzeczownik pochodzenia łacińskiego zaadaptowany graficznie i morfologicznie do polszczyzny; w stosunku do leksemu źródłowego zmieniony został rodzaj gramatyczny: z nijakiego na żeński
- KrO⁴⁰ *pirwszej* — dziś *pierwszej*; pierwotna forma tematu liczebnika powstała w wyniku standardowego rozwoju miękkiego sonantu *r*’ w grupę *-ir-* / *-irz-*; w ówczesnej polszczyźnie zachowywanie tej grupy było typowe dla dialektu małopolskiego, w Wielkopolsce natomiast rozpoczął się proces obniżania artykulacyjnego do *-er-* / *-erz-*
- KrO *w niewołą* — dziś *w niewole*; miękkotematowy rzeczownik rodzaju żeńskiego w bierniku liczby pojedynczej; forma z pierwotną końcówką *-ą*
- KrO^{40,45} *zbożności* — ‘wypełniania obowiązków religijnych’
- KrO⁴⁵ *bliźnemu* — rzeczownik w celowniku liczby pojedynczej; w dawnej polszczyźnie postać oboczna względem formy *bliźniemu*; wariantywność budowy tematu dla tego przypadku gramatycznego była wynikiem funkcjonowania wielu obocznych form mianownika — SPXVI notuje m.in.: *bliźni* (495 użyć), *blizni* (108), *blizny* (93), *blizni* (60), *blizny* (51), *blizny* (19)
- KrO^{39,40} *pochowawaniem* — rzeczownik pochodzący od czasownika *pochowawać*, z przyrostkiem oznaczającym wielokrotność
- KrO⁴⁵ *pochowawanem* — prawdopodobnie błąd drukarski zamiast *pochowawaniem*
- KrO *oślął* — ‘ośleplł, stracił wzrok’; pierwotna postać tematu czasownika sprzed wokalizacji rdzenia
- KrO⁴⁰ *cirpliwy* — dziś *cierpliwy*; pierwotna forma tematu przymiotnika powstała w wyniku standardowego rozwoju miękkiego sonantu *r*’ w grupę *-ir-* / *-irz-*; w ówczesnej polszczyźnie zachowywanie tej grupy było typowe dla dialektu małopolskiego, w Wielkopolsce natomiast rozpoczął się proces obniżania artykulacyjnego do *-er-* / *-erz-*
- KrO *siedm*^{39,45}, *siedm*⁴⁰ — dziś *siedmiu*; dawna postać biernika utworzonego od liczebnika *siedem*
- KrO *stráda* — ‘traci’; dziś w polszczyźnie używana jest jedynie postać czasownika z przedrostkiem (*postradać*)
- KrO⁴⁵ *przepowieda* — dziś *przepowiada*; pierwotna forma nieprzegłoszona, w XVI wieku dominująca względem postaci z przegłosem (wg SPXVI stosunek użyć wynosił 229 do 73)
- KrO *ánjoł*^{39,45}, *anijoł*⁴⁰ — dziś *anioł*; zaadaptowana do polszczyzny forma łacińskiego leksemu *angelus*; zapis umowny (zob. *Zasady transkrypcji*)

- KrO *Ráchfał* — dziś *Rafał*; adaptacja zaczerpniętego z łacińskiego tekstu Wulgaty imienia *Raphæl* z substytucją obcej grupy *ph* na *chw*; zapis fonetyczny z ubezdźwięcznieniem grupy *chw* do *chf*, typowym dla wymowy regionalnej (małopolskiej i mazowieckiej); zob. też KrO: *Rachwał*, 5, 17: *Rafæl*; 3, 25: *Ráffał*; 12, 15: *Raphæl*
- KrO⁴⁰ *lekarztwa* — dziś *lekarstwa*; rzeczownik utworzony za pomocą sufiksu *-stwo*, przy czym w notowanej formie doszło do fonetycznej modyfikacji grupy spółgłoskowej (prawdopodobnie udźwięcznienia postępowego głoski *s* pod wpływem *r*); połączenie literowe *rz* oznacza dwie odrębne głoski; postać nietypowa na tle ówczesnej polszczyzny — SPXVI poświadczą ją rzadko wobec dominujących form *lekarstwo* i *lekarzstwo* (odpowiednio 1010 i 349 użyć)
- KrO³⁹ *s niej* — dziś *s niej*; zapis fonetyczny z ubezdźwięcznieniem przyimka *z* do *s* przed spółgłoską półotwartą *n*, mogący zdradzać wymowę regionalną (małopolską lub śląską)
- KrO *dyjablá* — dziś *diablá*; obecny w edycjach Księgi Tobiasza zapis grupy samogłoskowej *-ia- / -ya-* (*dyjablá*³⁹, *dyablá*^{40,45}) uważa się za skonwencjonalizowany i typowy dla wyrazów obcego pochodzenia (łac. *diabolus*); w transkrypcji uwzględniono dawny, zakładany sposób wymowy tej grupy — jako *-ija- / -yja-*
- KrO³⁹ *Cirográffu* — dziś *cyrografu*, ‘spisanego własnoręcznie dokumentu, potwierdzającego zobowiązanie płatnicze’ — postać rzeczownika poddana częściowej adaptacji do polszczyzny występującego w tekście łacińskim leksemu *cirographum* (pochodzącego od greckiego *χείρ* ‘ręka’ i *γράφω* ‘pisać’); sygnałem obcego pochodzenia jest geminata *ff*; zob. też 4, 21: *Cyrograf*; 9, 3: *Cyrograff*
- KrO *rodzicy (rodzicy... smucą się)* — dziś *rodzice*; żywotny rzeczownik rodzaju męskiego w mianowniku liczby mnogiej; forma z pierwotną końcówką *-y*
- KrO⁴⁰ *jedennastej* — dziś *jedenastej*; pierwotna postać z geminatą zgodna z rozwojem polszczyzny (*jeden + naście*), rejestrująca stan sprzed uproszczenia grupy spółgłoskowej; w XVI wieku poświadczana była częściej niż postać bez geminaty (wg SPXVI stosunek użyć wynosił 132 do 22)
- KrO^{39,45} *weselim (z weselim)* — dziś *weselem*, ‘z radością, wesołością, pomyślnością’; forma narzędnika liczby pojedynczej od rzeczownika *wesele*; końcówka fleksyjna z podniesioną artykulacją *e* do *i* przed głoską półotwartą *m*
- KrO^{39,45} *ociec* — dawna forma mianownika dzisiejszego wyrazu *ojciec*, prezentująca stan sprzed rozsunięcia artykulacyjnego; w szesnastowiecznej polszczyźnie była wariantem dominującym (wg SPXVI stosunek użyć *ociec* do *ojciec* wynosił 11316 do 192)
- KrO⁴⁰ *otciec* — dawna forma mianownika dzisiejszego wyrazu *ojciec*, prezentująca stan sprzed rozsunięcia artykulacyjnego; postać marginalna względem rozpowszechnionej w XVI wieku *ociec* (w SPXVI notowana zaledwie 6 razy); względem tej formy posiada temat rozbudowany o dodatkową

- spółgłoskę (*tc*), co stanowi prawdopodobnie efekt kontaminacji dawnych form deklinacyjnych: mianownika *otec* oraz celownika *otca*; obecność w temacie spółgłoski *t*, będącej kontynuacją stanu prasłowiańskiego (**otъcb*), zwyczajowo łączy się z wpływem języka czeskiego (czes. *otec*)
- KrO *wzrok wziął* — ‘odzyskał wzrok’
- KrO^{40,45} *dwanastej* — dziś *dwunastej*; pierwotna postać liczebnika sprzed rozposzechnienia się celownikowej (czyli *duw-*) postaci pierwszego członu
- KrO³⁹ *Ráchwał* — adaptacja zaczerpniętego z łacińskiego tekstu Wulgaty imienia *Raphæl* z substytucją obcej grupy *ph* na *chw*; w przeciwieństwie do formy *Ráchfał* zapis bez ubezdźwięcznienia; zob. też KrO: *Rachfał*; 3, 25: *Ráfafał*; 5, 17: *Rafæł*; 12, 15: *Raphæł*
- KrO³⁹ *bogostáwi* — dziś *błogostawi*; oboczna i uproszczona postać tematu czasownika, od XVI wieku notująca spadek częstotliwości użycia (wg SPXVI stosunek form *błogostawić* i *bogostawić* wynosił 704 do 1739)
- KrO³⁹ *wneki* — dziś *wnuki*; prawdopodobnie zamiast *wnęki* (zob. niżej); forma pozbawiona samogłoski nosowej, co może stanowić błąd drukarski; postaci tej nie notuje SPXVI
- KrO^{40,45} *wnęki* — pierwotna i zgodna z tendencjami rozwojowymi polszczyzny postać z samogłoską nosową, wyparta przez zapożyczoną z języka czeskiego formę *wnuk*; już w XVI wieku stanowiła wariant regresywny (wg SPXVI stosunek użyć *wnuk* do *wnęka* wynosił 178 do 27)
- wneki / wneki nápomina* — dziś *wnuków*; osobowy rzeczownik rodzaju męskiego w bierniku liczby mnogiej; forma z pierwotną końcówką *-i* sprzed wykształcenia się rodzaju męskoosobowego i niemęskoosobowego oraz wprowadzenia formy dopełniacza w funkcji biernika
- 1³⁹ *Capitulá* — postać łacińskiego leksemu *capitulum*, poddana częściowej adaptacji do języka polskiego, obejmującej poziom morfologiczny (zmieniony został rodzaj gramatyczny: z nijakiego na żeński); zachowana została natomiast łacińska grafia (w przeciwieństwie do formy notowanej w późniejszych edycjach: *Kapituła*); zob. też KrO: *capitulum*; KrO: *Kapituły*
- 1⁴⁰ *pirwsza* — KrO⁴⁰: *pirwszej*
- 1, 1 *pokolenia* — ‘rodu, rodziny, wspólnoty’; w języku hebrajskim mianem *pokolenia* określano wspólnotę, która wywodzi się z tej samej rodziny lub ludzi przynależących do tej samej rasy i która jest związana czynnikami społecznymi lub historycznymi
- 1, 1³⁹ *Neptálin* (z... *miastá Neptálin*) — postać obcej nazwy własnej w mianowniku liczby pojedynczej z końcówką *-n* typową dla odmiany greckiej; por. niżej
- 1, 1^{40,45} *Neptalim* — postać mianownika liczby pojedynczej z końcówką *-m* typową dla odmiany łacińskiej

- 1, 1 *zwirchnich*³⁹, *zwizchnich*^{40,45} (w *zwirchnich* / *zwizchnich stronach*) — dziś: *zwierzchnich*, ‘w wysoko położonych stronach, w górnej części’ — pierwotna forma tematu powstała w wyniku standardowego rozwoju miękkiego sonantu *r* w grupę *-ir-* / *-iz-*; w ówczesnej polszczyźnie zachowywanie tej grupy było typowe dla dialektu małopolskiego, w Wielkopolsce natomiast rozpoczął się proces obniżania artykulacyjnego do *-er-* / *-erz-*; SPXVI notuje 405 użycie formy z obniżoną artykulacją *zwierzchni* oraz 74 użycie formy pierwotnej *zwizchni*, co oznacza, że była już wówczas wariantem regresywnym; — wymiana głoski *iz* na *r* widoczna w formie *zwirchnich*³⁹ może zdradzać wymowę frykatywną (wówczas byłaby to forma o charakterze potocznym) lub też stanowić błąd drukarski; wg SPXVI forma taka istniała, ale miała nieliczne poświadczenia (6 użyć)
- 1, 1 *ku zachodu* — dziś *ku zachodowi*; niezwyotny rzeczownik rodzaju męskiego w celowniku liczby pojedynczej; forma z dawną końcówką *-u*
- 1, 1 *Sephet* — postać obcej nazwy własnej bez adaptacji do polszczyzny
- 1, 2 *jęt* — dziś *jęty*, ‘pojmany, schwytany, uwięziony’; — utworzona od czasownika *jqć* dawna forma imiesłowa rodzaju męskiego w mianowniku liczby pojedynczej według paradygmatu odmiany prostej
- 1, 2^{40,45} *Salmanasara* — postać obcej nazwy własnej bez adaptacji do polszczyzny; w edycji pierwszej dokonana została adaptacja graficzna (*Sálmánazará*)
- 1, 2 *jęctwie* — forma rzeczownikowa od *jęty* (*jqć*), utworzona za pomocą sufiksu *-stwo*; zapis przedstawia zgodny z tendencjami rozwojowymi polszczyzny stan po redukcji i uproszczeniu fonetycznym grupy spółgłoskowej (*ts* → *sc* → *c*); jest to najbardziej rozpowszechniona w XVI wieku postać tego leksemu (SPXVI notuje formy: *jęctwo* 33 razy, *jeństwo* 5, *jęstwo* 3, *jęcstwo* 2, *jętstwo* 2, *jęctwo* 2, *jeństwo* 1); zob. też 1, 15: *jęctwie*; 7, 3: *jeństwá*; 13, 7: *jęctstwa*; 13, 7: *jętstwá*
w jęctwie położony — ‘wzięty w niewolę’
- 1, 2^{40,45mg} *w niewolę* — zob. KrO
- 1, 2^{40,45mg} *wzięt* — dziś *wzięty*; utworzona od czasownika *wziąć* dawna forma imiesłowa rodzaju męskiego w mianowniku liczby pojedynczej według paradygmatu odmiany prostej
- 1, 3³⁹ *táko* — dawna, rozbudowana postać, skrócona do *tak* prawdopodobnie w wyniku ustalenia akcentu paroksytonicznego, który spowodował osłabienie artykulacji wygłosowej samogłoski; w polszczyźnie XVI wieku *tako* stanowiło wariant regresywny (wg SPXVI stosunek użycie *tako* do *tak* wynosił 1379 do 41429)
- 1, 3³⁹ *íze* — dawna, rozbudowana postać, powstała przez połączenie spójników *i* oraz *że*, skrócona do *iz* prawdopodobnie w wyniku ustalenia akcentu paroksytonicznego, który spowodował osłabienie artykulacji wygłosowej samogłoski; w polszczyźnie XVI wieku *íze* stanowiło wariant regresywny (wg SPXVI stosunek użycie *íze* do *iz* wynosił 1299 do 46851)

- 1, 3 *wszytko* — dziś *wszystko*; zob. KrO: *wszytkim*
- 1, 3³⁹ *czo* — zob. KrO
- 1, 3^{40,45} *po wsze dnie* — dziś *po wsze dni*, ‘przez wszystkie dni’
dnie — forma z pierwotną końcówką biernika liczby mnogiej *-e*; w polszczyźnie XVI wieku dominująca była postać z końcówką *-i* (*dni*); powrót do genetycznie starszej formy *dnie* notujemy w Księdze Tobiasza tylko w połączeniu *po wsze dnie*, które już w XVI wieku było stylistycznie nacechowane
- 1, 3 *spolno* — ‘wspólnie, razem’; dawna postać przysłówka, utworzona za pomocą przedrostka *s-* oraz formantu *-o*
- 1, 3 *brátom* — dziś *braciom*; pierwotna forma rzeczownika w celowniku liczby mnogiej sprzed zmiękczenia głoski *t* w procesie wyrównania analogicznego w obrębie paradygmatu odmiany
- 1, 3 *wszytcy* — dziś *wszyscy*; zob. KrO: *wszytkim*
- 1, 3 *rodzáju* — ‘rodu, rodziny; grupy osób połączonych związkami pokrewieństwa lub jakimiś związkami natury społecznej’; w języku hebrajskim leksem oznaczał wspólnotę, która wywodzi się z tej samej rodziny lub z tej samej rasy
- 1, 4 *pokoleniu* — zob. 1, 1
- 1, 4 *wždy* — ‘przecież, jednak’
- 1, 4 *skutku* — ‘zachowaniu, działaniu, postępowaniu’
- 1, 4 *nic dziecinnego nie czynił w skutku* — ‘od najmłodszych lat nie zachowywał się jak dziecko; obce mu były dziecięce zabawy’
- 1, 5 *Ná ostátek* — ‘na koniec’
- 1, 5 *do cielcow* — ‘do posągów byka czczonych jako bóstwa’
- 1, 5 *chronił się*³⁹ / *się*^{40,45} — ‘unikał, stronił’
się^{40,45} — zob. KrO
- 1, 5 *wszytkich* — dziś *wszystkich*; zob. KrO: *wszytkim*
- 1, 6^{40,45} *Jerusalem* — dziś *Jeruzalem* (jak w edycji pierwszej); postać obcej nazwy własnej (łac. *Ierusalem*) o niepełnej adaptacji do polszczyzny
- 1, 6³⁹ *támo* — dawna, rozbudowana postać zaimka wskazującego, skrócona do *tam* prawdopodobnie w wyniku ustalenia akcentu paroksytonicznego, który spowodował osłabienie artykulacji wygłosowej samogłoski; w polszczyźnie XVI wieku *tamo* stanowiło wariant regresywny (wg SPXVI stosunek użyć *tamo* do *tam* wynosił 126 do 12219)
- 1, 6 *kłániał się* — ‘oddawał kult; okazywał cześć religijną’
- 1, 6 *Wszytki* (*wszytki pierwnoski*³⁹ / *piżwnice*^{40,45}... *ofjárując*) — dziś *wszystkie*; twar-dotematowy zaimek rodzaju męskiego³⁹ / żeńskiego^{40,45} w bierniku liczby mnogiej; forma z pierwotną końcówką *-i* sprzed upowszechnienia końcówki *-e*, typowej dla zaimków miękkotematowych; zob. też KrO: *wszytkim*

- 1, 6³⁹ *pierwnoski* — ‘pierwsze zbiory’; leksem nienotowany w SSt ani w SPXVI, jest ekwiwalentem łacińskiego *primogenita*
- 1, 6^{40,45} *pizwnice*⁴⁰, *piezwnice*⁴⁵ — ‘pierwsze zbiory’; leksem nienotowany w SSt ani w SPXVI, jest ekwiwalentem łacińskiego *primogenita*; pierwotna forma tematu, widoczna w edycji drugiej, powstała w wyniku standardowego rozwoju miękkiego sonantu *r* w grupę *-ir-* / *-iz-*; w ówczesnej polszczyźnie zachowywanie tej grupy było typowe dla dialektu małopolskiego, w Wielkopolsce natomiast rozpoczął się proces obniżania artykulacyjnego do *-er-* / *-eiz-*; postać notowana w edycji trzeciej jest zatem genetycznie młodsza
- 1, 6 *dziesięciny* — ‘dziesiąte części zbiorów’
- 1, 7 *táko* — zob. 1, 3
- 1, 7 *íze* — zob. 1, 3
- 1, 7 *trzeciego roku* — ‘w trzecim roku; co trzeci rok’
- 1, 7³⁹ *náwroconem* (*ná wiárę náwroconem... udziátał*) — dziś *nawróconym*; imięstów w celowniku liczby mnogiej; końcówka z obniżoną artykulacją *y* do *e* przed głoską półotwartą *m*
- 1, 7 *przychodniom* — ‘przybyszym, cudzoziemcom’
- 1, 7 *udziátał* — ‘zrobił, dawał’
- 1, 7 *wsztykiej* — dziś *wszystkiej*; zob. KrO: *wsztykim*
- 1, 8 *Ty* (*Ty rzeczy... chował*) — dziś *te*; twar-dotematowy zaimek rodzaju żeńskiego w bierniku liczby mnogiej; forma z pierwotną końcówką *-y*
- 1, 8 *jem* (*jem podobne*) — dziś *im*; zaimek w celowniku liczby mnogiej; końcówka fleksyjna z obniżoną artykulacją *i* do *e* przed głoską półotwartą *m*
- 1, 8⁴⁰ *młodem* (*młodem będąc*) — dziś *młodym*; przymiotnik rodzaju męskiego w narzędniku liczby pojedynczej; końcówka z obniżoną artykulacją *y* do *e* przed głoską półotwartą *m*
- 1, 8 *według zakonu* — ‘według prawa, zgodnie z prawem bożym’; zob. Tyt
- 1, 8 *chował* — ‘zachowywał, przestrzegał’
- 1, 9 *pokolenia* — zob. 1, 1
- 1, 9³⁹ *s niq* — dziś z *niq*; zapis fonetyczny z ubezdźwięcznieniem przyimka z do *s* przed spółgłoską półotwartą *n*, mogący zdradzać wymowę regionalną (małopolską lub śląską)
- 1, 9 *imieniem... miánował* — ‘nazwał imieniem, nadał imię’
- 1, 9³⁹ *swojem* (*imieniem swoim miánował*) — dziś *swoim*; zaimek rodzaju nijakiego w narzędniku liczby pojedynczej; końcówka z obniżoną artykulacją *i* do *e* przed głoską półotwartą *m*; formacja utworzona od nieściągniętej postaci zaimka; por. *swym*
- 1, 10^{40,45} *niemowlęstwa* — dziś *niemowlęctwa*; rzeczownik utworzony za pomocą sufiksu *-stwo*; forma dawna, sprzed redukcji grupy spółgłoskowej na granicy tematu i sufiksu słowotwórczego *ts* do *c*; postać nienotowana w SPXVI (tu wyłącznie *niemowlęstwo*)

- 1, 10 *wstrzymawać się* — ‘powstrzymywać się’
- 1, 11 *jęctwo* — zob. 1, 2: *jęctwie*
- 1, 11^{39,45} *Niniwen (do miasta Niniwen)* — postać obcej nazwy własnej; forma z końcówką *-n* typową dla biernika liczby pojedynczej w odmianie greckiej (co może wskazywać na przeniesienie do polszczyzny tzw. *accusativu directionis*, przypadku w funkcji używanej do określania kierunku, miejsca, do którego się zmierza); ze względu na wprowadzenie litery *w* zamiast obecnej w łacińskim leksemie *v* jest to zapis przejawiający częściową adaptację do polszczyzny; por. niżej
- 1, 11⁴⁰ *Niniwem* — postać bez adaptacji do polszczyzny; forma z końcówką *-m* typową dla biernika liczby pojedynczej w odmianie łacińskiej
- 1, 11^{39,40} *ze wszystkim swem (ze wszystkim swem pokoleniem)* — dziś *ze wszystkim swym*; zaimki rodzaju nijakiego w narzędniku liczby pojedynczej; końcówka z obniżoną artykulacją *i* do *e* przed głoską półotwartą *m*; zob. też KrO
- 1, 11⁴⁵ *pokolenim* — dziś *pokoleniem*; rzeczownik rodzaju nijakiego w narzędniku liczby pojedynczej; końcówka fleksyjna z podniesioną artykulacją *e* do *i* przed głoską półotwartą *m*; zob. też 1, 1
- 1, 12 *wszytcy* — dziś *wszyscy*; zob. KrO: *wszytkim*
- 1, 12 *jedli z pokarmow pogańskich* — ‘spożywali, jedli pokarmy pogańskie’, czyli pokarmy poświęcone pogańskim bożkom; w ten sposób nie przestrzegali czystości rytualnej
- 1, 12 *dusze (strzegł dusze)* — dziś *duszy*; miękкотematowy rzeczownik rodzaju żeńskiego w dopełniaczu liczby pojedynczej; forma z dawną końcówką *-e*
- 1, 12 *nie pokalił się* — ‘nie splamił się, nie pohańbił się’
- 1, 12 *w pokarmiech* — dziś *w pokarmach*; nieżywotny rzeczownik rodzaju męskiego w miejscowniku liczby mnogiej; forma z dawną końcówką *-ech*
- 1, 12⁴⁰ *jich (w pokarmiech jich)* — dziś *ich*; pierwotna postać zaimka osobowego w dopełniaczu liczby mnogiej
- 1, 12 *nie pokalił się w pokarmiech* — ‘nie zaniedbał czystości religijnej wskutek spożywania pokarmów pogańskich’
- 1, 13 *pomniał* — ‘miał wzgląd, był pomny, pamiętał’
- 1, 13 *wszytkim* — zob. KrO
- 1, 13^{39,40} *swem (we wszystkim sercu swem)* — dziś *swym*; zaimek rodzaju nijakiego w miejscowniku liczby pojedynczej; końcówka fleksyjna z obniżoną artykulacją *y* do *e* przed głoską półotwartą *m*; formacja utworzona od ściągniętej postaci zaimka; por. *swoim*
- 1, 13⁴⁵ *obliczym (przed obliczym)* — dziś *obliczem*; rzeczownik rodzaju nijakiego w narzędniku liczby pojedynczej; końcówka fleksyjna z podniesioną artykulacją *e* do *y* przed głoską półotwartą *m*
- 1, 13⁴⁰ *Salmanasara* — zob. 1, 2

- 1, 14³⁹ *idź (chciał idź, mając swobodność)* — dziś *iść*; pierwotna forma bezokolicznika *ić (= iść)* z udźwięcznionym wygłosem *ć* do *dź*; wynotowany przykład tego zjawiska zaszedł przed głoską półotwartą *m*, co może zdradzać wymowę regionalną
- 1, 14^{40,45} *świebodność* — dziś *swobodność, swobodę*; dawna postać rzeczownika; wymiana *e* do *o* spowodowana przegłosem lub obocznością w temacie zaimka, od którego leksem został ukuty (por. *swój, swe*); oboczność nagłosowych grup *św'*- do *sw-* jest efektem prawa korelacji miękkości (samogłoska *e* zmiękczyła spółgłoski ją poprzedzające; samogłoska *o* nie wpływała na ich artykulację); zob. też 3, 15: *wyświebodził*
- 1, 15 *ábowie* — dawna postać spójnika, oboczna wobec współczesnych *bowiem* i *albowiem*; w polszczyźnie XVI wieku stanowiła wariant dominujący (wg SPXVI stosunek użyć *abowie* do *bowiem* i *albowiem* wynosił odpowiednio 7472 do 1594 i 18), jednak już w kolejnym stuleciu stała się wariantem regresywnym
- 1, 15 *wszytki (obchadzał wszytki)* — dziś *wszystkich* [ludzi]; twar-dotematowy zaimek rodzaju męskiego w bierniku liczby mnogiej; forma z pierwotną końcówką *-i* sprzed wykształcenia się rodzaju męskoosobowego i niemęskoosobowego oraz wprowadzenia formy dopełniacza w funkcji biernika; zob. KrO: *wszytkim*
- 1, 15³⁹ *jęstw* — forma rzeczownikowa od *jęty (jác)*, utworzona za pomocą sufiksu *-stwo*; zapis przedstawia stan po redukcji grupy spółgłoskowej *ts* do *s* na granicy tematu i sufiksu słowotwórczego; jest to jeden z wielu wariantów słowotwórczych tego rzeczownika, funkcjonujących w szesnastowiecznej polszczyźnie; zob. 1, 2: *jęctwie*
- 1, 15 *w jęstwie byli* — ‘byli w niewoli’
- 1, 15³⁹ *niem (czynił k niem)* — dziś *nim*; zaimek rodzaju męskiego w celowniku liczby mnogiej; końcówka fleksyjna z obniżoną artykulacją *i* do *e* przed głoską półotwartą *m*
- 1, 15 *k* — dziś *ku*; pierwotna postać przyimka, zgodna z tendencjami rozwojowymi polszczyzny, powstała po zaniku wygłosowego jeru (**kь*); w szesnastowiecznej polszczyźnie stosowana rzadziej niż wariant *ku*, który powstał w wyniku przejścia przez przyimek celownikowej końcówki rzeczownika *-u* (wg SPXVI stosunek użyć *ku* do *k* wynosił 17949 do 6842)
- 1, 16 *tedy* — ‘wtedy’
- 1, 16 *czcią á dárem dał* — ‘ofiarował w darze z czcią, z szacunkiem’; w tekście łacińskim *honoratus fuerat*
- 1, 16 *cetnarow*³⁹, *cętnarow*⁴⁰ (*dziesięć cetnarow szebrá*) — *cetnar / cętnar* ‘jednostka wagi zróżnicowana regionalnie i czasowo’; — w szesnastowiecznej polszczyźnie rzeczownik rejestrowany w obu wariantach, przy czym postać z samogłoską nosową *ę* występowała wówczas częściej niż postać z samogłoską ustną *e* (wg SPXVI stosunek użyć wynosił 62 do 33); samogłoska nosowa stanowiła prawdopodobnie kontynuant pierwotnej grupy

- en- (obecnej w łacińskim *centum* i polskim *centymetr*), powstały w wyniku monoftongizacji dyftongu; współczesne słowniki języka polskiego notują warianty *cetnar* (który w tym kontekście należy uznać za postać poddaną procesowi denazalizacji) oraz *centnar*
- 1, 16^{39,45} *śzebrá* — dziś *srebra*; dawna forma o charakterze regionalnym, typowa dla Wielkopolski; starsza wobec małopolskiej i mazowieckiej innowacji *srebro*; miękkość nagłosowej głoski *ś* jest śladem po zanikłym jerze (**s̥rebro*), natomiast obecność głoski *rz* stanowi efekt procesów palatalizacyjnych i prawa korelacji miękkości
- 1, 17 *pokolenia* — zob. 1, 1
- 1, 17 *w mnożnej tłuszczy rodzaju swego* — ‘w licznym tłumie, zgromadzeniu osób wywodzących się z jego pokolenia, rodu’; zob. też 1, 3
- 1, 17 *potrzebnego* — ‘potrzebującego, będącego w potrzebie’
- 1, 17 *námienioną* — ‘rzeczoną, wspomnianą’
- 1, 18³⁹ *potym* — dziś *potem*; zleksykalizowana postać wyrażenia przyimkowego; wchodzący w jego skład zaimek przyjmował pierwotnie w miejscowniku końcówkę *-em* (forma *potem* jest więc starsza), jednak pod wpływem mieszania końcówek tego przypadku z końcówką narzędnika *-ym* w szesnastowiecznej polszczyźnie przewagę zyskała forma *potym* (wg SPXVI stosunek użyć wyniósł 12305 do 373); powrót do postaci wyjściowej nastąpił na mocy przepisów ortograficznych
- 1, 18⁴⁰ *casu* — forma mazurząca zamiast *czasu*
- 1, 18⁴⁰ *Salmanasar* — zob. 1, 2
- 1, 18⁴⁰ *Sennacherib* — postać obcej nazwy własnej bez adaptacji do polszczyzny; w edycji pierwszej i trzeciej dokonana została adaptacja graficzna (*Sen-nácheryb*)
- 1, 18 *miasto* — ‘zamiast’
- 1, 18 *syny (syny Izraelskie^{39,45} / Izraelskie³⁹ w nienawiści miał)* — dziś *synów*; osobowy rzeczownik rodzaju męskiego w bierniku liczby mnogiej; forma z dawną końcówką *-y* spzed wykształcenia się kategorii rzeczowników męskoosobowych i niemęskoosobowych oraz wprowadzenia formy dopełniacza w funkcji biernika
- 1, 18³⁹ *Izraelskie^{39,45}, Izraelskie⁴⁰* — dziś *izraelskich*; postać utworzona od obcej nazwy własnej (łac. *Israel*) w edycji pierwszej i trzeciej bez adaptacji do polszczyzny, w edycji drugiej zaadaptowana graficznie; przymiotnik rodzaju męskiego w bierniku liczby mnogiej; forma z dawną końcówką *-e* spzed wykształcenia się rodzaju męskoosobowego i niemęskoosobowego oraz wprowadzenia formy dopełniacza w funkcji biernika
- 1, 18 *przed oblicznością* — ‘przed obliczem’
- 1, 19^{40,45} *po wsze dnie* — zob. 1, 3
- 1, 19 *wszytkim* — zob. KrO
- 1, 19 *rodzaju* — zob. 1, 3

- 1, 19⁴⁰ *swem* (po... rodzaju *swem*) — dziś *swym*; zaimek rodzaju męskiego w miejscowniku liczby pojedynczej; końcówka z obniżoną artykulacją *i* do *e* przed głoską półotwartą *m*
- 1, 19 *cieszył* — ‘pocieszał’
- 1, 19 *je* (*cieszył je*) — dziś *ich* [ludzi]; zaimek miękkotematowy rodzaju męskiego w bierniku liczby mnogiej; forma z odziedziczoną z prasłowiańszczyzny końcówką *-e* sprzed wykształcenia się rodzaju męskoosobowego i niemęskoosobowego oraz wprowadzenia formy dopełniacza w funkcji biernika
- 1, 19 *jednemu i każdemu*³⁹, *jednemu każdemu*^{40,45} — ‘każdemu, wszystkim’; kal-ka łacińskiego zaimka *unicuique*, złożonego z liczebnika *unus* ‘jeden’ oraz zaimka *quisque* ‘każdy’
- 1, 19 *według możności* — ‘według możliwości, zasobów’
- 1, 20 *łącnące* (*łącnące żywił*) — dziś *łąknących* ‘pragnących pokarmu, głodnych’ [ludzi]; w dawnej polszczyźnie postać wariantywna wobec formy z tematem *łak-*, jednak rzadziej od niej stosowana (wg SPXVI stosunek użyć *łaczny* do *łakny* wynosił 8 do 45); oboczność głoski *k* do *cz* spowodowana była procesami palatalizacyjnymi na granicy tematu *łak-* i sufiksu słowotwórczego (tzw. palatalizacja I); odwrót od tematu z głoską miękką dokonał się w efekcie wyrównań analogicznych; — imiesłów rodzaju męskiego w bierniku liczby mnogiej; forma z dawną końcówką *-e* sprzed wykształcenia się rodzaju męskoosobowego i niemęskoosobowego oraz wprowadzenia formy dopełniacza w funkcji biernika
- 1, 20³⁹ *nągiem* (*nągiem odzienie dawał*) — dziś *nagim* [ludziom]; przymiotnik rodzaju męskiego w celowniku liczby mnogiej; końcówka fleksyjna z obniżoną artykulacją *i* do *e* przed głoską półotwartą *m*
- 1, 20^{40,45} *umarłem*⁴⁰, *zamordowanem*⁴⁵ (*umarłem i zamordowanem pogrzeb... sprąwował*) — dziś *umarłym, zamordowanym* [ludziom]; imiesłowowy rodzaju męskiego w celowniku liczby mnogiej, utworzone odpowiednio od czasowników *umrzeć* i *zamordować*; końcówka fleksyjna z obniżoną artykulacją *i* do *e* przed głoską półotwartą *m*
- 1, 20 *pilno* — ‘starannie, niestrudzenie, ofiarnie’
- 1, 21 *Ostáttnie* — ‘na koniec’
- 1, 21^{39,45} *Sennacherib*³⁹, *Sennácheryb*⁴⁵ — zob. 1, 18
- 1, 21 *uchadzając* — ‘uciekając, uchodząc’
- 1, 21 *z żydostwa* — ‘z ziemi żydowskiej, Judei’
- 1, 21⁴⁵ *Isráelskich* — zob. 1, 18
- 1, 21 *Ostáttnie gdy wrocit się był krol Sennacherib, uchadzając z żydostwá plagi, którą około jego bog uczynił dla jego bluźnienia, i rozgniewawszy się wiele zabił synow Isráelskich* — ‘na koniec, uciekając z ziemi żydowskiej przed plagą, którą Bóg na niego sprowadził z powodu jego bluźnierstwa, zabił wielu synów izraelskich’

- 1, 21³⁹ *pochowawał* — forma osobowa od czasownika *pochowawać*, z przyrostkiem *-wa-* oznaczającym wielokrotność
- 1, 22 *opowiedziano (było opowiedziano)* — dziś *opowiedziane*; dawna forma imiesłowu rodzaju nijakiego w mianowniku liczby pojedynczej z końcówką według paradygmatu odmiany prostej
- 1, 22 *wszytko* — zob. KrO: *wszytkim*
- 1, 22 *imienie* — ‘majątek’
- 1, 23 *tedy* — zob. 1, 16
- 1, 23³⁹ *swojem (z synem swoim)* — dziś *swoim*; zaimek rodzaju męskiego w narzędniku liczby pojedynczej; końcówka z obniżoną artykulacją *i* do *e* przed głóską półotwartą *m*; formacja utworzona od nieściągniętej postaci zaimka; por. *swym*
- 1, 23³⁹ *uciekwszy* — w znaczeniu dzisiejszego ‘uciekszy’; dawna forma imiesłowu przysłówkowego uprzedniego z pierwotnym sufiksem *-wszy*, dodawanym do czasownikowych tematów samogłoskowych; postać słowotwórcza sprzed upowszechnienia nowego na gruncie polszczyzny sposobu tworzenia tej kategorii imiesłowów, tj. przez przyłączenie końcówki *-szy* do tematu imiesłowu czasu przeszłego czynnego zakończonego na *-ł* (w ten sposób powstała innowacyjna końcówka *-łszy*)
- 1, 24 *Potym* — zob. 1, 18
- 1, 24 *wszytká* — zob. KrO: *wszytkim*
- 2 *Capitulá³⁹, Kápitulá⁴⁵* — zob. 1
- 2, 1 *Potym* — zob. 1, 18
- 2, 1 *spráwion* — dziś *sprawiony*; dawna forma imiesłowu rodzaju męskiego w mianowniku liczby pojedynczej według paradygmatu odmiany prostej
- 2, 2 *niektore (przywiedź niektore)* — dziś *niektórych* [ludzi, braci], ‘pewnych, jakichś’; zaimek rodzaju męskiego w bierniku liczby mnogiej; forma z dawną końcówką *-e* sprzed wykształcenia się rodzaju męskoosobowego i niemęskoosobowego oraz wprowadzenia formy dopełniacza w funkcji biernika
- 2, 2 *pokolenia* — zob. 1, 1
- 2, 2³⁹ *s nami* — dziś *z nami*; zapis fonetyczny z ubezdźwięcznieniem przyimka *z* do *s* przed spółgłoską półotwartą *n*, mogący zdradzać wymowę regionalną (małopolską lub śląską)
- 2, 2 *godowali* — ‘ucztowali, biesiadowali’
- 2, 3 *tedy* — zob. 1, 16
- 2, 3^{39,45} *zasię³⁹, zasię⁴⁵* — ‘z powrotem’; zleksykalizowana postać wyrażenia przyimkowego; wariantywność nosowej i odnosowanej postaci zaimka w pozycji po przyimku miała charakter regionalny: formy z samogłoską nosową stanowiły wyróżnik dialektów wielkopolskiego i mazowieckiego, formy bez nosówki — małopolskiego i śląskiego

- 2, 3 *stoła* (zza *stoła*) — dziś *stołu*; nieżywotny rzeczownik rodzaju męskiego w dopełniaczu liczby pojedynczej; forma z dawną końcówką *-a*
- 2, 3⁴⁵ *ná tszczo* — ‘na czczo, nic nie jedząc’; forma pierwotna przysłówka przed redukcją i upodobnieniem grupy spółgłoskowej (postać *tszczo* stanowi kontynuanta prasłowiańskiego tematu **tsšč-*)
- 2, 3 *przybieżał* — ‘przybiegł, przybył’
- 2, 4 *opátznie* — ‘ostrożnie, niepostrożenie’
- 2, 4 *schował* — ‘pochował, pogrzebał, sprawił pogrzeb’
- 2, 5³⁹ *pochowawszy* — ‘ukrywszy, schowawszy’
- 2, 6 *Amos* (przez *Amos*) — dziś *Amosa*; obca nazwa własna w bierniku liczby pojedynczej; forma pozostawiona bez adaptacji fleksyjnej do polszczyzny
- 2, 7³⁹ *zaściu* (po *zaściu*) — forma starsza względem *zajściu*, sprzed rozsunęcia artykulacyjnego
- 2, 7 *tedy* — zob. 1, 16
- 2, 8 *kárali* — ‘strofowali, czynili wyrzuty, ganili, krytykowali’
- 2, 8 *wszytcy* — dziś *wszyscy*; zob. KrO: *wszytkim*
- 2, 8⁴⁰ *cie* — obocznie do *cię*; wariantywność nosowej i odnosowanej postaci zaimka w pozycji po czasowniku miała charakter regionalny; formy z samogłoską nosową stanowiły wyróżnik dialektów wielkopolskiego i mazowieckiego, formy bez nosówki — małopolskiego i śląskiego
- 2, 8 *dla tej rzeczy* — ‘z powodu tej rzeczy’
- 2, 8 *umárte* (pogrzebiasz *umárte*) — dziś *umartych* [ludzi]; imiesłów rodzaju męskiego w bierniku liczby mnogiej; forma z dawną końcówką *-e* sprzed wykształcenia się rodzaju męskoosobowego i niemęskoosobowego oraz wprowadzenia formy dopełniacza w funkcji biernika
- 2, 9⁴⁰ *swem* (w domu *swem*) — zob. 1, 19
- 2, 9³⁹ *pułnocy* — dziś *północy*; zapis notowany w szesnastowiecznych drukach i mający wyższą frekwencję od zapisu współczesnego (wg SPXVI stosunek użycia wynosił 405 do 124)
- 2, 9 *pochowawał* — zob. 1, 21
- 2, 10 *przydąto się* — ‘zdarzyło się, przytrafiło się, stało się’
- 2, 10 *niektorego* — ‘pewnego, jakiegoś’
- 2, 10 *pogrzebmi* (*sprácowány pogrzebmi*) — dziś *pogrzebami*; rzeczownik rodzaju męskiego w narzędniku liczby mnogiej; forma z dawną końcówką *-mi*
- 2, 10³⁹ *przyszedwszy* — w znaczeniu dzisiejszego *przyszedłszy*; dawna forma imiesłowu przysłówkowego uprzedniego z pierwotnym sufiksem *-wszy*, dodawanym do czasownikowych tematów samogłoskowych; postać słowotwórcza sprzed upowszechnienia nowego na gruncie polszczyzny sposobu tworzenia tej kategorii imiesłowów, tj. przez przyłączenie końcówki *-szy* do tematu imiesłowu czasu przeszłego czynnego zakończonego na *-ł* (w ten sposób powstała innowacyjna końcówka *-łszy*)

- 2, 10 *podle* — ‘obok, przy’
- 2, 11⁴⁵ *niazda* (z *niazda*) — w znaczeniu ‘gniazda’; forma nienotowana w słownikach historycznych polszczyzny; brak jednak pewności, czy jest błędna, czy może archaiczna lub regionalna; leksem *gniazdo* pochodzi bowiem od łac. *nidus*, pozbawionego nagłosowej głoski *g*
- 2, 11 *ośląq* — zob. KrO
- 2, 12 *pokusę* — ‘próbę, doświadczenie, pokuszenie’, odpowiednik łacińskiego rzeczownika *temptatio*
- 2, 12 *Tę pokusę dlatego dopuścił nań pan bog...* — ‘tej próbie poddał go Pan Bóg, żeby...’
- 2, 12³⁹ *izęby* — dziś *izby*; dawna, rozbudowana postać spójnika; w polszczyźnie XVI wieku stanowiła już wariant regresywny (wg SPXVI stosunek użyć *izby* do *izęby* wynosił 3103 do 682)
- 2, 12 *dan* — dziś *dany*; dawna forma imiesłowu rodzaju męskiego w mianowniku liczby pojedynczej według paradygmatu odmiany prostej
- 2, 12⁴⁰ *cirpliwości* — dziś *cierpliwości*; pierwotna forma tematu tego rzeczownika powstała w wyniku standardowego rozwoju miękkiego sonantu *ɹ* w grupę *-ir-* / *-iz-*; w ówczesnej polszczyźnie zachowywanie tej grupy było typowe dla dialektu małopolskiego, w Wielkopolsce natomiast rozpoczął się proces obniżania artykulacyjnego do *-er-* / *-erz-*; w polszczyźnie szesnastowiecznej forma pierwotna była już wariantem regresywnym (wg SPXVI stosunek użyć *cierpliwość* do *cirpliwość* wynosił 334 do 138)
- 2, 12^{39,40} *Jopa* — dziś *Joba*, *Hioba*; forma zapisu obcej nazwy własnej z ubezdźwięcznieniem wewnątrzwyrazowym
- 2, 13 *Abowiem* — zob. 1, 15
- 2, 13 *zawždy* — ‘zawsze’
- 2, 13 *chował* — zob. 1, 8
- 2, 13⁴⁰ *izę* — zob. 1, 3
- 2, 13 *przygodziła* — ‘przydarzyła, przytrafiła’
- 2, 14 *wszytki* (przez *wszytki czasy*) — dziś *wszystkie*; twar-dotematowy zaimek rodzaju męskiego w bierniku liczby mnogiej; forma z pierwotną końcówką *-i* sprzed upowszechnienia końcówki *-e*, typowej dla zaimków miękko-dotematowych; zob. też KrO: *wszytkim*
- 2, 15³⁹ *bogostawionego* — dziś *błogostawionego*; oboczna i uproszczona postać tematu imiesłowu, od XVI wieku notująca spadek częstotliwości użycia (wg SPXVI stosunek form *błogostawiony* do *bogostawiony* wynosił 1519 do 46); zob. też KrO: *bogostawi*
- 2, 15^{39,40} *Jopá* — zob. 2, 12
- 2, 15 *przegarzáli* — ‘wyszdzali, wykpiwali’; staropolska forma *przegarzáli* ma ten sam rdzeń, co leksemy *gardzić*, *pogarda*, *gardziciel* (który dawniej przybierał również postać *garziciel*)

- 2, 15 *táko* — zob. 1, 3
- 2, 15 *rodzicy (rodzicy... pośmiewáli się)* — zob. KrO
- 2, 15 *pośmiewáli się* — ‘naśmiewali się, drwili’
- 2, 16 *ktoryjes³⁹, ktorejes^{40,45} (nádziejá... dla ktoryjes / ktorejes jáłmużny czynił)* — dziś *której (dla której... czyniłeś)*; forma złożona z zaimka rodzaju żeńskiego w dopełniaczu liczby pojedynczej (*ktoryj / ktorej*) oraz ruchomej końcówki czasownika dla drugiej osoby liczby pojedynczej -ś, oderwanej od leksemu *czynił*; w formie *ktoryj³⁹* widoczna końcówka celownika z podwyższoną artykulacją *e* do *y* przed głoską półotwartą *j*
- 2, 16 *dla ktoryjes / ktorejes... czynił* — ‘z powodu której czyniłeś’
- 2, 17 *łajał* — ‘napominał, strofował’; wszystkie edycje ilustrują dawną, celownikową rekcję czasownika *łajać* (komu, czemu: *jem³⁹, im^{40,45}*); wg SPXVI stanowiła ona wariant dominujący (129 użyc w obecnej rekcji z biernikiem, poświadczona 13 razy)
- 2, 17³⁹ *jem (łajał jem)* — zob. 1, 8
- 2, 17 *táko* — zob. 1, 3
- 2, 18 *synowie... jesteśmy* — dziś *synami... jesteśmy*; dawna, wzorowana na tekście łacińskim (*fili sumus*) konstrukcja orzeczenia imiennego z orzecznikiem w mianowniku; jej współczesnym odpowiednikiem jest orzeczenie imienne z orzecznikiem w narzędniku
- 2, 18⁴⁰ *oczekawamy* — forma mazurząca zamiast *oczekawamy*
- 2, 19^{40,45} *po wsze dnie* — zob. 1, 3
- 2, 19 *prace (z prace)* — dziś *pracy*; miękкотematowy rzeczownik rodzaju żeńskiego w dopełniaczu liczby pojedynczej; forma z dawną końcówką -e
- 2, 22 *jáwnie zstátá się jest próżna nádziejá twojá, i jáłmużny twoje teraz się ukazáły* — ‘w oczywisty sposób twoja nadzieja stała się płonna, bezcelowa, bez pokrycia, podobnie jak twoje dobre uczynki’
- 2, 23 *insze słowa³⁹ / inszem⁴⁰ słowy^{40,45} wymiátátá mu na oczy* — ‘czyniła mu wyrzuty, złorzeczyła mu, wypominała mu’
- insze³⁹* — dziś *inne*; forma uznawana za innowację wielkopolską, ukuta w oparciu o pierwotny przymiotnik *iny* za pomocą sufiksu komparatywnego; w piśmiennictwie szesnastowiecznym stanowiła wariant dominujący wobec wariantów *iny* oraz *inny* (wg SPXVI frekwencja wynosiła odpowiednio: *inszy* 9477 użyc, *iny* 5873, *inny* 3970); przymiotnik rodzaju nijakiego w bierniku liczby mnogiej
- inszem⁴⁰* — dziś *innymi*; przymiotnik rodzaju nijakiego w narzędniku liczby mnogiej; końcówka fleksyjna z obniżoną artykulacją *y* do *e* przed głoską półotwartą *m*
- słowy^{40,45}* — dziś *słowami*; rzeczownik w narzędniku liczby mnogiej; forma z dawną końcówką fleksyjną -y

- 3 *Capitulá³⁹, Kápitulá³⁹* — zob. 1
- 3, 1 *Tedy* — zob. 1, 16
- 3, 1 *jqł* — ‘zaczął’
- 3, 2 *wszytki (wszytki sqdy... spráwiedliwe sq)* — dziś *wszystkie*; twar-dotematowy zaimek rodzaju męskiego w mianowniku liczby mnogiej; forma z pierwotną końcówką *-i* sprzed upowszechnienia końcówki *-e*, typowej dla zaimków miękko-tematowych; zob. też KrO: *wszytkim*
- 3, 2 *wszytki (sq... wszytki drogi)* — dziś *wszystkie*; twar-dotematowy zaimek rodzaju żeńskiego w mianowniku liczby mnogiej; forma z pierwotną końcówką *-i* sprzed upowszechnienia końcówki *-e*, typowej dla zaimków miękko-tematowych; zob. też KrO: *wszytkim*
- 3, 3 *spomni³⁹, wspomni^{40,45}* — dziś *wspomnij*; utworzona od czasownika *spomnieć / wspomnieć* dawna postać trybu rozkazującego dla drugiej osoby liczby pojedynczej; postać sprzed rozszerzenia końcówki o wygłosowe *-j*
- 3, 3 *mię* — dziś *mnie*; dawna postać zaimka, oboczna do *mie*; wariantywność nosowej i odnosowanej postaci miała charakter regionalny: formy z samogłoską nosową stanowiły wyróżnik dialektów wielkopolskiego i mazowieckiego, formy bez nosówki — małopolskiego i śląskiego
- 3, 3⁴⁰ *spominaj* — dziś *wspominaj*; formacja utworzona za pomocą przedrostka *s-*, dodanego do czasownika *pomnieć*
- 3, 3 *spomni ná mię, á pomsty nie bierz z grzechow moich áni wspomina-j występów moich, i rodziców moich* — ‘wspomnij na mnie, nie mścij się na mnie za moje grzechy i nie pamiętaj występków moich ani moich przodków’
- 3, 4 *Abowiem* — zob. 1, 15
- 3, 4 *w rozdrapienie* — ‘na łup, pastwę, źer’
- 3, 4 *w niewolq* — zob. KrO
- 3, 4 *w przysłowie* — ‘na drwiny, oszczerstwa, obmowy’
- 3, 4 *wszytkim* — zob. KrO
- 3, 4 *miedzy* — dziś *między*; pierwotna postać przyimka (por. *miedza*) bez samogłoski nosowej, postać sprzed zajścia procesu wtórej nazalizacji; w polszczyźnie szesnastowiecznej był to wariant dominujący (wg SPXVI stosunek użyć *miedzy* do *między* wynosił 6747 do 1101)
- 3, 5 *abowiem* — zob. 1, 15
- 3, 5³⁹ *pred* — zamiast *przed*; zapis z obocznością *rz* do *r* zdradzający wymowę frykatywną; forma o charakterze potocznym
- 3, 5³⁹ *práwie* — ‘zgodnie z prawem, posłusznie’
- 3, 5⁴⁰ *szczyrze* — dziś *szczerze*; forma zawierająca pierwotny kontynuant grupy **yr*, typowy dla dialektu małopolskiego
- 3, 6 *wolej (według wolej)* — dziś *woli*; miękko-tematowy rzeczownik rodzaju żeńskiego w dopełniaczu liczby pojedynczej; forma z dawną końcówką *-ej*

- 3, 6³⁹ *se mnq* — dziś *ze mnq*; zapis fonetyczny z ubezdźwięcznieniem przyimka *ze* do *se* przed samogłoską, mogący zdradzać wymowę regionalną (małopolską lub śląską)
- 3, 6³⁹ *żyw (żyw być)* — dziś: *żywy (żywym być)*; dawna forma imiesłowu rodzaju męskiego w mianowniku liczby pojedynczej według paradygmatu odmiany prostej; w cytowanym fragmencie wystąpiła składnia uzorowana na łacińskiej konstrukcji orzeczenia imiennego, zbudowanego z mianownika i czasownika *być* w formie osobowej; w dzisiejszej polszczyźnie orzecznik stoi w narzędniku
- 3, 6^{40,45} *żywu (żywu być)* — dziś: *żywym być*; dawna postać imiesłowu w celowniku liczby pojedynczej z końcówką według paradygmatu odmiany prostej; w cytowanym miejscu leksem został użyty w składni *dativus absolutus*, typowej dla języka staro-cerkiewno-słowiańskiego
- 3, 7³⁹ *prygodziło się* — zamiast *przygodziło* ‘przytrafiło się, zdarzyło się’; zapis z obocznością *rz* do *r* zdradzający wymowę frykatywą; forma o charakterze potocznym
- 3, 7⁴⁰ *iże* — zob. 1, 3
- 3, 7^{39,40} *Medyjskiem (w... mieście Medyjskiem)* — dziś *medyjskim*; przymiotnik rodzaju nijakiego w miejscowniku liczby pojedynczej; końcówka fleksyjna z obniżoną artykulacją *i* do *e* przed głosem półotwartą *m*
- 3, 7 *posromocenie* — ‘obelgę, zniewagę’
- 3, 7⁴⁰ *otca (służebniczek otca)* — dziś *ojca*; dawna forma dopełniacza liczby pojedynczej, wariantywna względem używanej w XVI wieku postaci *oóca*; obecność w temacie spółgłoski *t* uznaje się za efekt wpływu języka czeskiego na polszczyznę; zob. KrO
- 3, 8 *siedmiam*³⁹, *siedmi*^{40,45} (*wydaná siedmiam / siedmi mężom*) — dziś *siedmiu*; liczebnik w celowniku; forma z końcówką *-i*^{40,45} jako odziedziczona z prasłowiańszczyzny ma charakter pierwotny; forma z końcówką *-am*³⁹ stanowi szesnastowieczną innowację, ukutą na wzór celownika rzeczowników żeńskich
- 3, 8 *dyjabeł* — zob. KrO: *dyjabłá*
- 3, 8 *pomorzył* — ‘zabił, pomordował, uśmiercił’
- 3, 8^{40,45} *jedno* — ‘tylko’
- 3, 8 *byłá wydaná siedmiam mężom, á dyjabeł... pomorzył je skoro weszli do niej* — ‘została wydana za męż siedmiu mężom, ale diabeł... zabił ich, gdy tylko weszli do niej (do jej sypialni)’
- 3, 9 *łájałá* — zob. 2, 17
- 3, 9 *łájałá dziewicy*³⁹, *dziewce*^{40,45} — ‘pannie, służącej, dwórcę’; wszystkie edycje ilustrują dawną, celownikową rekcję czasownika *łajać*
- 3, 9⁴⁰ *ábo* — dawna postać spójnika, oboczna wobec współczesnej *albo*, jednak już w szesnastowiecznej polszczyźnie rzadsza, ustępująca z języka (wg SPXVI stosunek użyć wynosił odpowiednio 10065 do 22448)

- 3, 9 *morderko* — ‘morderczyni, zabójczyni’
- 3, 10 *zali* — ‘czy’
- 3, 10 *siedm*^{39,45}, *siedm*⁴⁰ — zob. KrO
- 3, 11⁴⁰ *wirzchniej* — dziś *wierzchniej*; pierwotna forma tematu powstała w wyniku standardowego rozwoju miękkiego sonantu *r* w grupę *-ir-* / *-irz-*; w ówczesnej polszczyźnie zachowywanie tej grupy było typowe dla dialektu małopolskiego, w Wielkopolsce natomiast rozpoczął się proces obniżania artykulacyjnego do *-er-* / *-erz-*; w XVI wieku forma pierwotna była wariantem regresywnym (wg SPXVI stosunek użyć form *wirzchni* do *wierzchni* wynosił 21 do 65)
do *wierzchniej*³⁹ / *wirzchniej*⁴⁰ / *wierzchniej*⁴⁵ *komory* — ‘do wyżej położonego pokoju, do górnej izby’
- 3, 10 *nocy* (*trzy nocy nie jadła*) — dziś *noce*; miękko tematowy rzeczownik rodzaju żeńskiego w bierniku liczby mnogiej; forma z pierwotną końcówką *-y*
- 3, 12³⁹ *bogostáwiąc* — zob. KrO: *bogostáwi*
- 3, 13³⁹ *bogostáwione* — zob. KrO: *bogostáwi*
- 3, 14 *podnaszam* — dziś *podnoszę*
- 3, 15^{40,45} *wyświebodził* — dziś *wyswobodził*; dawna postać czasownika; wymiana w temacie *e* do *o* spowodowana przegłosem lub obocznością w temacie zaimka, od którego leksem został ukuty (por. *swój*, *swe*); oboczność nagłosowych grup *św’-* do *sw-* jest efektem prawa korelacji miękkości (samogłoska *e* zmiękczyła spółgłoski ją poprzedzające; samogłoska *o* nie wpływała na ich artykulację); w dawnej polszczyźnie postać nieprzegłoszona była już wariantem regresywnym (wg SPXVI stosunek użyć form *wyświebodzić* do *wyświebodzić* wynosił 150 do 17); zob. też 1, 14: *świebodność*
- 3, 15⁴⁰ *mie* — zob. 3, 3
- 3, 15⁴⁰ *abo* — zob. 3, 9
- 3, 14³⁹ *weźmi* — dziś *weź*; dawna postać trybu rozkazującego dla drugiej osoby liczby pojedynczej od czasownika *wziąć*, prezentująca stan sprzed osłabienia artykulacji, a następnie zaniku wygłosowego *-i* (do postaci *weź*) w wyniku ustalenia akcentu paroksytonicznego
- 3, 16 *iżem* (*iżem... nie żądáta*) — formacja zbudowana ze spójnika *iże* (zob. 1, 3) oraz ruchomej końcówki czasownika dla pierwszej osoby liczby pojedynczej *-m*, oderwanej od leksemu *żądáta* (*żądáta**m*)
- 3, 16³⁹ *czystam* — zob. Uwagi edytorskie do edycji z 1539 roku
- 3, 16 *moję* (*záchowáta**m* *duszę* *moję*) — dziś *moją*; zaimek rodzaju żeńskiego w bierniku liczby pojedynczej; forma z pierwotną końcówką *-ę*
- 3, 16 *żądze* (*od... żądze*) — dziś *żądzy*; miękko tematowy rzeczownik rodzaju żeńskiego w dopełniaczu liczby pojedynczej; forma z pierwotną końcówką *-e*

- 3, 17 *grájęcemi* (z *grájęcemi*) — dziś *grajęcymi*, ‘ludźmi niepoważnymi, prowadzącymi życie pełne zabawy’; przymiotnik rodzaju męskiego w narzędniku liczby mnogiej; końcówka fleksyjna z obniżoną artykulacją *i* do *e* przed głoską półotwartą *m*
- 3, 17⁴⁰ *legkich* — dziś *lekkich*; zapis z pierwotną spółgłoską tematu *g* (por. białorus. *лѣзкі*, czes. *lehký*, pol. *łżej* z głoską *ż* powstałą z *g* w wyniku palatalizacji *l*); postać sprzed upodobnienia pod względem dźwięczności *gk* do *kk*
- 3, 17 *ktorzy lekkich*^{39,45} / *legkich*⁴⁰ *rzeczy patrzą* — ‘którzy postępują lekko myślnie, myślą jedynie o zabawie i przyjemnościach’
- 3, 17 *anim* (*anim obcowátá*) — formacja złożona ze spójnika *ani* oraz ruchomej końcówki czasownika dla pierwszej osoby liczby pojedynczej *-m*, oderwanej od leksemu *obcowátá* (*obcowátám*)
- 3, 18^{40,45} *chucím* (*męża... nie z chucím przyzwołiła mieć*) — formacja złożona z rzeczownika *chuć* w dopełniaczu liczby pojedynczej (*chuci*) oraz ruchomej końcówki czasownika dla pierwszej osoby liczby pojedynczej *-m*, oderwanej od leksemu *przyzwołiła* (*przyzwołiłam*)
- 3, 18 *przyzwołiám* — ‘dopuszczałam, pozwalałam’
- 3, 19 *álbom* (*álbom... bytá*) — formacja złożona ze spójnika *álbo* oraz ruchomej końcówki czasownika dla pierwszej osoby liczby pojedynczej *-m*, oderwanej od leksemu *bytá* (*bytám*)
- 3, 19^{40,45} *inemu* (*mężowi inemu zachowałeś mie*) — dziś *innemu*; pierwotna postać przymiotnika (por. *inaczej*); w XVI wieku poświadczana rzadziej od komparatywnego wariantu *inszy*, ale częściej od wariantu z podwojoną głoską *n*; najdłużej utrzymywała się w drukach małopolskich; zob. też 2, 23: *insze to zá pewne ma* — ‘to uważa za rzecz pewną’
- 3, 21 *koždy* — dziś *każdy*; w dawnej polszczyźnie forma zaimka oboczna wobec *každy*, jednak w XVI wieku wychodząca z użycia i rzadziej od niej stosowana (wg SPXVI stosunek użyć form *koždy* do *každy* wynosił 1051 do 13015)
- 3, 21³⁹ *iże* — zob. 1, 3
- 3, 21^{39,40} *jestli* — dziś *jeśli*; pierwotna forma spójnika sprzed redukcji grupy spółgłoskowej; w szesnastowiecznej polszczyźnie oboczna do *jeśli* i od niej nieco popularniejsza (wg SPXVI stosunek użyć wynosił odpowiednio 445 do 321)
- 3, 21³⁹ *doświádszeniu* — dziś *doświadczeniu*; osobliwa postać rzeczownika, nie notowana w słownikach (wiadomo jednak, że wystąpiła w *Eklezjastesie* przykładu Hieronima Spiczyńskiego z 1522 roku); SSt rejestruje co prawda czasowniki z grupą *-tsz-* (*doświatszać*, *doświatszyć*), jednak w SPXVI one nie występują, co może przemawiać za ich archaiczną postacią fonetyczną
- 3, 21 *ukoronowan* — dziś *ukoronowany*; dawna forma imiesłowu rodzaju męskiego w mianowniku liczby pojedynczej według paradygmatu odmiany prostej

- 3, 21 *wyswobodzon*³⁹, *wyświebodon*^{40,45} — dziś *wyswobodzony*; dawna forma imiesłowu rodzaju męskiego w mianowniku liczby pojedynczej według paradygmatu odmiany prostej; na temat różnicy w budowie tematu zob. 3, 15: *wyświebodził*; 1, 14: *świebodność*
- 3, 21 *przydź* (*przydź może*) — w znaczeniu dzisiejszego bezokolicznika *przyjść*; najdawniejsza postać tego czasownika, zbudowana za pomocą prefiksu dodanego do pierwotnej postaci bezokolicznika (*ić > przyć*); forma sprzed rozbudowy o dodatkową spółgłoskę (*iść > przyść*) oraz sprzed rozsunięcia artykulacyjnego (do postaci *przyjść*); w szesnastowiecznej polszczyźnie wariant *przyć* miał charakter regresywny (wg SPXVI stosunek użyć form *przyć* do *przyść* wynosił odpowiednio 237 do 9608); w edycjach Księgi Tobiasza zamiana wygłosowego *ć* na *dź* jest efektem zapisu fonetycznego — udźwięcznienie powstało w wyniku następującej głoski dźwięcznej *m*
- 3, 22 *Abowiem* — zob. 1, 15
- 3, 23⁴⁵ *Israel* — postać obcej nazwy własnej (łac. *Israel*) bez adaptacji do polszczyzny
- 3, 23³⁹ *bogostawiony* — zob. KrO: *ślógostawi*
- 3, 24 *nawyszego*³⁹, *nawyższego*^{40,45} — dziś *najwyższego*; formacja w stopniu najwyższym z typowym dla dawnej polszczyzny przedrostkiem *na-* (dzisiejsze *naj-*); postać obecna w edycji pierwszej to wariant ze zredukowaną grupą spółgłoskową *ższ* do *sz* (cecha charakterystyczna dla dialektu wielkopolskiego); zob. też 6, 7: *nadwysze*, *nadwyższe*
- 3, 25 *pośtan* — dziś *pośtany*; dawna forma imiesłowu rodzaju męskiego w mianowniku liczby pojedynczej według paradygmatu odmiany prostej
- 3, 25 *ánjoł*^{39,45}, *anijoł*⁴⁰ — zob. KrO
- 3, 25³⁹ *Ráffał* — dziś *Rafał*; adaptacja zaczerpniętego z łacińskiego tekstu imienia *Raphæl*, dokonana na wzór hipotetycznej staro-cerkiewno-słowiańskiej formy **Rafajel*; hebrajskie imiona zakończone pierwotnie na *-æl* były adaptowane na grunt słowiański ze wstawną *-j-* jako *-ajel*, a następnie uległy ściągnięciu w *-ał*; zapis fonetyczny ze skrajnym ubezdźwięcznieniem grupy *chw* do *f*, typowym dla wymowy regionalnej (małopolskiej i mazowieckiej); geminata *ff* być może stanowi sygnał obcego pochodzenia
- 3, 25^{40,45} *Ráchfał* — zob. KrO
- 3, 25^{40,45} *ony* (*uzdrowił oboje ony*) — dziś *onych* [Tobiasza i Sarę]; twar-dotematowy zaimek rodzaju męskiego w bierniku liczby mnogiej; forma z pierwotną końcówką *-y* sprzed wykształcenia się rodzaju męskoosobowego i niemęskoosobowego oraz wprowadzenia formy dopełniacza w funkcji biernika
- 3, 25⁴⁵ *obliczym* (*przed obliczym*) — dziś *obliczem*; rzeczownik rodzaju nijakiego w narzędniku liczby pojedynczej; końcówka fleksyjna z podniesioną artykulacją *e* do *y* przed głoską półotwartą *m*

- 4 *Capitulum*³⁹ — zob. KrO
Kapituła^{40,45} — zob. 1
- 4, 1 *nádziewał się* — ‘spodziewał się, oczekiwał’; dawny leksem zbudowany w oparciu o ten sam temat, co rzeczownik *nadzieja*
- 4, 2 *ony (ony [słowa] jáko fundáment záłoż)* — dziś *one*, ‘te’; twar-dotematowy zaimek rodzaju męskiego w bierniku liczby mnogiej; forma z pierwotną końcówką *-y*
- 4, 2^{39,40} *twem (w sercu twem)* — dziś *twym*; zaimek rodzaju nijakiego w miejscow-
 niku liczby pojedynczej; końcówka fleksyjna z obniżoną artykulacją *y* do *e* przed głóską półotwartą *m*; formacja utworzona od ściągniętej postaci zaimka (por. *twoim*)
- 4, 3 *moję (weźmie duszę moję)* — dziś *moją*; zob. 3, 16
- 4, 3³⁹ *tcí (miał we tcí)* — dziś *czci*; zapis fonetyczny; forma potoczna z dysymila-
 cją głóski *cz* do *t*; zob. też 10, 13: *ćciła*
- 4, 3 *swoję (miał mátkę)* — dziś *swoją*; zaimek rodzaju żeńskiego w bierniku
 liczby pojedynczej; forma z pierwotną końcówką *-ę*
- 4, 3 *wszystkich* — dziś *wszystkich*; zob. KrO: *wszystkim*
- 4, 4 *masz pámięć*³⁹, *masz pomnieć*^{40,45} — ‘masz pamiętać’
- 4, 4 *jáko* — dziś *jak*; dawna, rozbudowana postać, skrócona do *jak* prawdopo-
 dobnie w wyniku ustalenia akcentu paroksytonicznego, który spowodował osłabienie artykulacji wygłosowej samogłoski; w polszczyźnie XVI wieku *jako* stanowiło wariant dominujący (wg SPXVI stosunek użyć *jako* do *jak* wynosił 51231 do 1339)
- 4, 4 *nieprzeźpieczności* — dziś *niebezpieczeństwa*; struktura powstała w wyni-
 ku leksykalizacji wyrażenia przyimkowego *bez pieczy*; przyimek *bez* miał w dawnej polszczyźnie to samo znaczenie, co *przez* (widoczny w podanym rzeczowniku) i był stosowany z nim wymiennie; w XVI wieku miał już status wariantu dominującego: wg SPXVI stosunek użyć form z fonetycznymi modyfikacjami przyimka *przez* (*nieprzeźpieczność*, *nieprzespieczność*, *nieprzeźpieczność*) do różnych form z przyimkiem *bez* (*niebezpieczność*, *niebespieczność*) wynosił 63 do 235
- 4, 4⁴⁰ *cirpiála* — dziś *cierpiála*; pierwotna forma tematu tego czasownika powstała w wyniku standardowego rozwoju miękkiego sonantu *ɾ* w grupę *-ir- / -iz-*; w ówczesnej polszczyźnie zachowywanie tej grupy było typowe dla dialektu małopolskiego, w Wielkopolsce natomiast rozpoczął się proces obniżania artykulacyjnego do *-er- / -erz-*; w polszczyźnie szesnastowiecznej forma pierwotna była już wariantem regresywnym (wg SPXVI stosunek użyć *cierpieć* do *cirpieć* wynosił 1327 do 521)
- 4, 4 *w żywocie* — ‘w łonie matki’
- 4, 5 *żywotá (czás żywotá)* — ‘czas życia’
- 4, 5 *podle* — zob. 2, 10
- 4, 6 *wszystkich* — dziś *wszystkich*; zob. KrO: *wszystkim*

- 4, 6 *grzechowi nie przyzwał* — ‘nie dopuszczał do siebie grzechu, nie grzeszył’
- 4, 7 *táko* — zob. 1, 3
- 4, 7³⁹ *iże* — zob. 1, 3
- 4, 8 *Jáko* — zob. 4, 4
- 4, 8 *táko* — zob. 1, 3
- 4, 9 *jestli* — zob. 3, 21
- 4, 9 *rad (máło rad udzielaj)* — ‘chętny, ochoczy’; dawna forma przymiotnika rodzaju męskiego w mianowniku liczby pojedynczej według paradygmatu odmiany prostej
- 4, 10 *skarbisz* — ‘zjednujesz, pozyskujesz, zdobywasz, zaskarbiasz’
- 4, 11³⁹ *idź (nie da... idź w ciemności)* — dziś *iść*; pierwotna forma bezokolicznika *ić* (= *iść*); zapis fonetyczny z udźwięcznionym wygłosem *ć* do *dź* (wynotowany przykład tego zjawiska zaszedł przed głoską wargową *w*), co może zdradzać wymowę regionalną; zob. też 3, 21: *przydź*
- 4, 12 *Dufanie* — ‘nadzieja, ufność, tu również: dowód, świadectwo’
- 4, 12 *nawyszym*³⁹, *nawyższem*⁴⁰, *nawyższym*⁴⁵ — dziś *najwyższym*; zob. 3, 24: *nawyszego, nawyższego*; 6, 7: *nadwysze, nadwyższe*
nawyższem (przed nawyższem) — przymiotnik rodzaju męskiego w narzędniku liczby pojedynczej; końcówka fleksyjna z obniżoną artykulacją *y* do *e* przed głoską półotwartą *m*
- 4, 12 *wszytkim* — zob. KrO
- 4, 13 *Wystzegaj się... od... psoty* — ‘wystzegaj się rozpusty’
- 4, 13 *krom* — ‘oprócz, poza, z wyjątkiem’
- 4, 14 *smyśle* — dziś *zmyśle*; zapis fonetyczny z ubezdźwięcznieniem przedrostka *z* do *s* przed spółgłoską półotwartą *m*, mogący zdradzać wymowę regionalną (małopolską lub śląską)
- 4, 14 *wszytko* — zob. KrO: *wszytkim*
- 4, 15 *nieco* — ‘coś, cokolwiek’
- 4, 15 *myto* — ‘zapłatę, wynagrodzenie za pracę’
- 4, 15 *Ktożkolwiek tobie będzie robić nieco, wnet mu myto daj* — ‘Każdemu, kto dla ciebie będzie pracował, od razu daj zapłatę’
- 4, 15 *żadnem obyczajem* — ‘w żaden sposób’
- 4, 16 *coć* — formacja złożona z zaimka *co* oraz partykuły *ć*
- 4, 16 *inszy* — dziś *inny*; zob. 2, 23: *insze*; 3, 19: *inemu*
- 4, 16 *nie dziądał* — ‘nie czynił, nie wyrządzał’
- 4, 17 *łącznymi*³⁹, *łącznemi*^{40,45} — zob. 1, 20
łącznemi^{40,45} (z *łącznemi*) — dziś *łąknącymi* [ludźmi]; przymiotnik rodzaju męskiego w narzędniku liczby mnogiej; końcówka fleksyjna z obniżoną artykulacją *y* do *e* przed głoską półotwartą *m*

- 4, 17 *ubogiem* (z *ubogiem*) — dziś *ubogimi* [ludźmi]; przymiotnik rodzaju męskiego w narzędniku liczby mnogiej; końcówka fleksyjna z obniżoną artykulacją *y* do *e* przed głóską półotwartą *m*
- 4, 17 *twemi* (*szátami twemi... przyodziewáj*) — dziś *twymi*; zaimek rodzaju żeńskiego w narzędniku liczby mnogiej; końcówka fleksyjna z obniżoną artykulacją *y* do *e* przed głóską półotwartą *m*; formacja utworzona od ściągniętej postaci zaimka (por. *twoimi*)
- 4, 17 *nágie* (*nágie przyodziewáj*) — dziś *nagich* [ludzi]; przymiotnik rodzaju męskiego w bierniku liczby mnogiej; forma z pierwotną końcówką *-e* sprzed wykształcenia się rodzaju męskoosobowego i niemęskoosobowego oraz wprowadzenia formy dopełniacza w funkcji biernika
- 4, 18³⁹ *s niego* — dziś z *niego*; zapis fonetyczny z ubezdźwięcznieniem przyimka z do *s* przed spółgłóską półotwartą *n*, mogący zdradzać wymowę regionalną (małopolską lub śląską)
- 4, 18 *grzeszniki* (*pić z grzeszniki*) — dziś *grzesznikami*; rzeczownik rodzaju męskiego w narzędniku liczby mnogiej; forma z dawną końcówką *-i*
- 4, 19 *zówždy* — zob. 2, 13
- 4, 20 *Koźdego* — dziś *kaźdego*; zob. 3, 21: *koźdy*
- 4, 20 *bogostaw* — dziś *błogostaw*; zob. KrO: *bogostawi*
- 4, 20 *rzqdził* — ‘kierował’; w tekście łacińskim *dirigat* ‘prostował, czynił proste’
- 4, 20 *wszytki* (*wszytki rády... trwáją*) — dziś *wszystkie*; twarodematowy zaimek rodzaju żeńskiego w mianowniku liczby mnogiej; forma z pierwotną końcówką *-i* sprzed upowszechnienia końcówki *-e*, typowej dla zaimków miękkoematowych; zob. też KrO: *wszystkim*
- 4, 20³⁹ *niem* (*w niem*) — dziś *nim*; zaimek rodzaju męskiego w miejscowniku liczby pojedynczej; końcówka fleksyjna z obniżoną artykulacją *i* do *e* przed głóską półotwartą *m*
- 4, 21 *żem* (*żem ja dał*) — formacja złożona ze spójnika *że* oraz ruchomej końcówki czasownika dla pierwszej osoby liczby pojedynczej *-m*, oderwanej od leksemu *dał* (*dałem*)
- 4, 21 *centnarow*³⁹, *cętnarow*^{40,45} — zob. 1, 16
- 4, 21⁴⁵ *śzebra* — zob. 1, 16
- 4, 21⁴⁵ *niemowniátkiem* — dziś *niemowlátkiem*; forma utworzona od zaprzeczonego czasownika *nie mówić*; w szesnastowiecznej polszczyźnie postać marginalna względem *niemowiátko* (wg SPXVI stosunek użyć wynosił 36 do 2) i prawdopodobnie stanowiąca zapis potocznej formy z uproszczeniem fonetycznym; prezentuje stan sprzed pojawienia się *l* epentetycznego (*-wl-*)
- 4, 21³⁹ *Medyjskiem* (*w... Medyjskiem mieście*) — zob. 3, 7
- 4, 21 *Ciograf*³⁹, *Ciograf*⁴⁰, *Cyograf*⁴⁵ — zapisy przejętego z łacińskiego tekstu rzeczownika *cirographum*, prezentujące różny stopień adaptacji do polszczyzny; zob. też KrO: *Ciograf*⁴⁵; 9, 3: *Cyograf*

- Cirograw*³⁹ (*Cirograw mam*) — zapis fonetyczny z udźwięcznieniem wygłosowej głoski *f* do *w* przed spółgłoską półotwartą *m*, mogący zdradzać wymowę regionalną
- 4, 22 *bádaj się* — ‘dowiedz się, rozeznaj się’
- 4, 22 *przydź*³⁹, *przyść*^{40,45} (*mogł przydź / przyść i weźmiesz*) — dziś *przyjść*; formy bezokolicznika w wariantcie starszym (1539) i nowszym (1540, 1545); zob. 3 21; widoczna w edycji pierwszej forma *przydź* zamiast *przyć* jest efektem zapisu fonetycznego — udźwięcznienie wygłosowej spółgłoski powstało w wyniku następującej głoski *i*
- 4, 22⁴⁰ *wyższej* (*wyższej namienioną*) — dziś *wyżej*; przysłówek w stopniu wyższym w formie sprzed redukcji grupy spółgłoskowej *ższ* do *ż*
- 4, 22 *námienioną* — zob. 1, 17
- 4, 22^{39,40} *śizebrá* — zob. 1, 16
- 4, 22⁴⁰ *wagą* (*weźmiesz... wagą srebra*) — dziś *wagę*; twar-dotematowy rzeczownik rodzaju żeńskiego w bierniku liczby pojedynczej; forma z końcówką *-q*, obsługującą niegdyś rzeczowniki miękkotematowe; zapis w edycji odzwierciedla typowe dla szesnastowiecznej polszczyzny wahania w dystrybucji końcówek tego przypadku gramatycznego
- 4, 22 *cirograw*³⁹, *Cyrograf*^{40,45} — zob. KrO; 4, 21; 9, 3
- cirograw*³⁹ (*cirograw jego*) — zapis fonetyczny z udźwięcznieniem wygłosowej głoski *f* do *w* przed spółgłoską półotwartą *j*, mogący zdradzać wymowę regionalną
- 4, 23 *ubogić* (*ubogić żywot wiedziemy*) — formacja złożona z przymiotnika rodzaju męskiego w bierniku liczby pojedynczej (*ubogi*) oraz partykuły *ć*
- 4, 23³⁹ *będziem* — dziś *będziemy*; forma pierwszej osoby liczby mnogiej czasu teraźniejszego z dawną końcówką *-m*
- 4, 23³⁹ *jestli* — zob. 3, 21
- 4, 23^{39,40} *odstąpiemy* — dziś *odstąpimy*; czasownik w pierwszej osobie liczby mnogiej czasu przyszłego; końcówka z obniżoną artykulacją *i* do *e* przed głoską półotwartą *m*
- 5 *Capitulum*³⁹ — zob. KrO
- Kapituła*^{40,45} — zob. 1
- 5, 1 *Tedy* — zob. 1, 16
- 5, 1⁴⁰ *otcu* (*odpowiedział Tobijasz otcu*) — dziś *ojcu*; dawna forma celownika liczby pojedynczej, wariantywna względem używanych w XVI wieku licznych postaci, m.in.: *ojtcu*, *ojcowi*, *ojtcowi*, *oćcu*; obecność w temacie spółgłoski *t* uznaje się za efekt wpływu języka czeskiego na polszczyznę; zob. KrO
- 5, 1 *Wszystki* (*wszystki rzeczy... uczynię*) — dziś *wszystkie*; twar-dotematowy zaimek rodzaju żeńskiego w bierniku liczby mnogiej; forma z pierwotną końcówką *-i* sprzed upowszechnienia końcówki *-e*, typowej dla zaimków miękkotematowych; zob. też KrO: *wszytkim*

- 5, 1⁴⁰ *otcze* — dziś *ojcze*; dawna forma wołacza liczby pojedynczej, wariantywna względem używanych w XVI wieku licznych postaci, m.in.: *ojcze*, *ojtcze*, *otce*, *occe*; obecność w temacie spółgłoski *t* uznaje się za efekt wpływu języka czeskiego na polszczyznę; zob. KrO
- 5, 2 *jáko* — zob. 4, 4
- 5, 2⁴⁰ *pienędzy* (*jako tych pieniędzy mam dochadzać*) — dziś *pieniędzy*; rzeczownik w dopełniaczu liczby mnogiej; niejasny zapis bez oznaczenia miękkości głoski *n*; ze względu na wysoką frekwencję tego zapisu w edycji z 1540 przy jednoczesnym regularnym oznaczaniu miękkości w innych pozycjach nie należy uważać go za błąd drukarski
- 5, 2 *dochádzać* — ‘domagać się, dochodzić’
- 5, 2³⁹ *onci* — formacja złożona z zaimka rodzaju męskiego w mianowniku liczby pojedynczej (*on*) oraz partykuły *ci*
- 5, 2 *świadomem* — formacja złożona z przymiotnika rodzaju męskiego w mianowniku liczby pojedynczej wedle paradygmatu odmiany prostej (*świadom*) oraz ruchomej końcówki czasownika dla pierwszej osoby liczby pojedynczej *-m*, oderwanej od poddanego elipsie orzeczenia *jestem*
- 5, 3 *Tedy* — zob. 1, 16
- 5, 3 *otciec*^{39,40}, *ociec*⁴⁵ — zob. KrO
- 5, 3³⁹ *cirograw*³⁹ (*cirograw jego*) — zob. 4, 22
- 5, 3 *іście* — ‘zaiste, doprawdy’
- 5, 3 *wroci* — ‘zwróci, odda’
- 5, 4 *niektorego* — zob. 2, 10
- 5, 4³⁹ *smow* — dziś *zmów*, ‘umów, ustal’; zapis fonetyczny z ubezdźwięcznieniem przedrostka *z* do *s* przed spółgłoską półotwartą *m*, mogący zdradzać wymowę regionalną (małopolską lub śląską)
- 5, 4^{39,45} *s nim* — dziś *z nim*; zapis fonetyczny z ubezdźwięcznieniem przyimka *z* do *s* przed spółgłoską półotwartą *n*, mogący zdradzać wymowę regionalną (małopolską lub śląską)
- 5, 4 *іżeby* — zob. 2, 12
- 5, 4 *pokim* — formacja złożona z partykuły (*poki*) oraz ruchomej końcówki czasownika dla pierwszej osoby liczby pojedynczej *-m*, oderwanej od poddanego elipsie orzeczenia *jestem*
- 5, 4 *żyw* — zob. 3, 6
- 5, 5 *wyszędwszy* — w znaczeniu dzisiejszego *wyszędłszy*; dawna forma imiesłowu przysłówkowego uprzedniego z pierwotnym sufiksem *-wszy*, dodawanym do czasownikowych tematów samogłoskowych; postać słowotwórcza sprzed upowszechnienia nowego na gruncie polszczyzny sposobu tworzenia tej kategorii imiesłowów, tj. przez przyłączenie końcówki *-szy* do tematu imiesłowu czasu przeszłego czynnego zakończonego na *-ł* (w ten sposób powstała innowacyjna końcówka *-łszy*)

- 5, 5 *nálażł* — dziś *znalazł*; pierwotna postać czasownika używanego obecnie z przedrostkiem *z-*
- 5, 5 *krasnego* — ‘pięknego, urodziwego, rosnącego’
- 5, 5 *podkasanego* — ‘przepasanego, przewiązanego pasem’
- 5, 5 *jakoby* — dziś *jakby*; w szesnastowiecznej polszczyźnie wariant dominujący względem zredukowanej postaci (wg SPXVI stosunek użyć form *jakoby* do *jakby* wynosił 5456 do 57); zob. też 4, 4: *jąko*
- 5, 6 *ánjoł^{39,45}, anijoł⁴⁰* — zob. KrO
- 5, 6 *Skądeś* — formacja złożona z zaimka (*skąd*) oraz ruchomej końcówki czasownika dla drugiej osoby liczby pojedynczej *-ś*, oderwanej od poddanego elipsie orzeczenia *jesteś*
- 5, 7⁴⁵ *Israélskich* — zob. 1, 18
- 5, 8 *wszytki drogi (wszytki drogi... chodził)* — dziś *wszystkimi drogami*; twar-dotematowy zaimek i rzeczownik rodzaju żeńskiego w narzędniku liczby mnogiej; formy z pierwotną końcówką *-i* sprzed upowszechnienia końcówki *-mi*; zob. też KrO: *wszytkim*
- 5, 8 *częstom (częstom chodził)* — formacja złożona z przysłówka (*często*) oraz ruchomej końcówki czasownika dla pierwszej osoby liczby pojedynczej *-m*, oderwanej od czasownika *chodził (chodziłem)*
- 5, 8⁴⁰ *położono (w mieście... ktore położono jest)* — dziś *położone*; imiestów rodzaju nijakiego w mianowniku liczby pojedynczej z końcówką według paradygmatu odmiany prostej
- 5, 9 *Potrważ mię* — ‘poczekaj na mnie’
- 5, 9^{40,45} *mie* — zob. 3, 3
- 5, 9^{39,40} *cie* — zob. 2, 8
- 5, 9 *nawysze^{39,45}, nawyższe⁴⁰* — dziś *najwyższe*; zob. 3, 24: *nawyszego*
- 5, 9 *Ty izeczy (ty to izeczy dam)* — dziś *te izeczy*; zob. 1, 8
- 5, 9⁴⁰ *otcu (dam znać otcu)* — dziś *ojcu*; zob. 5, 1
- 5, 10 *Tedy* — zob. 1, 16
- 5, 10³⁹ *wszedwszy* — w znaczeniu dzisiejszego *wszedłszy*; dawna forma imiestówu przysłówkowego uprzedniego z pierwotnym sufiksem *-wszy*, dodawanym do czasownikowych tematów samogłoskowych; postać słowotwórcza sprzed upowszechnienia nowego na gruncie polszczyzny sposobu tworzenia tej kategorii imiestówów, tj. przez przyłączenie końcówki *-szy* do tematu imiestówu czasu przeszłego czynnego zakończonego na *-ł* (w ten sposób powstała innowacyjna końcówka *-łszy*)
- 5, 10 *wszytko* — dziś *wszystko*; zob. KrO: *wszytkim*
- 5, 10⁴⁰ *otcu (opowiedział otcu)* — dziś *ojcu*; zob. 5, 1
- 5, 10 *ocieć³⁹, otcieć^{40,45}* — dziś *ojciec*; zob. KrO
- 5, 11 *tedy* — zob. 1, 16
- 5, 11 *wesele* — zob. KrO

- 5, 11 *zawždy* — zob. 2, 13
- 5, 12 *światłości niebieskiej* — ‘światła niebiańskiego, z nieba, światła dziennego’; w tekście źródłowym pojawiła się typowa dla łaciny konstrukcja z dopełniaczem *lumen caeli*, czyli dosłownie *światło nieba*; polski tłumacz wprowadził charakterystyczną dla polszczyzny konstrukcję z przymiotnikiem
- 5, 13 *uzdrowion* — dziś *uzdrowiony*; dawna forma imiesłowu rodzaju męskiego w mianowniku liczby pojedynczej według paradygmatu odmiany prostej
- 5, 14 *myto* — zob. 4, 15
- 5, 15 *ánjoł*^{39,45}, *anijoł*⁴⁰ — zob. KrO
- 5, 15³⁹ *zásię* — zob. 2, 3
- 5, 16^{40,45} *cie* — zob. 2, 8
- 5, 16 *pokolenia* — zob. 1, 1
- 5, 17^{39,45} *Ráfæl* — adaptacja graficzna zaczerpniętego z tekstu Wulgaty imienia *Raphæl* (przeniesienie formy obcej ze spolszczonym zapisem *ph* jako *f*)
- 5, 17⁴⁰ *Raphæl* — zapis imienia zgodny z pisownią łacińską, pozostawiony bez adaptacji do polszczyzny
- 5, 17 *ánjoł* — zob. KrO
- 5, 17 *rodzaju* — ‘pochodzenia, rodu’; zob. 1, 3
- 5, 17 *rodzaju dowiadujesz się najemnikowego* — ‘wypytyujesz się o pochodzenie najemnika’
- 5, 17 *idź (ma idź. Ale...)* — dziś *iść*; pierwotna forma bezokolicznika *ić* (= *iść*) z udźwięcznionym wygłosem *ć* do *dź*; wynotowany przykład tego zjawiska zaszedł przed samogłoską *a* (otwierającą kolejne zdanie), co może zdradzać wymowę regionalną
- 5, 18 *żebych... nie zádał* — dziś *żebym nie zadał*; dawna forma trybu przypuszczającego dla pierwszej osoby liczby pojedynczej
- 5, 18 *Azáriás* — pozostawiona bez adaptacji do polszczyzny postać przejętej z łacińskiego tekstu nazwy własnej *Azarias* (mianownik liczby pojedynczej), w zabytkach zanotowanej odpowiednio jako: *Azáriás*³⁹, *Azarias*⁴⁰, *Azáryás*⁴⁵; jej spolszczony odpowiednik stanowi postać *Azaryjasz*; zob. też 9, 1: *Azáryjaszu*
- 5, 18 *Anánijaszá* — dawna forma imienia *Ananiasz*, stanowiąca spolszczenie przejętej z łaciny formy *Ananiæ* (dopełniacz liczby pojedynczej); notowany w edycjach Księgi Tobiasza zapis grupy samogłoskowej *-ia-* (*Anániaffá*³⁹, *Ananiafza*⁴⁰, *Anániaffa*⁴⁵) uważa się za skonwencjonalizowany i typowy dla wyrazów obcego pochodzenia; w transkrypcji uwzględniono dawny, zakładany sposób wymowy tej grupy — jako *-ija-* / *-yja-*
- 5, 19 *iżem (iżem chciał)* — zob. 3, 16
- 5, 19 *rodzaju* — zob. 1, 3
- 5, 20 *ánjoł*^{39,45}, *anijoł*⁴⁰ — zob. KrO

- 5, 21^{39,45} *szczęściu* — dziś *szczęściu*; forma dawna bez samogłoski nosowej, przejawiająca wtórną denazalizację (zbudowana w oparciu o ten sam rdzeń, co rzeczownik *część*)
- 5, 22 *Tedy* — zob. 1, 16
- 5, 22 *zgotowawszy* — ‘przygotowawszy’
- 5, 22 *wszytki (zgotowawszy wszytki rzeczy)* — dziś *wszystkie*; twar-dotematowy zaimek rodzaju żeńskiego w bierniku liczby mnogiej; forma z pierwotną końcówką *-i* sprzed upowszechnienia końcówki *-e*, typowej dla zaimków miękkotematowych; zob. też KrO: *wszytkim*
- 5, 22⁴⁰ *otca (pożegnał... otca)* — dziś *ojca*; dawna forma biernika liczby pojedynczej, wariantywna względem używanej w XVI wieku postaci *oćca*, *ojca*, *otca*; obecność w temacie spółgłoski *t* uznaje się za efekt wpływu języka czeskiego na polszczyznę; zob. KrO
- 5, 22 *swoję (pożegnał... matkę swoją)* — dziś *swoją*; zob. 4, 3
- 5, 22 *obá (szli obá)* — dziś *obaj*; liczebnik rodzaju męskiego w mianowniku liczby podwójnej, z charakterystyczną dla tego paradygmatu odmiany końcówką *-a*
- 5, 22 *wespołek* — ‘razem, wspólnie’
- 5, 23^{40,45} *tachnęli*⁴⁰ — prawdopodobnie błąd drukarski polegający na przestawieniu kolejności liter (zamiast *tachnęli*, zob. niżej)
*tachnęli*⁴⁵ — ‘poszli, wyruszyli’; bohemizm mający w XVI wieku status archaizmu (nieliczne poświadczenia w SPXVI)
- 5, 23 *łaskę stárości nászej wziąłeś* — ‘zabrałeś podporę naszej starości’; metaforyczne określenie syna jako opiekuna rodziców
- 5, 24⁴⁰ *pienędzy* — zob. 5, 2
- 5, 25 *dosyc nam było* — ‘wystarczyło nam, mieliśmy dosyc’
- 5, 26 *zdrow* — dziś *zdrowy*; dawna forma przymiotnika rodzaju męskiego w mianowniku liczby pojedynczej według paradygmatu odmiany prostej
- 5, 27 *ánjoł*^{39,45}, *anijoł*⁴⁰ — zob. KrO
- 5, 27 *wszytki (spráwuje wszytki rzeczy)* — dziś *wszystkie*; zob. 5, 22
- 5, 27³⁹ *táko* — zob. 1, 3
- 5, 27 *iże* — zob. 1, 3
- 5, 27^{39,45} *weselim (z weselim)* — zob. KrO
- 5, 28 *słowiech (po tych słowiech)* — dziś *słowach*; rzeczownik rodzaju nijakiego w miejscowniku liczby mnogiej; forma z dawną końcówką *-ech*
- 6 *Capitulum*³⁹ — zob. KrO
Kapituła^{40,45} — zob. 1
- 6, 1 *Tedy* — zob. 1, 16
- 6, 1^{40,45} *pirwszego* — dziś *pierwszego*; zob. KrO

- 6, 2 *áli* — dawna postać spójnika w znaczeniu współczesnego *ale*, złożona z *a* oraz *li*; w szesnastowiecznej polszczyźnie stosunkowo często poświadczana (wg SPXVI 120 użyć)
- 6, 2 *pożreć* — dziś *pożreć*; forma dawna, sprzed uproszczenia artykulacyjnego w obrębie grupy spółgłoskowej *żiz* do *żr*
- 6, 3 *bieży*³⁹ — ‘płynię’
ciecze^{40,45} — ‘płynię’
- 6, 4 *ánjoł*^{39,45}, *anijoł*⁴⁰ — zob. KrO
- 6, 4 *skrzedle*³⁹ (*Uchwycić skrzedle*) — dziś *skrzela*, ‘narząd oddechowy ryby’; w tekście łacińskim odpowiednikiem jest leksem *branciam*, który może również oznaczać *płatwy*; SPXVI nie poświadcza formy *skrzedle*, więc być może stanowi ona błąd drukarski lub kontaminację rzeczowników *skrzydło* i *skzele*; w tekście rzeczownik stoi w bierniku liczby podwójnej z końcówką *-e* typową dla rodzaju nijakiego
skzele^{40,45} — dziś *skzela*; rzeczownik w bierniku liczby podwójnej z końcówką *-e* typową dla rodzaju nijakiego
- 6, 4 *przycięgni* — dziś *przyciągnij*; dawna postać trybu rozkazującego dla drugiej osoby liczby pojedynczej; forma sprzed rozszerzenia końcówki o wygłosowe *j*; obecność w temacie samogłoski *ę* (zamiast dzisiejszego *q*) jest efektem oboczności wynikającej z ewolucji samogłosek nosowych w związku z zanikiem iloczasu
- 6, 4³⁹ *siebi* — zamiast *siebie*; prawdopodobnie błąd drukarski
- 6, 4 *udziátał* — ‘zrobił, uczynił’
- 6, 4 *ná sucho* — dziś *na suche*, ‘na ziemię, na suche miejsce’; przymiotnik rodzaju nijakiego w bierniku liczby pojedynczej z końcówką według paradigmatu odmiany prostej
- 6, 4 *jęta* — ‘zaczęła’
- 6, 4 *trzepiotać* — ‘miotąć się, rzucać się’
- 6, 5 *Tedy* — zob. 1, 16
- 6, 5 *ánjoł*^{39,45}, *anijoł*⁴⁰ — zob. KrO
- 6, 5 *Wywnątrz* — dziś *wywnętrz*, ‘opraw, rozpłataj’; obecność w temacie samogłoski *q* (zamiast dzisiejszego *ę*) jest efektem oboczności wynikającej z ewolucji samogłosek nosowych w związku z zanikiem iloczasu; w szesnastowiecznej polszczyźnie czasownik o znaczeniu jednokrotnym stosowany był częściej w formie z nosówką *q* (wg SPXVI *wywnątrzyć* — 9 użyć, *wywnętrzyć* — 4), zaś iteratywny — w formie z nosówką *ę* (*wywnętrzać* — 6 użyć, *wywnętrzać* — 1)
- 6, 5⁴⁰ *lekarztwu* (*ku lekarztwu*) — dziś *lekarstwu*; rzeczownik utworzony za pomocą sufiksu *-stwo*; zapis z fonetyczną modyfikacją grupy spółgłoskowej (prawdopodobnie udźwięcznienie postępowe głoski *s* pod wpływem *r*); połączenie literowe *rz* oznacza dwie odrębne głoski; postać nietypowa na tle ówczesnej polszczyzny — SPXVI poświadcza ją rzadko wobec

dominujących form *lekarstwo* i *lekarstwo* (odpowiednio 1010 i 349 użyć); możliwa również inna interpretacja zapisu, oparta na założeniu, że ówczesną graficę cechowała niepełna stabilizacja w zakresie oddawania głosek szeregów syczącego, ciszącego i szumiącego, w związku z czym litery *rz* mogą oddawać połączenie głosek *rs*; jest to jednak mało prawdopodobne, ponieważ w całej edycji drugiej zapis *lekarstwo* jest regularny, a grafia zabytku przedstawia wysoki poziom stabilizacji

- 6, 6 *udziątał* — zob. 6, 4
- 6, 6 *wsolili* — ‘włożyli w sól’ (czynność wykonywana w celu zabezpieczenia pokarmu przed zepsuciem)
- 6, 6⁴⁰ *jem* (*jem było dosyć*) — zob. 1, 8
- 6, 6 *Drugie wsolili, ktore by im / jem było dosyć ażby przyszli do Rages* — ‘drugą część (ryby), która miała im wystarczyć na podróż do Rages, włożyli w sól (w celu zakonserwowania)’
- 6, 7 *ánjoła*^{39,45}, *anijoła*⁴⁰ — zob. KrO
- 6, 7 *cie* — zob. 2, 8
- 6, 7 *nadwysze*³⁹, *nadwyższe*⁴⁰, *nawysze*⁴⁰ — dziś *najwyższe*; formacja w stopniu najwyższym z typowymi dla dawnej polszczyzny przedrostkami *nad*-^{39,40} oraz *na*-⁴⁵ (dzisiejsze *naj*-); postać obecna w edycjach pierwszej i trzeciej to wariant ze zredukowaną grupą spółgłoskową *ższ* do *sz* (cecha charakterystyczna dla dialektu wielkopolskiego); zob. też 3, 24: *nawyszego*
- 6, 7 *Azária* — dziś *Azariaszu*; obca nazwa własna pozostawiona bez adaptacji do polszczyzny; rzeczownik w wołaczu liczby pojedynczej z końcówką typową dla łacińskiej deklinacji I (w tekście łacińskim: *Azaria*); spolszczony odpowiednik tej formy stanowi notowana w edycjach w innych miejscach postać *Azóryjaszu*; zob. też 5, 18: *Azáriás*; 9, 1: *Azóryjaszu*
- 6, 7⁴⁰ *lekarstwo* — zob. 6, 4
- 6, 7^{40,45} *ty* (*będą miály ty*) — dziś *te*; twar-dotematowy zaimek rodzaju żeńskiego w mianowniku liczby mnogiej; forma z pierwotną końcówką *-y*
- 6, 8⁴⁰ *jestli* — zob. 3, 21
- 6, 8 *żarzewie*³⁹ — dziś *zarzewie*, ‘rozżarzone węgle, żar’; forma przegłoszona w wyniku procesu wyrównania analogicznego; zob. niżej
- żerzewie*^{40,45} — pierwotna, notowana jeszcze w piętnastowiecznych psalterzach forma rzeczownika (pochodzi od pnia **ger*-); stan sprzed wymiany samogłoski *e* na *a* (w procesie wyrównania analogicznego do form przegłoszonych typu *żar*), która doprowadziła do powstania obecnie używanej formy; zob. też 8, 2: *rzeżewie*
- 6, 8^{39,40} *wypqda* — dziś *wypędza*; obecność w temacie samogłoski *q* (zamiast dzisiejszego *ę*) jest efektem oboczności wynikającej z ewolucji samogłosek nosowych w związku z zanikiem iloczasu; w szesnastowiecznej polszczyźnie czasownik wielokrotny *wypqdać* notował wyższą frekwencję od formy *wypędać* (wg SPXVI stosunek użyć wynosił 253 do 58), zaś czasownik jednokrotny *wypqdzić* stanowił rzadkość wobec *wypędzić* (1 do 350)

- 6, 8 *dyjabelstwá* — dziś *diabelstwa*; obecny w trzech edycjach Księgi Tobiasza zapis grupy samogłoskowej *-ia- / -ya-* (*dyabelftwa*^{39,40}, *dyabelftwa*⁴⁰) uważa się za skonwencjonalizowany i typowy dla wyrazów obcego pochodzenia (łac. *diabolus*); w transkrypcji uwzględniono dawny, zakładany sposób wymowy tej grupy — jako *-ija- / -yja-*
- 6, 8 *lubo* — ‘lub’; *lubo... lubo* — ‘zarówno..., jak i’
- 6, 8 *táko* — zob. 1, 3
- 6, 8 *íze* — zob. 1, 3
- 6, 9 *godzi się ku* — ‘pomaga na, przydaje się do, służy do, stosuje się na’
- 6, 10 *ánjoł*^{39,45}, *anijoł*⁴⁰ — zob. KrO
- 6, 10 *Gdzie chcesz iż zostániemy?* — ‘gdzie chcesz się zatrzymać?; chcesz, żebyśmy się zatrzymali w jakim miejscu?’; konstrukcja wynika z werbalnego przekładu zdania łacińskiego *ubi vis ut maneamus?*
- 6, 11 *pokolenia* — zob. 1, 1
- 6, 11 *otroká*³⁹, *mężczyzny*^{40,45} — ‘syna, chłopca’
- 6, 11 *dziwki* — ‘córki, dziewczynki’
- 6, 11⁴⁰ *žadniej* — zob. *Uwagi edytorskie do edycji z 1540 roku*
- 6, 11 *krom* — zob. 4, 13
- 6, 12 *wszytka* — dziś *wszystka*, ‘cała’; zob. KrO: *wszytkim*
- 6, 13 *tedy* — zob. 1, 16
- 6, 13⁴⁰ *otca (od otca)* — zob. 3, 7
- 6, 14 *íze* — zob. 1, 3
- 6, 14 *siedmi (daná byłá siedmi mężom)* — dziś *siedmiu*; zob. 3, 8
- 6, 14 *dyjabeł* — zob. KrO
- 6, 14 *je (daná byłá siedmi mężom... dyjabeł zamordował je)* — dziś *ich*; zob. 1, 19
- 6, 15 *się nie przygodziło* — zob. 2, 13
- 6, 15 *żebych*³⁹, *ízebych*^{40,45} *też nie włożył* — zob. 5, 18
- 6, 15⁴⁰ *jich (starości jich)* — dziś *ich*; pierwotna postać zaimka osobowego w dopełniaczu liczby mnogiej
- 6, 16^{40,45} *Rachfał* — zob. KrO
- 6, 16 *dyjabelstwo* — zob. 6, 8
- 6, 17 *Abowiem* — zob. 1, 15
- 6, 17⁴⁰ *mążeństwo* — dziś *małżeństwo*; zapis stanowiący prawdopodobnie efekt innego niż obecnie wyczucia etymologicznego, opartego na leksemach *mąż* i *żona*; formy tej nie notuje SPXVI; zob. też MM: *manżeństvá*
- 6, 17 *w swej psocie... sie obierają* — ‘oddają się rozpuścić’
- 6, 17 *jáko* — zob. 4, 4
- 6, 17 *ktorzy (koń i muł ktorzy nie mają rozumu)* — dziś *które*; twar-dotematowy zaimek rodzaju męskiego w mianowniku liczby mnogiej; forma

- z pierwotną końcówką *-y*, sprzed upowszechnienia końcówki *-e*, typowej dla zaimków miękko tematowych
- 6, 17³⁹ *niemi (nad niemi)* — dziś *nimi*; zaimek rodzaju męskiego w narzędniku liczby mnogiej; końcówka fleksyjna z obniżoną artykulacją *i* do *e* przed głosem półotwartą *m*
- 6, 18³⁹ *wszedwszy* — zob. 5, 10
- 6, 18 *łożnice (do łożnice)* — dziś *łożnicy*, ‘pokoju sypialnego, sypialni’; miękko tematowy rzeczownik rodzaju żeńskiego w dopełniaczu liczby pojedynczej; forma z dawną końcówką *-e*
- 6, 18 *wstrzymawaj* — dziś *wstrzymuj*
- 6, 18³⁹ *inszem (w niczym inszem)* — dziś *innym*; przymiotnik rodzaju nijakiego w miejscowniku liczby pojedynczej; końcówka fleksyjna z obniżoną artykulacją *y* do *e* przed głosem półotwartą *m*; zob. też 2, 23: *insze*
- 6, 18 *nie obieraj* — ‘nie zajmuj się’
- 6, 18 *jedno* — zob. 3, 8
- 6, 18³⁹ *s niq* — zob. 1, 9
- 6, 19 *odpędzono (będzie odpędzono dyjabelstwo)* — dziś *odpędzone*; imiestów rodzaju nijakiego w mianowniku liczby pojedynczej z końcówką według paradygmatu odmiany prostej
- 6, 19 *dyjabelstwo* — zob. 6, 8
- 6, 20 *k (k niej)* — dziś *ku, do*; zob. 1, 15
- 6, 21³⁹ *bogostawieństwo* — zob. KrO: *bogostawi*
- 6, 21 *iże* — zob. 1, 3
- 6, 22 *syniech (w syniech)* — dziś *synach*; rzeczownik rodzaju męskiego w miejscowniku liczby mnogiej; forma z dawną końcówką *-ech*
- 7 *Capitulum*³⁹ — zob. KrO
Kapituła^{40,45} — zob. 1
- 7, 1 *je (przyjął je)* — dziś *ich* [Tobiasza i Rafała]; zob. 1, 19
- 7, 1³⁹ *weselim (z weselim)* — zob. KrO
- 7, 2 *weżzawszy* — dziś *wejzawszy*, ‘spojrzawszy’; dawna, ogólnopolska forma bez dysymilacji grupy *źrz* do *jrz*, od XVI wieku typowa dla druków małopolskich; o procesie przekształcania tematu wyjściowego czasownika świadczy wielość notowanych w SPXVI wariantów (np. *wejźrzeć* 801 użyć, *wejrzeć* 223, *wejzreć* 2, *wejzreć* 23, *wejźreć* 24, *wejźreć*, *wezreć* 17, *weźreć* 2, *weźreć* 248)
- 7, 2 *żenie* — dziś *żonie*; postać pierwotna bez przegłosu, nieobjęta procesem wyrównania analogicznego do form z przegłosem typu *żona*
- 7, 2 *jáko* — zob. 4, 4
- 7, 2 *siestrzeńcowi* — dziś *siostrzeńcowi*; pierwotna forma bez przegłosu, nieobjęta procesem wyrównania analogicznego do form przegłoszonych typu *siostra*

- 7, 3 *nászy* (*Skąd jesteście... bracia nászy*) — dziś *nasi*; zaimek rodzaju męskiego w wołaczu liczby mnogiej; forma z pierwotną końcówką *-y*, stosowaną po tematach zakończonych na głoskę funkcjonalnie miękką *sz*; postać współczesna *nasi* zawiera końcówkę *-i* przejętą z odmiany przymiotnikowej
- 7, 3 *pokolenia* — zob. 1, 1
- 7, 3 *jeństwa*³⁹ (z *jeństwa*) — forma rzeczownikowa od *jęty* (*jęć*), utworzona za pomocą sufiksu *-stwo*; zapis przedstawia stan po redukcji grupy spółgłoskowej *ts* do *s* na granicy tematu i sufiksu słowotwórczego oraz z asynchroniczną wymową samogłoski nosowej *ę* jako *eń*; o problemach z utworzeniem tego leksemu świadczą notowane w edycjach Księgi Tobiasza wariantywne formacje, odpowiadające wahaniom obecnym w szesnastowiecznej polszczyźnie (SPXVI notuje formy: *jęctwo* 33 razy, *jeństwo* 5, *jęstwo* 3, *jęctwo* 2, *jętstwo* 2, *jęctwo* 2, *jeństwo* 1)
- jęctwa*^{40,45} — zob. 1, 2
- 7, 3 *Ninive*^{39,45} — obca nazwa własna; zapis zgodny z pisownią łacińską, nieadaptowany do polszczyzny; zob. 1, 11
- Niniwe*⁴⁰ — ze względu na wprowadzenie litery *w* zamiast obecnej w łacińskim leksemie *v* jest to zapis, który można uznać za graficznie zaadaptowany do polszczyzny
- 7, 4 *jem* (*Rzekł tedy jem*) — dziś *im*; zob. 1, 8
- 7, 4 *tedy* — zob. 1, 16
- 7, 4 *ánjo*^{39,45}, *anijo*⁴⁰ — zob. KrO
- 7, 4 *ociec*^{39,45} — zob. KrO
- otciec*⁴⁰ — zob. KrO
- 7, 7³⁹ *Bogosławieństwo* — zob. KrO
- 7, 9 *gotować* — ‘przygotować’
- 7, 9 *kołacyjq* (*gotować kołacyjq*) — dziś *kolację*; pierwotna postać rzeczownika *kolacja*, w XVI wieku mająca jeszcze nad nią niemal siedmiokrotną przewagę użyc (wg SPXVI 41 do 6); Brückner obecność w temacie głoski *ł* tłumaczy standardowym dla polszczyzny sposobem adaptowania łacińskich tematów, zawierających geminatę *ll* (łac. *collatio*); — obecny w edycji pierwszej Księgi Tobiasza zapis grupy samogłoskowej *-ia-* / *-ya-* (*kołáciq*) uważa się za skonwencjonalizowany i typowy dla wyrazów obcego pochodzenia; w transkrypcji uwzględniono dawny, zakładany sposób wymowy tej grupy (jako *-ija-* / *-yja-*); w edycjach kolejnych grupa spółgłoskowa została już rozpisana zgodnie z tą zasadą (*kołacyjq*⁴⁰, *kołacyjq*⁴⁵); — miękko tematowy rzeczownik rodzaju żeńskiego w bierniku liczby pojedynczej; forma z dawną końcówką *-q*
- 7, 9 *pobudzał* — ‘zachęcał, nakłaniał’
- 7, 9 *pokarmu*³⁹, *obiadu*^{40,45} (*siedli ku pokarmu / obiadu*) — dziś *ku pokarmowi / obiadowi*, ‘do pokarmu / obiadu’; rzeczowniki rodzaju męskiego w celowniku liczby pojedynczej; formy z dawną końcówką *-u*

- 7, 10^{40,45} *aże* — dawna, rozbudowana postać spójnika, powstała przez połączenie spójników *a* oraz *że*, skrócona do *aż* prawdopodobnie w wyniku ustalenia akcentu proparoksytonicznego, który spowodował osłabienie artykulacji wygłosowej samogłoski; w polszczyźnie XVI wieku *aże* stanowiło wariant regresywny (wg SPXVI stosunek użyc *aże* do *aż* wynosił 251 do 6365)
- 7, 10⁴⁰ *pirwej* — dziś *pierwej*, ‘zanim, przed tym jak’; zob. KrO: *piruszej*
- 7, 10 *moję* (*prosbę moję udziątasz*) — zob. 3, 16
- 7, 10 *udziątasz* — ‘spełnisz, uczynisz’
- 7, 11 *złękt się* — dziś *złkkt się*; obecność w temacie samogłoski *ę* (zamiast dzisiejszego *ą*) jest efektem oboczności wynikającej z ewolucji samogłosek nosowych w związku z zanikiem iloczasu
- 7, 11 *przygodziło* — zob. 2, 13
- 7, 11 *siedmi* (*się przygodziło onym siedmi mężom*) — zob. 3, 8
- 7, 11 *jqł* — zob. 3, 1
- 7, 11 *podobno* — dziś *podobnie*; dawna postać przysłówka z formantem *-o*
- 7, 11³⁹ *żądny* (*nie dał żądny odpowiedzi*) — dziś *żadnej*; twar-dotematowy zaimek rodzaju żeńskiego w dopełniaczu liczby pojedynczej; forma z końcówką *-y* powstała w wyniku podwyższenia artykulacyjnego pochylonego *e* oraz zaniku wygłosowej głoski *j*; w szesnastowiecznej polszczyźnie forma rzadka
- 7, 12 *ánjoł*^{39,45}, *anijoł*⁴⁰ — zob. KrO
- 7, 12 *ábowiem* — zob. 1, 15
- 7, 12 *inszy* — dziś *inny*; zob. 2, 23: *inne*
- 7, 13 *Tedy* — zob. 1, 16
- 7, 13 *iże* — zob. 1, 3
- 7, 13 *obliczność* — zob. 1, 18
- 7, 13 *przypuścił* — ‘dopuścił’
- 7, 14 *iżeście* (*iżeście przyszli*) — dziś *iz przyszliście*; formacja zbudowana ze spójnika *iże* (zob. 1, 3) oraz ruchomej końcówki czasownika w czasie przeszłym dla drugiej osoby liczby mnogiej *-ście*, oderwanej od leksemu *przyszli* (*przyszliście*)
- 7, 14 *złączyła się krewności* — ‘złączyła się z rodem, z osobą, z którą łączyło ją pokrewieństwo’ (zwyczaj zawierania małżeństw między krewnymi był przez Izraelitów uważany za dowód wierności wobec przykazań zaleconych im przez Boga za pośrednictwem Mojżesza)
- 7, 14 *według zakonu* — zob. 1, 8
- 7, 15³⁹ *bok Abráhámow* — zapis fonetyczny zamiast *bog Abráhámow*; ubezdźwicznienie głoski *g* przed samogłoską
- 7, 15 *Abráhámow* — dziś *Abrahamowy*; dawna forma przymiotnika dzierżawczego utworzonego od nazwy własnej; leksem w mianowniku liczby pojedynczej z końcówką typową dla odmiany prostej

- 7, 15 *Izákow* — dziś *Izaakowy*; dawna forma przymiotnika dzierżawczego utworzonego od nazwy własnej; leksem w mianowniku liczby pojedynczej z końcówką typową dla odmiany prostej
- 7, 15 *Jakobow* — dziś *Jakobowy*; dawna forma przymiotnika dzierżawczego utworzonego od nazwy własnej; leksem w mianowniku liczby pojedynczej z końcówką typową dla odmiany prostej
- 7, 15³⁹ *s wami* — dziś *z wami*; zapis fonetyczny z ubezdźwięcznieniem przyimka *z* do *s* przed spółgłoską półotwartą *n*, mogący zdradzać wymowę regionalną (małopolską lub śląską)
- 7, 15³⁹ *bogostáwieństwo* — zob. KrO: *bogostáwi*
- 7, 16⁴⁰ *mążeństwo* — dziś *małżeństwa*; zapis stanowiący prawdopodobnie efekt innego niż obecnie wycucia etymologicznego, opartego na leksemach *mąż* i *żona*; sąsiedztwo głosek *z* oraz *ż* świadczy o rozpodobnieniu artykulacyjnym grupy *żż*; formy tej nie notuje SPXVI; zob. też 6, 17: *mążeństwo*; MM: *manżeństwá*
- 7, 17 *potym* — zob. 1, 18
- 7, 17 *używáli* — ‘biesiadowali, ucztowali’
- 7, 17³⁹ *bogostáwięcy* — dziś *błogostáwiąc*; dawna forma imiesłowu czynnego czasu teraźniejszego z końcówką, która pierwotnie miała wartość fleksyjną (obsługiwała mianownik liczby pojedynczej imiesłowów rodzaju żeńskiego); w XVI wieku formy na *-ęcy* stały się nieodmienne i zyskały syntaktycznie wartość przysłówkową; były wówczas formami izadkimi, o charakterze regionalnym (Małopolska, Mazowsze); zob. też KrO: *bo-gostáwi*
- 7, 18 *Anny żony swej (wezwał... Anny żony swej)* — dziś *Annę żonę swą*; leksemy w dopełniaczu liczby pojedynczej zastąpione następnie przez formy biernika, co świadczy o istnieniu w dawnej polszczyźnie innej niż obecna rekcji czasownika *wezwać*
- 7, 18 *łożnicę* — zob. 6, 18
- 7, 18 *zgotowátá* — zob. 7, 9
- 7, 19 *nię (wwiadłá w nię)* — dziś *nią*; zaimek rodzaju żeńskiego w bierniku liczby pojedynczej; forma z pierwotną końcówką *-ę*
- 7, 20 *miásto* — ‘zamiast’
- 7, 20 *teskności* — dziś *tęskności*; pierwotna forma sprzed zajścia procesu nazalizacji, czyli wtórnej nosowości
- 7, 20 *ktorás (teskności ktorás cierpiátá)* — dziś *którą cierpiałás*; forma złożona z zaimka rodzaju żeńskiego w bierniku liczby pojedynczej (*ktorą*) oraz ruchomej końcówki czasownika dla drugiej osoby liczby pojedynczej *-ś*, oderwanej od leksemu *cierpiátá* (*cierpiałás*)
- 7, 20^{40,45} *cirpiátá* — zob. 4, 4

- 8 *Capitulum*³⁹ — zob. KrO
Kapituła^{40,45} — zob. 1
- 8, 1 *náwieczerzáli się* — ‘skończyli ucztę, najedli się do syta’
- 8, 2^{40,45} *Spominqwszy* — dziś *wspomniawszy*
- 8, 2 *tedy* — zob. 1, 16
- 8, 2 *ánjołowe*^{39,45}, *anijołowe*⁴⁰ (*Spominqwszy mowy ánjołowe / anijołowe*)
— przymiotnik rodzaju żeńskiego w bierniku liczby mnogiej utworzony od rzeczownika *anjoł / anijoł*; zob. KrO
- 8, 2 *z kobiałki* — ‘z torby’
- 8, 2^{40,45} *rzeżewie* — dziś *zarzewie*; forma notowana w XVI wieku (obok *rzeżawie*), jednak prawdopodobnie zapisana z błędem, zamiast *żerzewie*; postać sprzed wymiany samogłoski *e* na *a* (w procesie wyrównania analogicznego do form przegłoszonych typu *żar*), która doprowadziła do powstania obecnie używanej formy *zarzewie*, zob. też 6, 8: *żarzewie*, *żerzewie*
- 8, 3 *Ráchfał* — zob. KrO
- 8, 3 *ánjoł*^{39,45}, *anijoł*⁴⁰ — zob. KrO
- 8, 3 *jqł* — ‘chwycił, złapał’
- 8, 3 *dyjabłá* — zob. KrO
- 8, 3 *puszczy (ná puszczy wyszego Egiptu)* — ‘na pustyni’; w tekście łacińskim ekwiwalentem jest rzeczownik *desertum* ‘pustkowie, step’ (leksemy *pustynia* i *puszcza* zbudowane są w oparciu ten sam rdzeń; rozpodobniły się w efekcie polskich procesów palatalizacyjnych; w dawnej polszczyźnie miały jeszcze analogiczne znaczenie)
- 8, 3 *wyszego*³⁹ / *wyższego*^{40,45} *Egiptu*^{39,40} / *Eiptu*⁴⁵ — związek idiomatyczny, oznaczający ‘kraniec świata’
*wyszego*³⁹ — dziś *wyższego*; formacja w komparatiwie; postać obecna w edycji pierwszej to wariant ze zredukowaną grupą spółgłoskową *ższ do sz* (cecha charakterystyczna dla dialektu wielkopolskiego)
Egiptu^{39,40} — zapis stanowiący ówczesną konwencję graficzną; możliwe jest również odczytywanie litery *g* jako *j*, co pozwala na lekcję *Ejptu*
*Eiptu*⁴⁵ — zapis oddający ówczesną wymowę leksemów o genezie grecko-łacińskiej (analogicznie do *ewangelia* jako *ewanjelija*, *geografia* jako *jeografia*)
- 8, 4⁴⁵ *Tobias* — zob. Tyt
- 8, 4 *Sará (Sará ustań)* — dziś *Saro*; obca nazwa własna syntaktycznie stojąca w wołaczu liczby pojedynczej; przykład zastosowania formy mianownika w funkcji wołacza
- 8, 4 *bogu (modłmy się bogu)* — dziś *do boga*; rzeczownik w celowniku liczby pojedynczej obecnie zastąpiony przez wyrażenie przyimkowe, co świadczy o istnieniu w dawnej polszczyźnie innej niż obecna rekcji czasownika *modlić*

- 8, 4 *dzisia* — forma starsza od obecnej *dzisiaj*, w szesnastowiecznej polszczyźnie stosowana niemal bezwyjątkowo (stosunek użyć: 227 do 1); wygłoszenie *j* przejęte zostało z odmiany przymiotnika *dzisiejszy*
- 8, 4⁴⁰ *naszem* (w *naszem mążżeństwie*) — dziś *naszym*; zaimek rodzaju nijakiego w miejscowniku liczby pojedynczej; końcówka z obniżoną artykulacją *y* do *e* przed głoską półotwartą *m*
- 8, 4⁴⁰ *mążżeństwo* — zob. 7, 16
- 8, 4³⁸ *będziem* — zob. 4, 23
- 8, 5 *synowie... jesteśmy* — zob. 2, 18
- 8, 5³⁹ *możem* (nie *możem się táko złączyć*) — dziś *możemy*; forma pierwszej osoby liczby mnogiej czasu teraźniejszego z dawną końcówką *-m*
- 8, 5³⁹ *táko* — zob. 1, 3
- 8, 5 *jáko* — zob. 1, 3
- 8, 5 *pogáni* (*złączyć jáko pogáni*) — dziś *poganie*; żywotny rzeczownik rodzaju męskiego w mianowniku liczby mnogiej; forma z dawną końcówką *-i*
- 8, 6 *wespołek* — zob. 5, 22
- 8, 6 *bez przestánku* — ‘bez przerwy’
- 8, 6 *jednotnie* — ‘wspólnie, razem’
- 8, 6 *dano* (*zdrowie im było dano*) — dziś *dane*; dawna forma imiesłowu rodzaju nijakiego w mianowniku liczby pojedynczej z końcówką według paradigmatu odmiany prostej
- 8, 7⁴⁰ *otcow* (*Panie boże otcow naszych*) — dziś *ojców*; dawna forma dopełniacza liczby mnogiej, wariantywna względem używanych w XVI wieku postaci *ojcow*, *ojtcow*, *occow*; obecność w temacie spółgłoski *t* uznaje się za efekt wpływu języka czeskiego na polszczyznę; zob. KrO
- 8, 7⁴⁰ *cie* — zob. 2, 8
- 8, 7³⁹ *bogostáwiq* — zob. KrO: *bogostáwi*
- 8, 7 *wszytki* (*niech cię bogostáwiq... wszytki stworzenia*) — dziś *wszytkie*; twar-dotematowy zaimek rodzaju nijakiego w mianowniku liczby mnogiej; forma z pierwotną końcówką *-i* sprzed upowszechnienia końcówki *-e*, typowej dla zaimków miękko-tematowych; zob. też KrO: *wszytkim*
- 8, 8³⁹ *Jewę* — dziś *Ewę*; forma ze spółgłoską protetyczną *j* w nagłosie
- 8, 9 *iże* — zob. 1, 3
- 8, 9³⁹ *bierzę* — dziś *biorę*; dawna forma w pierwszej osobie liczby pojedynczej czasu teraźniejszego od czasownika *brać*; z powodu palatalnego sąsiedztwa głoski *rz* postać nieprzegłoszona, prezentująca stan sprzed procesu wyrównania analogicznego do form przegłoszonych; w XVI wieku konkurowała z formą *biorę*, ale była od niej rzadsza (wg SPXVI *biorę* — 80 użyć, *bierzę* — 42)
- 8, 9 *moję* (*bierzę siostrę moję zá żonę moję*) — dziś *moją*; zob. 3, 16

- 8, 9 *bogostawino*³⁹, *blagosławino*^{40,45} (*bogostawiono* / *blagosławino* imię) — dziś *blagosławione*; dawna forma imiesłowu rodzaju nijakiego w mianowniku liczby pojedynczej z końcówką według paradygmatu odmiany prostej; zob. też KrO: *bogostawi*
- 8, 10 *tedy* — zob. 1, 16
- 8, 10 *smituj* — dziś *zmituj*; zapis fonetyczny z ubezdźwięcznieniem przedrostka z do s przed spółgłoską półotwartą m, mogący zdradzać wymowę regionalną (małopolską lub śląską)
- 8, 11 *sług swoich* (*kazał wezwać... sług swoich*) — dziś *sługi swoje*; leksemy w dopełniaczu liczby mnogiej zastąpione obecnie przez formy w bierniku, co świadczy o istnieniu w dawnej polszczyźnie innej niż obecna rekcja czasownika *wezwać*; zob. też 7, 18: *Anny żony swej*
- 8, 11³⁹ *s nim* — zob. 5, 4
- 8, 11 *wespołek* — zob. 5, 22
- 8, 12 *przygodziło* — zob. 2, 13
- 8, 12 *jáko* — zob. 1, 3
- 8, 12 *siedmi* (*przygodziło... siedmi mężom*) — zob. 3, 8
- 8, 13 *zgotowali* — ‘przygotowali, wykopali’
- 8, 14 *pošli* — dziś *poślij*; dawna postać trybu rozkazującego dla drugiej osoby liczby pojedynczej, sprzed rozszerzenia końcówki o wygłosowe j
- 8, 14 *jedną* (*Poślij jedną z dziewczek*) — dziś *jedną*; liczebnik rodzaju żeńskiego w bierniku liczby pojedynczej; forma z pierwotną końcówką -ę
- 8, 14 *dziewczek*³⁹, *dziewek*^{40,45} — ‘służących’
- 8, 14 *spátrzy* — ‘zobaczy, sprawdzi’
- 8, 14^{39,40} *jestli* — zob. 3, 21
- 8, 14 *niźli* — dawna forma leksemy, stosowana w szesnastowiecznej polszczyźnie częściej od późniejszego wariantu *niźli*, zawierającego upodobnienie pod względem miękkości *źl* do *źl* (wg SPXVI stosunek użyć wynosił 3330 do 104)
- 8, 14 *rozednieje* — ‘wstanie dzień’
- 8, 15 *jedną* (*postąta jedną z dziewczek*) — zob. 8, 14
- 8, 15³⁹ *wszeduszy* — zob. 5, 10
- 8, 15 *łożnice* (*do łożnice*) — zob. 6, 18
- 8, 15 *nálázła je zdrowe i cerstwe*³⁹ / *czyrstwe*^{40,45}... *spiqce* — dziś *znalazła ich zdrowych i cerstwych... spiqcych* [Tobiasza i Sarę]; leksemy rodzaju męskiego w bierniku liczby mnogiej; formy z odziedziczoną z prasłowiańskiego końcówką -e sprzed wykształcenia się rodzaju męskoosobowego i niemęskoosobowego oraz wprowadzenia formy dopełniacza w funkcji biernika
- 8, 15 *nálázła* — pierwotna postać czasownika używanego obecnie z przedrostkiem z-

- 8, 15 *cerstwe*³⁹, *czyrstwe*^{40,45} — dziś *cerstwe*, ‘żywe, nietknięte, w dobrym stanie, krzepkie’; w edycji pierwszej forma mazurząca; w edycjach drugiej i trzeciej forma zawierająca pierwotny kontynuant grupy **yr*, typowy dla dialektu małopolskiego
- 8, 15 *wespołek* — zob. 5, 22
- 8, 16³⁹ *bogostawili* — zob. KrO: *bogostawi*
- 8, 16⁴⁰ *cie* — zob. 2, 8
- 8, 17 *iże* — zob. 1, 3
- 8, 17 *przygodziło* — zob. 2, 13
- 8, 17 *nádziewáli* — zob. 4, 1
- 8, 18 *s nami* — zob. 2, 2
- 8, 19 *smiłowałeś* — zob. 8, 10
- 8, 19 *dwiemá jedynemá (smiłowałeś się nad dwiemá jedynemá)* — dziś ‘dwojgiem jedynaków’; leksemy w narzędniku liczby podwójnej; formy z pierwotną końcówką *-ema*
- 8, 19 *wszytkiej* — zob. KrO: *wszystkim*
- 8, 20³⁹ *swojem (rozkazał sługom swojem)* — dziś *swoim*; zaimek rodzaju męskiego w celowniku liczby mnogiej; końcówka z obniżoną artykulacją *i* do *e* przed głoską półotwartą *m*; formacja utworzona od nieściągniętej postaci zaimka (por. *swym*)
- 8, 20^{40,45} *pirwej* — zob. 7, 10
- 8, 20³⁹ *niżli* — zob. 8, 14
- 8, 20 *rozedniło* — zob. 8, 14
- 8, 21 *żenie* — zob. 7, 2
- 8, 21 *kołacyją* — zob. 7, 9
- 8, 21 *wszytki (zgotowátá wszytki rzeczy)* — zob. 5, 1
- 8, 21³⁹ *idqcem (służą... idqcem)* — dziś *idqcy*; imiesłów rodzaju męskiego w celowniku liczby mnogiej; końcówka fleksyjna z obniżoną artykulacją *y* do *e* przed głoską półotwartą *m*
- 8, 22 *krowie (dwie też krowie... kazał zabić)* — dziś *krowy*; rzeczownik rodzaju żeńskiego w bierniku liczby podwójnej; forma z dawną końcówką *-e*
- 8, 22 *cztyrzy*³⁹, *cztery*^{40,45} — dziś *cztery*; obecność w tembie głoski *rz* stanowi efekt procesów palatalizacyjnych, cofniętych w późniejszej fazie rozwoju polszczyzny w wyniku wyrównań analogicznych do postaci niepalatalnych typu *czwarty*; obecna w edycji pierwszej forma zawiera pierwotny kontynuant grupy **yr*, typowy dla dialektu małopolskiego (wcześniejszy wobec grupy z obniżoną artykulacją do *-er*, będącą innowacją wielkopolską); w szesnastowiecznej polszczyźnie warianty z grupą pierwotną miały charakter regresywny (wg SPXVI frekwencja kształtowała się następująco: *cztery* 1056, *cztery* 757, *cztyrzy* 106, *cztyry* 12)

- 8, 22 *gody* — ‘uczcie, biesiadę’
- 8, 22³⁹ *gody ná wszytki sęsiády swoje i ná wszytki przyjaciele swoje* — dziś *wszystkich sąsiadów swoich, wszystkich przyjaciół swoich*; zob. 1, 15
- 8, 23 *poprzysiągł* — ‘zobowiązał, poprosił’
- 8, 23 *niedzieli (dwie niedzieli pomieskał³⁹ / pomieskał^{40,45})* — dziś *niedziele*; rzeczownik rodzaju żeńskiego w bierniku liczby podwójnej; forma z pierwotną końcówką *-i*
- 8, 23³⁹ *pomieskał* — forma mazurząca zamiast *pomieszkał*
- 8, 24 *wszytkiego* — zob. KrO: *wszytkim*
- 8, 24³⁹ *czo* — zob. KrO
- 8, 24 *zbywátá* — ‘zostawała’
- 8, 24⁴⁰ *jich (po śmierci jich)* — zob. 1, 12
- 9 *Capitulum*³⁹ — zob. KrO
Kapituła^{40,45} — zob. 1
- 9, 1 *Tedy* — zob. 1, 16
- 9, 1 *ánjoła*^{39,45}, *anijoła*⁴⁰ — zob. KrO
- 9, 1 *wždy* — ‘jednak’
- 9, 1 *człowikiem*³⁹ / *człowiekiem*^{40,45} *być mnimał*³⁹ / *mniemał*^{40,45} — ‘uważał za człowieka, sądził, że jest człowiekiem’
- 9, 1³⁹ *człowiekiem* — zamiast *człowiekiem*; forma z podwyższoną artykulacją *e* do *i*, jednak ze względu na brak sąsiedztwa uprawniającego do takiego przekształcenia fonetycznego w obrębie tematu, może też stanowić efekt pomyłki drukarskiej (formy *człowik* nie poświadczają SSt ani SPXVI)
- 9, 1³⁹ *mnimał* — forma starsza wobec *mniemał*
- 9, 1 *Azáryjaszu* — spolszczona pod względem graficznym i fleksyjnym postać przejętej z tekstu łacińskiego nazwy własnej *Azaria*; widoczny w edycjach Księgi Tobiasza zapis grupy samogłoskowej *-ia-* / *-ya-* (*Azáryáffu*³⁹, *Azariafzu*⁴⁰, *Azáryaffu*⁴⁵) uważa się za skonwencjonalizowany i typowy dla wyrazów obcego pochodzenia; w transkrypcji uwzględniono dawny, zakładany sposób wymowy tej grupy — jako *-ija-* / *-yja-*; zob. też 5, 18: *Azáryjás*; 6, 7: *Azáryja*
- 9, 2 *Bych ci się sam dał* — zob. 5, 18
- 9, 2 *godzien* — dziś *godny*; dawna forma przymiotnika rodzaju męskiego w mianowniku liczby pojedynczej według paradygmatu odmiany prostej
- 9, 2 *opátizności* — ‘opieki, troski’
- 9, 3 *cie* — zob. 2, 8
- 9, 3 *nawysze*^{39,45}, *nadwyższe*⁴⁰ — zob. 3, 24: *nawyszego, nawyższego*; 6, 7: *nadwysze, nadwyższe*

- 9, 3³⁹ *Cyrográff* — dziś *cyrograf*; postać rzeczownika poddana częściowej adaptacji do polszczyzny występującego w tekście łacińskim leksemu *ciro-graphum*; sygnałem obcego pochodzenia jest geminata *ff*; zob. też KrO: *Cirográffu*; 4, 21: *Cirograf*
- 9, 3 *weźmi* — zob. 3, 14
- 9, 3 *pienądze* — zob. 5, 2
- 9, 4 *Abowiem* — zob. 1, 15
- 9, 4 *iże* — zob. 1, 3
- 9, 4 *ocieć*^{39,45}, *otcieć*⁴⁰ — zob. KrO
- 9, 4⁴⁰ *jestli* — zob. 3, 21
- 9, 4 *zámieszkam* — ‘zabawię, spóźnię się, opóźnię powrót’
- 9, 5 *iście* — zob. 5, 3
- 9, 5 *jáko* — zob. 4, 5
- 9, 5 *obowiąza*³⁹, *obwiąza*^{40,45} — ‘zobowiązał, zobligował, związał przysięgą’
- 9, 5⁴⁰ *mie* — zob. 3, 3
- 9, 5³⁹ *zgárdzić* — ‘wzgardzić, zlekceważyć’; dawna formacja czasownikowa
- 9, 6 *Ráchwa*³⁹, *Rachfa*^{40,45} — zob. KrO
- 9, 6 *cztyzech*³⁹, *czterzech*^{40,45} — dziś *czterech*; zob. 8, 22: *cztyrzy*, *czterzy*
- 9, 6³⁹ *dwu wielbłądu* (*wziąwszy dwu wielbłądu*) — dziś *dwa wielbłądy*; rzeczownik rodzaju męskiego stojący zgodnie z rekcją czasownika w bierniku liczby podwójnej (dla którego typowa była końcówka *-a*); postać z końcówką *-u* ma charakter innowacyjny i stanowi przykład zastosowania formy celownika w funkcji biernika
- 9, 6³⁹ *nalawszy* — w znaczeniu dzisiejszego *znalazłszy* (od czasownika *naleźć*); dawna forma imiesłowu przysłówkowego uprzedniego z pierwotnym sufiksem *-wszy*, dodawanym do czasownikowych tematów samogłoskowych; postać słowotwórcza sprzed upowszechnienia nowego na gruncie polszczyzny sposobu tworzenia tej kategorii imiesłowów, tj. przez przyłączenie końcówki *-szy* do tematu imiesłowu czasu przeszłego czynnego zakończonego na *-ł* (w ten sposób powstała innowacyjna końcówka *-łszy*)
- 9, 6³⁹ *Cyrograw* (*Cyrograw jego*) — postać rzeczownika zaadaptowana do polszczyzny; zapis fonetyczny z udźwięcznieniem wygłosowej głoski *f* do *w* przed spółgłoską półotwartą *j*, mogący zdradzać wymowę regionalną; zob. też KrO: *Cirográffu*; 4, 21: *Cirograf*; 9, 3: *Cyrográff*
- 9, 6 *wszystki* (*wziął wszystkie pieniądze*) — dziś *wszystkie*; zob. 1, 6
- 9, 6⁴⁰ *pienądze* — zob. 5, 2
- 9, 7 *objąwił* — ‘opowiedział, oznajmił’
- 9, 7³⁹ *Tobijasowemu* (*o Tobijaszu, Tobijasowemu synu*) — prawdopodobnie błąd druku; zob. niżej

- 9, 7⁴⁰ *Tobijaszowem* (o *Tobijaszu*, *Tobijaszowem synu*) — dziś *Tobiaszowym*; przymiotnik rodzaju męskiego w miejscowniku liczby pojedynczej; końcówka z obniżoną artykulacją *y* do *e* przed głóską półotwartą *m*
- 9, 7 *wszytki* (*objáwił... wszytki rzeczy*) — dziś *wszystkie*; zob. 5, 1
- 9, 7 *przydź³⁹, przyść^{40,45}* (*kazał... przydź / przyść ná wesele*) — zob. 4, 22
- 9, 8 *nálaż* — zob. 5, 5
- 9, 8 *wespołək* — zob. 5, 22
- 9, 8³⁹ *bogostáwił* — zob. KrO
- 9, 9⁴⁰ *cie* — zob. 2, 8
- 9, 9 *syn jesteś* — dziś *synem jesteś*; dawna, wzorowana na tekście łacińskim (*filius es*) konstrukcja orzeczenia imiennego, zbudowanego z mianownika i czasownika *być* w formie osobowej; współcześnie zastąpiona konstrukcją z orzecznikiem w narzędniku
- 9, 10 *mowiono* (*będzie mowiono bogostáwieństwo*) — dziś *mówione*; imiestów rodzaju nijakiego w mianowniku liczby pojedynczej z końcówką według paradygmatu odmiany prostej
- 9, 10 *rodzicmi* (*nad rodzicmi*) — dziś *rodzicami*; żywotny rzeczownik rodzaju męskiego w narzędniku liczby mnogiej; forma z pierwotną końcówką *-mi*
- 9, 10 *twemi* (*nad rodzicmi twemi*) — dziś *twymi*; zaimek rodzaju męskiego w narzędniku liczby mnogiej; końcówka fleksyjna z obniżoną artykulacją *y* do *e* przed głóską półotwartą *m*; formacja utworzona od ściągniętej postaci zaimka (por. *twoimi*)
- 9, 11 *syny wásze* (*ogłqdáli syny wásze*) — dziś *synów waszych*; zob. 1, 18
- 9, 11 *pokolenia* — zob. 1, 1
- 9, 11 *bogostáwiono³⁹, błogostáwiono^{40,45}* (*będzie náwienie wásze bogostáwiono / błogostáwiono*) — dziś *błogostáwione*; imiestów rodzaju nijakiego w mianowniku liczby pojedynczej z końcówką według paradygmatu odmiany prostej
- 9, 12 *wszytcy* — dziś *wszyscy*; zob. KrO: *wszytkim*
- 9, 12 *kołácyjã* (*szli na kołácyjã*) — dziś *kolację*; zob. 7, 9
- 9, 12 *swádziebne³⁹ / swadzbiane^{40,45}* *gody* — ‘zabawę, ucztę weselną’; w edycjach Księgi Tobiasza wprowadzone zostały dwa warianty słowotwórcze przymiotnika
- 10 *Capitulum³⁹* — zob. KrO
Kapituła^{40,45} — zob. 1
- 10³⁹ *Dziesiãta* (*Capitulum Dziesiãta*) — dziś *dziesiątę*; forma rodzaju żeńskiego w mianowniku liczby pojedynczej, stanowiąca prawdopodobnie efekt kontaminacji rodzaju łacińskiego leksemu *capitulum* (r. nijaki) z jego polskim odpowiednikiem *kapituła* (r. żeński); liczebnik tworzy tu związek zgody z polskim ekwiwalentem, choć dodany został do łacińskiego *capitulum*

- 10, 1³⁹ *omieskawał* — forma mazurząca zamiast *omieszkawał*, ‘zweileł, spóźniał się’
- 10, 1 *dla swádzby* — ‘z powodu wesela’
- 10, 1 *ocieć*^{39,45}, *otcieć*⁴⁰ — zob. KrO
- 10, 1³⁹ *mnimasz* — zob. 9, 1
- 10, 1 *przeci* — ‘dlaczego, czemu’
- 10, 1 *mieszka* — ‘spóźnia się, zwleka, przedłuża pobyt’
- 10, 1 *ábo* — zob. 3, 9
- 10, 1 *zátzyman* — dziś *zatrzymany*; dawna forma imiesłowu rodzaju męskiego w mianowniku liczby pojedynczej według paradygmatu odmiany prostej
- 10, 1³⁹ *támo* — zob. 1, 6
- 10, 2 *wroci* — zob. 5, 3
- 10, 2⁴⁰ *pienędzy* — zob. 5, 2
- 10, 3 *smęcić* — dziś *smucić*; zgodna z tendencjami rozwojowymi polszczyzny postać czasownika z samogłoską nosową, wyrugowaną pod wpływem języka czeskiego
- 10, 3 *bázo* — dziś *bardzo*; pierwotna forma przysłówka przed wzmocnieniem grupy spółgłoskowej; w polszczyźnie XVI wieku stanowiła wariant dominujący (wg SPXVI stosunek użyć *barzo* do *bardzo* wynosił 8668 do 98)
- 10, 3^{39,45} *s nim* — zob. 5, 4
- 10, 3 *wespołek* — zob. 5, 22
- 10, 3³⁹ *iże* — zob. 1, 3
- 10, 4 *tedy* — zob. 1, 16
- 10, 4 *nieutulonemi* (*Płákátá z nieutulonemi łzámi*) — dziś *nieutulonymi*; przymiotnik rodzaju żeńskiego w narzędniku liczby mnogiej; końcówka fleksyjna z obniżoną artykulacją *y* do *e* przed głoską półotwartą *m*
- 10, 4 *nieutulonemi*³⁹, *nieutulnemi*^{40,45} — w edycjach Księgi Tobiasza wprowadzone zostały dwa warianty słowotwórcze przymiotnika
- 10, 4 *Biádá*³⁹, *bieda*^{40,45} — dwa warianty fonetyczne leksemu: postać z samogłoską *e* jest formą pierwotną, nieprzegłoszoną; postać z samogłoską *a* przedstawia stan po zająciu przegłosu; na początku XVI wieku doszło do specjalizacji znaczeń: *bieda* występuje w funkcji eksclamatywnej, *biada* — jako rzeczownik oznaczający ‘nędzę, niedostatek’; w połowie stulecia zaszły kolejne przekształcenia semantyczne: *bieda* zaczyna pełnić funkcję rzeczownika; użycie w edycjach obu wariantów jako wykrzyknienia odzwierciedla panujący w ówczesnej polszczyźnie stan przejściowy
- 10, 4 *przeześmyć dopuścili* — ‘dlaczego ci pozwoliliśmy’; formacja złożona z zaimka pytajnego *przeci*, ruchomej końcówki czasownika w czasie przeszłym dla pierwszej osoby liczby mnogiej *-śmy*, oderwanej od leksemu *dopuścili* (*dopuściliśmy*), oraz celownikowej formy zaimka osobowego dla drugiej osoby liczby pojedynczej *ci*, skróconej do *-ć* (analogicznie do *dlań* = ‘dla niego’, *wień* = ‘w nim’)

- 10, 5 *Wszystki (wsztyki rzeczy... mający) — dziś wszystkie; zob. 5, 1*
- 10, 5 *mieliśmyć (mieliśmyć dąć) — dziś mieliśmy ci dąć; formacja złożona z czasownika mieliśmy oraz celownikowej formy zaimka osobowego dla drugiej osoby liczby pojedynczej ci, skróconej do -ć (analogicznie do dlań = 'dla niego', weń = 'w nim')*
- 10, 5 *odyść³⁹, odejdz^{40,45} (dąć odyść / odejdz od siebie) — dziś odejść; w edycjach odnotowane zostały dwa warianty fonetyczne bezokolicznika: postać obecna w edycji pierwszej została zbudowana za pomocą prefiksu dodanego do nowszej formy bezokolicznika, mianowicie iść; wariant ten nie zawiera rozsunienia artykulacyjnego oraz obniżonej wymowy i do e, typowych dla współcześnie używanej formy odejść; postać notowaną w edycjach kolejnych ukuto w oparciu o pierwotną postać bezokolicznika, czyli ić; zamiana wygłosowego ć na dź jest efektem zapisu fonetycznego — udźwięcznienie powstało w wyniku następującej samogłoski (odejdz od); zob. 3, 21: przydź; 4, 22*
- 10, 6 *milczy — dziś milcz; tryb rozkazujący dla drugiej osoby liczby pojedynczej; forma z pierwotną końcówką -y, wyrugowaną prawdopodobnie w wyniku ustalenia akcentu paroksytonicznego, który spowodował osłabienie artykulacji wygłosowej samogłoski; zob. Uwagi edytorskie do edycji z 1539 roku*
- 10, 6 *zdrow — zob. 5, 6*
- 10, 7⁴⁰ *po wsze dnie — zob. 1, 3*
- 10, 7 *wsztyki (obchadzają drogi wsztyki) — dziś wszystkie; zob. 5, 1*
- 10, 7 *nádzieżą zdąłá się wrocenia — 'dostrzegała nadzieję na powrót; spodziewała się, że może wrócić'; polskie zdanie stanowi kalkę łacińskiej konstrukcji *nominativus cum infinitivo: spes remeandi videbatur**
- 10, 7 *użrząłá — dziś ujzrzałá; dawna, ogólnopolska forma bez dysymilacji grupy żrz do jrz, od XVI wieku typowa dla druków małopolskich; o procesie przekształcania tematu wyjściowego czasownika świadczy wielość notowanych w SPXVI wariantów (obok dominującej ujzreć, np. ujzreć 68, ujzreć 67, ujzreć 7, ujzreć 373, ujzreć 7, uzrzeć 1, uzreć 2, uzrzeć 31, użzreć 593, użzreć 2); zob. też 7, 2: weżzrauszy*
- 10, 7⁴⁰ *jestliby — zob. 3, 21*
- 10, 8^{40,45} *poślę poślá zdrowia o tobie — 'wyślę poślá, który przekaże informację o twoim zdrowiu'; nietypowa dla polszczyzny składnia wynika z przeniesienia do polskiego przekładu rekcyj łacińskiego leksemu *nuntius*, który dla oddania znaczenia 'powiadamiający o czymś', łączy się z *genetivem**
- 10, 8⁴⁰ *otca (do Tobijasza otca twego) — zob. 3, 7*
- 10, 9 *ize — zob. 1, 3*
- 10, 9 *ocieć^{39,45}, otciec⁴⁰ — zob. KrO*
- 10, 9³⁹ *smęci się — zob. 10, 3*

- 10, 9^{40,45} *żurzy sie* — ‘smuci się, trapi się’; archaizm notowany jeszcze w piętnastowiecznych psalterzach; w SSt czasownikowi temu przydano znaczenie ‘gniewnie wymyślać, łajać’, jednak nie wpisuje się ono w kontekst tego fragmentu Księgi Tobiasza, tym bardziej, że w odnośnym miejscu Wulgaty widnieje forma *cruciatur*, pochodząca od *crucior* ‘męczy się, trapi się’, która w edycji z 1539 roku oddana została jako *smęci się*
- 10, 9⁴⁰ *jich (duch jich)* — dziś *ich*; zob. 1, 12
- 10, 10 *słowy (słowy množnemi prosił)* — dziś *słowami*; zob. 2, 23
- 10, 10 *mnożnemi* — dziś *mnożnymi*, ‘mnogimi, licznymi’; przymiotnik rodzaju nijakiego w narzędniku liczby mnogiej; końcówka fleksyjna z obniżoną artykulacją *y* do *e* przed głoską półotwartą *m*
- 10, 10⁴⁰ *żadnem (żadnem obyczajem nie chciał słuchać)* — dziś *żadnym*; zaimek rodzaju męskiego w narzędniku liczby pojedynczej; końcówka fleksyjna z obniżoną artykulacją *y* do *e* przed głoską półotwartą *m*
- 10, 10 *wszytkiego* — zob. KrO: *wszytkim*
- 10, 10 *połowicę... zboża* — ‘połowę majątku’
- 10, 10 *śłudzech (w śłudzech)* — dziś *śługach*; rzeczownik rodzaju męskiego w miejscowniku liczby mnogiej; postać z pierwotną końcówką *-ech*; obecna w końcówce samogłoska *-e*, stanowiąca kontynuant dawnego *ě₂*, doprowadziła do palatalizacji głoski *g* w *dz* (tzw. palatalizacja II)
- 10, 10 *w dziewczkach* — zob. 8, 14
- 10, 10^{39,40} *wielbłądych (w wielbłądach)* — dziś *wielbłądach*; żywotny rzeczownik rodzaju męskiego w miejscowniku liczby mnogiej; forma z dawną końcówką *-och*, stanowiącą w polszczyźnie element innowacyjny (charakterystyczny dla dialektu małopolskiego), jednak stosunkowo rzadki
- 10, 10⁴⁵ *pieniędzach* — dziś *pieniędzach*; obecność w temacie samogłoski *ę* (zamiast dzisiejszego *q*) jest efektem oboczności wynikającej z ewolucji samogłosek nosowych w związku z zanikiem iloczasu; forma powstała przez wyrównanie do D. Im. spowodowane zapewne częstością użycia
- 10, 11 *Anjoł^{39,45}, Anijoł⁴⁰* — zob. KrO
- 10, 11 *zdrowe (niech was doprowadzi zdrowe)* — dziś *zdrowych* [Tobiasza i Sarę]; przymiotnik rodzaju męskiego w bierniku liczby mnogiej; forma z pierwotną końcówką *-e* sprzed wykształcenia się rodzaju męskoosobowego i niemęskoosobowego oraz wprowadzenia formy dopełniacza w funkcji biernika
- 10, 11 *należli* — zob. 8, 15
- 10, 11 *wszytki (należli wszystkie rzeczy)* — dziś *wszystkie*; zob. 5, 22
- 10, 11 *práwie* — ‘dobrze, właściwie’
- 10, 11 *syny wasze (żeby widziały czy moje syny wasze)* — dziś *synów waszych*; zob. 1, 18
- 10, 11^{40,45} *pirwej* — zob. 7, 10

- 10, 12 *rodzicy (wziąwszy rodzicy corkę)* — dziś *rodzice*; zob. KrO
- 10, 13³⁹ *ćciá* — dziś *czciá*; zapis fonetyczny; forma o charakterze potocznym z upodobnieniem artykulacyjnym *cz* do *ć*, świadcząca być może o dążeniu do uniknięcia mazurzenia; rejestrowana w ówczesnym piśmiennictwie obok formy z dysymilacją: *tcić*; zob. też 4, 3: *tci*
- 10, 13 *świekry*^{39,45}, *świokry*⁴⁰ (*ćciá świekry*) — dziś *świekrów*, ‘teściów, rodziców męża’; rzeczownik rodzaju męskiego w bierniku liczby mnogiej; forma z pierwotną końcówką *-y* sprzed wykształcenia się kategorii rzeczowników męskoosobowych i niemęskoosobowych oraz wprowadzenia formy dopełniacza w funkcji biernika; — w edycjach widoczne są dwa warianty fonetyczne leksemu: w XVI wieku wariantywnie stosowano formy *świekr*, *świokr* i *świekier*; współwystępowanie form z samogłoskami *e* oraz *o* mogło być spowodowane obocznością w temacie zaimka, od którego leksem został ukuty (por. *swój*, *swe*)
- 10, 13 *spráwowátá dom* — ‘dbała o dom, zajmowała się domem’
- 10, 13³⁹ *powolnq* — ‘nienaganną, dobrą, przykładną’ (co stanowi odpowiednik łacińskiego *inreprehensibilis*); można również we wskazanym kontekście przypisać temu przymiotnikowi znaczenie ‘uległą, posłuszną’
- 11 *Capitulum*³⁹ — zob. KrO
Kapituła^{40,45} — zob. 1
- 11^{40,45} *Jedennasta* — zob. KrO
- 11, 1³⁹ *puł* — dziś *pół*; zapis notowany w szesnastowiecznych drukach, jednak rzadszy od *poł* (wg SPXVI stosunek użyć wynosił 322 do 1327)
- 11, 1 *przeciw* — ‘względem, wobec, w stosunku do’
- 11, 1 *Niniwen*^{39,45}, *Niniven*⁴⁰ (*przeciw Niniwen / Niniven*) — zob. 1, 11
- 11, 2 *ánjoł*^{39,45}, *Anijoł*⁴⁰ — zob. KrO
- 11, 2⁴⁰ *otca (zostawił ojca)* — dziś *ojca*; zob. 5, 7
- 11, 3^{39,40} *Jestli* — zob. 3, 21
- 11, 3 *tedy* — zob. 1, 16
- 11, 3 *podźmy* — dziś *pójdźmy*, forma sprzed rozsunienia artykulacyjnego; zob. też 4, 22
- 11, 3 *nienagłym chodem* — ‘nieśpiesznym krokiem, powoli’
- 11, 3 *nászę (násłádujg drogę nászę)* — dziś *naszą*; zaimek rodzaju żeńskiego w bierniku liczby pojedynczej; forma z pierwotną końcówką *-ę*
- 11, 3 *niech násłádujg drogę nászę* — ‘niech podążają za nami drogą’
- 11, 3³⁹ *wespołek i žone twojg* — zapewne błąd drukarski; właściwą powstać konstrukcji ilustrują edycje druga i trzecia, gdzie po *wespołek...* z ‘wraz z’ wystąpiły formy w narzędniku (*wespołek i z žonq twojg*)
- 11, 4 *Rachfał* — zob. KrO

- 11, 4 *weźmi* — zob. 3, 14
- 11, 4 *ábowie* — zob. 1, 15
- 11, 4 *potrzebno* (*potrzebno było*) — możliwe różne interpretacje leksemu: jako dzisiejsze *potrzebne* (dawna forma przymiotnika rodzaju nijakiego w mianowniku liczby pojedynczej z końcówką według paradygmatu odmiany prostej) lub jako *potrzebnie* (dawna postać przysłówka z formantem -o)
- 11, 4 *onę* (*wziął Tobijasz żołąc onę*) — dziś *oną*, 'tę'; zaimek rodzaju żeńskiego w bierniku liczby pojedynczej; forma z pierwotną końcówką -ę
- 11, 5 *podle* — zob. 2, 10
- 11, 5³⁹ *zawždy* — zob. 2, 13
- 11, 5^{40,45} *po wsze dnie* — zob. 1, 3
- 11, 5³⁹ *ná końcu gory* — 'na szczycie góry'
- 11, 6 *miescá*³⁹, *miestca*^{40,45} — dziś *miejsca*; dawne formy rzeczownika, sprzed zajścia procesu fonetycznego, polegającego na rozsunięciu artykulacyjnym; w edycjach drugiej i trzeciej widoczny jest temat w najstarszej fazie rozwoju, w edycji pierwszej natomiast stan przejściowy, przed powstaniem formy obecnie używanej; o zachodzącym w szesnastowiecznej polszczyźnie procesie przekształcania tematu tego rzeczownika świadczy wielość notowanych w SPXVI wariantów (obok *miejsce* 7086, m.in. *miestce* 460, *mieśce* 446, *miesce* 367, *miejtce* 104, *miejsce* 37, *mieśće* 1)
- 11, 6 *przyścía*³⁹, *pryszcia*^{40,45} — dziś *przyścía*; dawne formy czasownika, sprzed zajścia procesu fonetycznego, polegającego na rozsunięciu artykulacyjnym; w edycjach drugiej i trzeciej widoczny jest zapis fonetyczny z rozpodobnieniem grupy *śc* do *szc*; być może ma charakter potoczny
- 11, 6 *bieżawszy* — 'przybiegłszy'
- 11, 6 *zwiástowáta* — 'oznajmiła, doniosła'
- 11, 6^{40,45} *ato* — 'oto'; partykuła wskazująca, występująca w dawnych tekstach (wg SPXVI 86 użyć), ale rzadsza od *oto* (3201)
- 11, 7 *Ráchwa*³⁹, *Rachfa*^{40,45} — zob. KrO
- 11, 7 *wnidziesz* — dziś *wejdziesz*; dawna postać czasownika *wniść*, utworzona za pomocą przedrostka *w-* (**vbh-* / **vb-*) od *iść*; wyparta przez obecnie używaną
- 11, 7⁴⁰ *otca* (*do otca*) — zob. 3, 7
- 11, 8³⁹ *pomaż ná oczy jego żołąci* — dziś *pomaż oczy jego żołąciq*, 'posmaruj, natrzyj oczy jego żołąciq'; konstrukcja ilustrująca jedną z możliwych dawniej rekcji czasownika *pomazać* ('na co = na chore miejsce / czego = środka leczniczego')
- 11, 8⁴⁰ *pomaż... z żołąci* — konstrukcja ilustrująca inną niż w edycji pierwszej możliwą dawniej rekcję czasownika *pomazać* ('z czym = ze środkiem leczniczym'); może też wynikać z wiernego podążania za tekstem łacińskim *lini... ex felle*

- 11, 8³⁹ *czo* — zob. KrO
- 11, 8³⁹ *ize* — zob. 1, 3
- 11, 8⁴⁰ *odtworzq* — dziś *otworzq*; formacja z mylnie zreduplikowaną spółgłoską przedrostka *od + t*; sporadycznie notowana w dawnych tekstach (wg SPXVI stosunek użyc form *otworzyć* do *odtworzyć* wyniósł odpowiednio 820 do 9)
- 11, 8 *użry*³⁹ — zamiast *użrzy*, dziś *ujrzy*; wymiana głoski *rz* na *r* może zdradzać wymowę frykatywną (wówczas byłaby to forma o charakterze potocznym) lub też stanowić błąd drukarski
- 11, 8^{40,45} *użrzy* — zob. 10, 7
- 11, 8 *ocieć*^{39,45}, *otcieć*⁴⁰ — zob. KrO
- 11, 8 *świátłóść niebieską* — zob. 5, 12
- 11, 8 *użzenia* (z *użzenia*) — dziś *ujzenia*; rzeczownik w dopełniaczu liczby pojedynczej; dawna, ogólnopolska forma bez dysymilacji grupy *żrz* do *jrz*, od XVI wieku typowa dla druków małopolskich; o procesie przekształcania tematu wyjściowego czasownika świadczy wielość notowanych w SPXVI wariantów (*ujżzenie* 21, *ujzenie* 7, *użzenie* 4)
- 11, 9 *Tedy* — zob. 1, 16
- 11, 9 *bieżał náprzod* — ‘biegł przodem’
- 11, 9³⁹ *s nim* — zob. 5, 4
- 11, 9³⁹ *przyszedwszy* — zob. 2, 10
- 11, 9 *mardánim*^{39,45}, *mardaniem*⁴⁰ — dziś *merdaniem*; pierwotna forma tematu powstała w wyniku standardowego rozwoju twardego sonantu *r* w grupę *ar* (w SPXVI brak poświadczeń dla współcześnie używanej formy); w edycjach pierwszej i trzeciej końcówka fleksyjna z podniesioną artykulacją *e* do *i* przed głoską półotwartą *m*
- 11, 10^{39,40} *ocieć*³⁹, *otcieć*⁴⁰ — zob. KrO
- 11, 10 *jqł* — zob. 3, 1
- 11, 10 *otrąćjący się* — ‘potykający się’
- 11, 11 *płákác od wesela* — ‘płakać z radości’
- 11, 12 *bogu (się pomodlili pánu bogu)* — zob. 8, 4
- 11, 13³⁹ *otca (oczy otca)* — zob. 3, 7
- 11, 14^{40,45} *jakmiar* — ‘bez mała, prawie, niemal’
- 11, 14³⁹ *puł* — zob. 11, 1
- 11, 15³⁹ *jqwszy* — ‘chwyciwszy, złapawszy’
- 11, 15 *wziqł wzrok* — zob. KrO
- 11, 16 *wszytcy* — dziś *wszyscy*; zob. KrO: *wszytkim*
- 11, 17³⁹ *bogostáwię* — zob. KrO: *bogostáwi*
- 11, 17 *iześ (iześ ty karał mnie)* — dziś *iz karałeś mnie*; zob. 7, 14

- 11, 18 *teże* — dziś *też*; dawna, rozbudowana postać, skrócona do *też* prawdopodobnie w wyniku ustalenia akcentu paroksytonicznego, który spowodował osłabienie artykulacji wygłosowej samogłoski; w polszczyźnie XVI wieku *teże* stanowiło wariant regresywny (wg SPXVI stosunek użyć *teże* do *też* wynosił 26 do 37545)
- 11, 18 *siedmi* (*po siedmi dni*) — dziś *siedmiu*; liczebnik w miejscowniku; forma ze starą, odziedziczoną z prasłowiańskiego końcówką *-i*
po siedmi dni — dziś *po siedmiu dniach*; typowy dla dawnej polszczyzny związek liczebnika *siedem* z rzeczownikiem w dopełniaczu liczby mnogiej; w późniejszej fazie rozwoju polszczyzny doszło do zubożenia funkcji składniowej liczebnika (rzeczownik w tym wypadku staje się zależny od przyimka)
- 11, 18 *wszytka* — dziś *wszystka*; zob. KrO
- 11, 18 *wielbłądowie* (*przyszła... Sará... i wielbłądowie*) — dziś *wielbłądy*; rzeczownik rodzaju męskiego w mianowniku liczby mnogiej; forma z dawną końcówką *-owie* sprzed wykształcenia się kategorii rzeczowników męskosobowych i niemęskosobowych
- 11, 18⁴⁰ *pienędzy* — zob. 5, 2
- 11, 18 *żeninych* — ‘należących do żony’; postać pierwotna bez przegłosu, nieobjęta procesem wyrównania analogicznego do form z przegłosem typu *żona*
- 11, 18 *insze* — dziś *inne*; zob. 2, 23
- 11, 18³⁹ *Gábelussa* — *geminata* może stanowić sygnał obcego pochodzenia; ponieważ w druku widnieje zapis *Gábeluffa*, możliwa jest też lekcja spolszczona *Gábelusza* na wzór notowanej w edycji oboczności: *Tobias* (k. Tyt.) do *Tobijas* (w druku zapis: *Tobiafs*, np. k. B2) i *Tobiasza* (w druku zapis: *Tobiaffá*, np. k. C₁)
- 11, 19 *wszytki* (*powiedział... wszystkie dobrodziejstwa*) — dziś *wszystkie*; zob. 1, 6
- 11, 19 *udziątał* — ‘sprawił, uczynił’
- 11, 20 *Achijor* — widoczny w trzech edycjach Księgi Tobiasza zapis grupy samogłoskowej *-io-* (*Achior*) uważa się za skonwencjonalizowany i typowy dla wyrazów obcego pochodzenia; w transkrypcji uwzględniono dawny, zakładany sposób wymowy tej grupy — jako *-ijo-*
- 11, 20 *siestzeńcy*^{39,45} — dziś *siostzeńcy*; zob. 7, 2
*siestzenicy*⁴⁰ (*przyszli siestzenicy*) — w znaczeniu mianownika liczby mnogiej ‘siostzeńcy’: zapis głoski miękkiej jako *ni* lub błąd drukarski
- 11, 20 *weselący się do Tobiasz* — ‘uśmiechający się do Tobiasza; radujący się wraz z Tobiaszem’
- 11, 20 *wszytkiego* — dziś *wszystkiego*; zob. KrO
- 11, 21 *siedm*^{39,45}, *siedm*⁴⁰ (*siedm / siedm’ dni używając*) — dziś *siedem*; dawna postać liczebnika

- 11, 21 *weselili się sę* — dawna forma czasu przeszłego złożonego
- 11, 21^{39,45} *weselim* (z *weselim*) — zob. KrO
- 11, 21³⁹ *wielkiem* (z *weselim wielkiem*) — dziś *wielkim*; przymiotnik rodzaju nijakiego w narzędniku liczby pojedynczej; końcówka z obniżoną artykulacją *i* do *e* przed głoską półotwartą *m*
- 11, 21 *z weselim wielkiem weselili się sę* — ‘weselili się z wielką radością; bardzo się cieszyli’; w tekście źródłowym również pojawiło się połączenie dwu leksemów zbudowanych w oparciu o ten sam rdzeń *gaudio... gavis*; stanowiło to typowy dla stylu biblijnego frazeologizm (w retoryce zwany *figura ethymologica*), wywodzący się z języków semickich i służący do wyrażania i podkreślania intensywności uczuć
- 12 *Capitulum*³⁹ — zob. KrO
Kapituła^{40,45} — zob. 1
- 12 *dwánaste*³⁹, *dwanasta*^{40,45} — zob. KrO
- 12, 1 *Tedy* — zob. 1, 16
- 12, 2⁴⁰ *otcu* (*rzekł otcu*) — dziś *ojcu*; zob. 5, 1
- 12, 2⁴⁰ *otcze* — dziś *ojcze*; zob. 5, 1
- 12, 2 *możem* (*możem dáć*) — zob. 8, 5
- 12, 3 *zasię*^{39,40}, *zasię*⁴⁵ — zob. 2, 3
- 12, 3 *pienądze* — zob. 5, 2
- 12, 3 *dyjabła* — zob. KrO
- 12, 3 *uśmierzył* — ‘odegnał, poskromił, powstrzymał’
- 12, 3 *wesele* — zob. 5, 11
- 12, 3^{40,45} *iże* — zob. 1, 3
- 12, 3 *świátłość niebieską* — zob. 5, 12
- 12, 3 *przezeń* — dziś *przez niego*; formacja złożona z przyimka *przez* oraz skróconej formy zaimka osobowego *on*
- 12, 4⁴⁰ *cie* — zob. 2, 8
- 12, 4⁴⁰ *otcze* — dziś *ojcze*; zob. 5, 1
- 12, 4 *owa* — ‘a zatem, tak więc’; partykuła wprowadzająca wniosek, podsumowanie wypowiedzi; stosunkowo często notowana w szesnastowiecznej polszczyźnie (wg SPXVI 567 użyć)
- 12, 4 *wszytkich* — dziś *wszystkich*; zob. KrO
- 12, 4^{40,45} *przyniesiony* (*rzeczy ktore przyniesiony sę*) — dziś *przyniesione*; imiesłów rodzaju żeńskiego w mianowniku liczby mnogiej; forma z końcówką *-y*, typową dla paradygmatu odmiany prostej
- 12, 5 *ocieć*^{39,45}, *otcieć*⁴⁰ — zob. KrO
- 12, 5³⁹ *puł* — zob. 11, 1

- 12, 6^{40,45} *jem (rzekł jem)* — dziś *im*; zob. 1, 8
- 12, 6³⁹ *bogostáwcie* — zob. KrO
- 12, 6⁴⁰ *wszytkiem żywem (przedwszytkiem żywem stworzenim)* — dziś *wszystkim żywym*; leksemy rodzaju nijakiego w narzędniku liczby pojedynczej; końcówka z obniżoną artykulacją *i / y* do *e* przed głoską półotwartą *m*; zob. KrO
- 12, 6⁴⁵ *stworzenim (przed... stworzenim)* — dziś *stworzeniem*; rzeczownik rodzaju nijakiego w narzędniku liczby pojedynczej; końcówka fleksyjna z podniesioną artykulacją *e* do *i* przed głoską półotwartą *m*
- 12, 6 *udziátał* — zob. 1, 7
- 12, 6³⁹ *s wami* — zob. 7, 15
- 12, 6³⁹ *miłóžerdzie* — zamiast *miłosierdzie*; zapis niejasny, mogący wynikać z niedostatków ówczesnej grafii, którą cechowała niepełna stabilizacja w zakresie oddawania głosek szeregów syczącego, ciszącego i szumiącego; może być również efektem błędu drukarskiego; mniej prawdopodobne wydaje się, że zapis wynika z udźwięcznienia głoski *ś* do *ž* przed samogłoską *e*, związanego z wymową regionalną; zapisu tego typu nie poświadczą SPXVI
- 12, 7 *tájemność* — dziś *tajemnicę*; dawna formacja słowotwórcza z typowym przyrostkiem *-ość*
- 12, 7³⁹ *potciwo (wyznáwác potciwo jest)* — dziś *potcziwie*; dawna postać przysłówka z formantem *-o*; zapis fonetyczny o charakterze potocznym; forma z dysymilacją grypy *czci* do *tci*; zob. 4, 3: *tci*; 10, 13: *ćciá*
- 12, 8 *nižli* — zob. 8, 14
- 12, 9 *Abowiem* — zob. 1, 15
- 12, 9³⁹ *ocyścia* — zamiast *oczyścia*, notowanego w edycjach drugiej i trzeciej (zob. niżej); forma mazurząca (wymowa *c* zamiast *cz*)
- 12, 9^{40,45} *oczyścia* — dziś *oczyszcza*; dawna postać czasownika z grupą *-ści-*, utworzona od bezokolicznika *oczyściać*, który stanowił w szesnastowiecznej polszczyźnie wariant dominujący (wg SPXVI stosunek użyć *oczyściać* do *oczyszczać* wynosił 13 do 3); współcześnie widoczny jest rozdział między formą dokonaną *oczyścić* oraz niedokonaną *oczyszczać*
- 12, 9 *dawa* — dziś *daje*; dawna postać czasownika, utworzona od bezokolicznika *dawać* z formantem *-wa-*, oznaczającym wielokrotność
- 12, 9 *náleść* — dziś *znaleźć*; zob. 5, 5
- 12, 10 *nieprzyjaciele są duszni* — 'są nieprzyjaciółmi duszy'; forma *duszni* jest efektem dążenia do naturalności przekładu, polegającej na usuwaniu łacińskiej przydawki rzeczownikowej w dopełniaczu i zastępowaniu jej typową dla polszczyzny przydawką przymiotnikową; nietypowość zabiegu translatorskiego w tym miejscu wynika z tego, że w tekście łacińskim leksem *animæ*, użyty w wyrażeniu *hostes sunt animæ*, nie stoi w dopełniaczu, lecz w celowniku i pełni funkcję tzw. *dativu incommodi*, który nadaje

- temu połączeniu wyrazowemu znaczenie: ‘są nieprzyjaciółmi względem, przeciw duszy’; konstrukcja *nieprzyjaciele są* (czyli mianownik + osobowa forma czasownika *są*) zamiast dzisiejszego orzeczenia imiennego *nieprzyjaciółmi są* (narzędnik + *są*) to kalka składniowa wzorowana na składni łacińskiej
- 12, 11 *od was (nie zókryję od was mowy)* — ‘przed wami’
- 12, 12 *jam offiárowať³⁹ / ofiarowať^{40,45}* — formacja złożona z zaimka osobowego *ja* w mianowniku liczby pojedynczej oraz ruchomej końcówki czasownika dla pierwszej osoby liczby pojedynczej *-m*, oderwanej od leksemu *offiárowať* (*offiárowaťem*)
- 12, 12³⁹ *offiárowať* — leksem obcego pochodzenia z geminatą *ff*, kontynuującą zapis łacińskiego źródła (*offertum, offero*)
- 12, 12 *twoję (modlitwę twoję)* — dziś *twoją*; zob. 11, 3
- 12, 13 *iże* — zob. 1, 3
- 12, 13^{39,45} *przyjemnyś był* — formacja złożona z przymiotnika rodzaju męskiego w mianowniku liczby pojedynczej *przyjemny* oraz ruchomej końcówki czasownika dla drugiej osoby liczby pojedynczej *-ś*, oderwanej od leksemu *byť* (*byťeś*)
- 12, 13⁴⁰ *przyjemnyś* — zamiast *przyjemnyś*; prawdopodobnie błąd drukarski
- 12, 13 *potrzebno (potrzebno byťo)* — zob. 11, 4
- 12, 13⁴⁰ *cie* — zob. 2, 8
- 12, 14 *mię³⁹, mie^{40,45}* — zob. 3, 3
- 12, 14 *dyjabelstwá* — zob. 6, 8
- 12, 14 *żebych³⁹ / iżebych^{40,45} wybáwiť* — zob. 5, 18
- 12, 15 *Raphael* — zapis obcej nazwy własnej zgodny z pisownią łacińską; w edycjach wystąpiły również warianty: *Ráchfať, Ráchwať, Ráffať, Ráfať*
- 12, 15 *ánjoť^{39,45}, anijoť⁴⁰* — zob. KrO
- 12, 15 *siedmi (jeden z siedmi)* — dziś *siedmiu*; liczebnik w dopełniaczu; forma z pierwotną końcówką *-i*
- 12, 18³⁹ *s wámi* — zob. 7, 15
- 12, 18³⁹ *woliem (z woliem bożej byť)* — dziś *woli (z woli bożej byťem)*; formacja złożona z miękkotematowego rzeczownika rodzaju żeńskiego w dopełniaczu liczby pojedynczej (*woli*) oraz ruchomej końcówki czasownika dla pierwszej osoby liczby pojedynczej *-m*, oderwanej od leksemu *byť* (*byťem*)
- 12, 18^{40,45} *wolejem (z wolejem bożej byť)* — dziś *woli (z woli bożej byťem)*; formacja złożona z miękkotematowego rzeczownika rodzaju żeńskiego w dopełniaczu liczby pojedynczej z dawną końcówką *-ej* (*wolej*) oraz ruchomej końcówki czasownika dla pierwszej osoby liczby pojedynczej *-m*, oderwanej od leksemu *byť* (*byťem*)
- 12, 18³⁹ *bogostáwcie* — zob. KrO

- 12, 19 *Oszwejki*³⁹, *Owszejki*^{40,45} — ‘zaiste, owszem, oczywiście’; obie formy notowane są w słownikach historycznych polszczyzny, przy czym wariant *oszewjki* wyszedł z użycia szybciej (notuje go tylko SSt), zaś *owszejki* trwa jeszcze w XVI wieku, jednak ma niewielką liczbę poświadczeń (wg SPXVI 38 użyć); widoczne w edycji pierwszej przedstawienie grupy *usz* w *szw* stanowi efekt występujących w dawnej polszczyźnie wahań w budowie leksemu podstawowego: obok formy *usze-* występowała również *szwe-*
- 12, 19³⁹ *s wami* — zob. 7, 15
- 12, 19 *pożywam* — ‘spożywam, jem’
- 12, 19 *niewidomego* — ‘niewidocznego, niewidzialnego’
- 12, 19 *widzian* — dziś *widziany*; dawna forma imiesłowu rodzaju męskiego w mianowniku liczby pojedynczej według paradygmatu odmiany prostej
- 12, 20 *Tedy* — zob. 1, 16
- 12, 20 *mie* — zob. 3, 3
- 12, 20 *wszytki (wystawiajcie wszytki cudá)* — dziś *wszystkie*; zob. 2, 14
- 12, 21⁴⁰ *jich (z oczu jich)* — zob. 1, 12
- 12, 22³⁹ *padwszy* — w znaczeniu dzisiejszego *padłszy*; dawna forma imiesłowu przysłówkowego uprzedniego z pierwotnym sufiksem *-wszy*, dodawanym do czasownikowych tematów samogłoskowych; postać słowotwórcza sprzed upowszechnienia nowego na gruncie polszczyzny sposobu tworzenia tej kategorii imiesłowów, tj. przez przyłączenie końcówki *-szy* do tematu imiesłowu czasu przeszłego czynnego zakończono na *-ł* (w ten sposób powstała innowacyjna końcówka *-łszy*)
- 13 *Capitulum*³⁹ — zob. KrO
- Kapituła*^{40,45} — zob. 1
- 13, 1^{40,45} *odtworzywszy* — dziś *otworzywszy*; zob. 11, 8
- 13, 1 *tedy* — zob. 1, 16
- 13, 1³⁹ *bogostáwił* — zob. KrO
- 13, 2 *Abowiem* — zob. 1, 15
- 13, 2 *zásię*^{39,40}, *zasie*⁴⁵ — zob. 2, 3
- 13, 2 *nie jest który by uszedł* — ‘nie istnieje taki, który; nie ma takiego, który by uszedł’; kalka łacińskiego zdania: *non est qui*; dla łaciny typowe jest używanie zaimków synkretycznych, dla oddania których w języku polskim wprowadza się zaimki skorelowane, np. *taki-który*; tłumacz pozostał przy synkretyzmie
- 13, 3 *oblicznością* — zob. 1, 18
- 13, 3 *pogánow (przed oblicznością pogánow)* — dziś *pogan*; rzeczownik rodzaju męskiego w dopełniaczu liczby mnogiej; formacja z dawną końcówką *-ow*
- 13, 4 *miedzy* — zob. 3, 4

- 13, 4 *pogány* (rozproszył was między pogány) — dziś *pogan*; rzeczownik rodzaju męskiego w bierniku liczby mnogiej; forma z pierwotną końcówką *-y* sprzed wykształcenia się rodzaju męskoosobowego i niemęskoosobowego oraz wprowadzenia formy dopełniacza w funkcji biernika
- 13, 4 *insky* — dziś *inny*; zob. 2, 23: *insze*; 3, 19: *inemu*
- 13, 4 *krom* — zob. 4, 13
- 13, 5³⁹ *nászych* — forma mazurząca zamiast *naszych*
- 13, 5 *dla miłosierdzia* — ‘z powodu miłosierdzia, przez wzgląd na miłosierdzie’
- 13, 6 *tedy* — zob. 1, 16
- 13, 6³⁹ *s wami* — zob. 7, 15
- 13, 6^{39,45} *drżeniem* (z... *drżeniem*) — dziś *drżeniem*; forma narzędnika liczby pojedynczej; końcówka fleksyjna z podniesioną artykulacją *e* do *i* przed głoską półotwartą *m*
- 13, 6 *podwyżajcie*³⁹, *powyższajcie*^{40,45} — dziś *podwyższajcie*; w edycji pierwszej widoczny wariant ze zredukowaną grupą spółgłoskową *ższ* do *sz* (cecha charakterystyczna dla dialektu wielkopolskiego); w edycjach kolejnych wariant będący dawną formacją przedrostkową
- 13, 6 *uczynkoch*³⁹, *skutkoch*^{40,45} (*w uczynkoch / skutkoch*) — dziś *uczynkach, skutkach*; rzeczowniki rodzaju męskiego w miejscowniku liczby mnogiej; formy z dawną końcówką *-och*, stanowiącą w polszczyźnie element innowacyjny, jednak stosunkowo rzadki
- 13, 7³⁹ *jęctwá* — pierwotna forma rzeczownikowa od *jęty* (*jęć*), utworzona za pomocą sufiksu *-stwo*; zapis przedstawia stan sprzed redukcji grupy spółgłoskowej na granicy tematu i sufiksu (*t + st*); o problemach z utworzeniem tego leksemu świadczą notowane w szesnastowiecznej polszczyźnie warianty (wg SPXVI: *jęctwo* 33 razy, *jeństwo* 5, *jęstwo* 3, *jęctstwo* 2, *jęctstwo* 2, *jeńctstwo* 1); stan ten odzwierciedlają obecne w edycjach Księgi Tobiasza formy: zob. np. 1, 2: *jęctwie*; 1, 15: *jęctwie*; 7, 3: *jeńctwá*; 13, 7^{40,45}: *jęctstwa*
- 13, 7^{40,45} *jęctstwa* — prawdopodobnie zapis z błędnie rozbudowaną grupą spółgłoskową *-ctstw-* (zamiast *-ctw-* lub *-tstw-*); postać nienotowana w SPXVI; zob. wyżej
- 13, 8³⁹ *pred* — zob. 3, 5
- 13, 8 *iże* — zob. 1, 3
- 13, 8³⁹ *s wami* — zob. 7, 15
- 13, 9 *bodze* (*w bodze*) — dziś *bogu*; rzeczownik rodzaju męskiego w miejscowniku liczby pojedynczej; postać z pierwotną końcówką *-e*, stanowiącą kontynuant dawnego *ě₂*, który doprowadził do palatalizacji głoski *g* w *dz* (tzw. palatalizacja II)
- 13, 9³⁹ *będziem* — zob. 4, 23
- 13, 10³⁹ *Bogostawcie* — zob. KrO

- 13, 10 *wszytcy* — dziś *wszyscy*; zob. KrO: *wszytkim*
- 13, 11^{40,45} *cie* — zob. 2, 8
- 13, 11 *uczynkoch*³⁹, *skutkoch*^{40,45} (*w uczynkoch / skutkoch*) — zob. 13, 6
- 13, 12^{39,45} *szczęściu* — dziś *szczęściu*; zob. 5, 21
- 13, 12³⁹ *twem* (*w szczęściu twem*) — dziś *twym*; zob. 4, 2
- 13, 12 *zasię*^{39,40}, *zasię*⁴⁵ — zob. 2, 3
- 13, 12 *wszytki* (*przyzwał wszytki jętce*) — dziś *wszystkich*; zob. 1, 15
- 13, 12 *jętce* (*przyzwał... jętce*) — dziś *jętców*, 'jeńców, więźniów, ludzi pojmanych'; osobowy rzeczownik rodzaju męskiego w bierniku liczby mnogiej; forma z dawną końcówką *-e* (typową dla rzeczowników miękkotematowych), sprzed wykształcenia się kategorii rzeczowników męskoosobowych i niemęskoosobowych oraz wprowadzenia formy dopełniacza w funkcji biernika
- 13, 12 *wszytki* (*ná wszytki wieki*) — dziś *wszystkie*; zob. 1, 6
- 13, 13 *wszyski*³⁹, *wszutki*^{40,45} (*wszyski / wszytki grńnice ziemie będq kłńniać się*) — dziś *wszystkie*; zaimki rodzaju żeńskiego w mianowniku liczby mnogiej; formy z dawną końcówką *-i*; zapis w edycji pierwszej może świadczyć o dokonujących się w ówczesnej polszczyźnie przekształceniach fonetycznych w wymowie zaimka; zob. KrO; 3, 2
- 13, 13 *ziemie* (*grńnice ziemie*) — dziś *ziemi*; miękkotematowy rzeczownik rodzaju żeńskiego w dopełniaczu liczby pojedynczej; forma z dawną końcówką *-e*
- 13, 14 *Narodowie* (*Narodowie... przydq*) — dziś *narody*; rzeczownik rodzaju męskiego w mianowniku liczby mnogiej; forma z dawną końcówką *-owie* sprzed wykształcenia się kategorii rzeczowników męskoosobowych i niemęskoosobowych
- 13, 14^{39,40} *przydq* — dziś *przyjdq*; zob. 3, 21: *przydź*; 4, 22: *przydź / przyść*
- 13, 14 *będq się modlić panu* — dziś *będq się modlić do pana*; leksem *panu* użyty został w celowniku, zgodnie z ówczesznie stosowaną rekcją czasownika *modlić*; we współczesnej polszczyźnie wymaga on dopełnienia w postaci wyrażenia przyimkowego
- 13, 14 *twoję* (*ziemię twoję*) — dziś *twojq*; zob. 11, 3
- 13, 14³⁹ *świętość* — dziś *świętość*; forma zgodna z tendencjami rozwojowymi polszczyzny i nieobjęta procesem wyrównania analogicznego do form typu *święcić*
- 13, 16 *Przekłęci będq ktorzy* — dziś *Przekłęci będq ci, ktorzy*; zob. 13, 2
- 13, 16³⁹ *zgárdzq* — zob. 9, 5
- 13, 16^{40,45} *wszytcy* — dziś *wszyscy*; zob. KrO: *wszytkim*
- 13, 16 *będq bluźnić ciebie* — 'będq cię przeklinać, będq ci złozeczyć'
- 13, 16³⁹ *bogoslńwieni* — zob. KrO
- 13, 17 *syniech* (*w syniech*) — dziś *synach*; zob. 6, 22

- 13, 17 *abowiem* — zob. 1, 15
- 13, 18 *pokojá (się weselą z pokojá)* — dziś *pokoju*; nieżywotny rzeczownik rodzaju męskiego w dopełniaczu liczby pojedynczej; forma z dawną końcówką *-a*
- 13, 19^{40,45} *wyświebodził* — dziś *wyswobodził*; zob. 3, 15
- 13, 19³⁹ *Jerusalem* — dziś *Jeruzalem*; zob. 1, 6
- 13, 19 *ściskliwości* — ‘ucisków, krzywd, cierpień’
- 13, 20^{39,40} *jestli* — zob. 3, 21
- 13, 20 *będq... ku widzeniu jáсноści* — ‘będą widzieć jasność’; w tekście łacińskim została zastosowana konstrukcja *ad videndam claritatem*, zawierająca bierny imiesłów czasu przyszłego, który nadaje działaniu odcień konieczności, zatem znaczy dosł. ‘ku jasności mającej być widzianą’
- 13, 21 *brony* — dziś *bramy*; najczęściej poświadczana w szesnastowiecznej polszczyźnie forma rzeczownika (wg SPXVI 316 użyć), oboczna do *brana* (257) i *brama* (79)
- 13, 21 *Sáphiru* — dziś *szafiru*; zapis zdradzający niepełną adaptację do polszczyzny leksemu zaczerpniętego z tekstu Wulgaty (łac. *sapphiro*)
- 13, 21 *Smárárgdu*³⁹ — dziś *szmaragdu*; w dawnej polszczyźnie wariant dominujący względem współcześnie używanego; stanowi wcześniejszy etap adaptacji łacińskiego leksemu *smaragdus*
- Smaraku*^{40,45} — wariant z uproszczeniem grupy spółgłoskowej *gd* do *k*, być może mający charakter potoczny
- 13, 21 *wszytek* — dziś *wszystek*; zob. KrO
- 13, 22 *burkowáne* — dziś *brukowane*; imiesłów utworzony od leksemu niemieckiego pochodzenia; forma zawiera przestawkę grupy *ru* w *ur*, prawdopodobnie typową dla ówczesnej polszczyzny potocznej; SPXVI notuje leksemu należące do tej samej rodziny z obiema postaciami tematu (*bruk* 9 użyć, *burk* 4)
- 13, 23³⁹ *podwyszył* — dziś *podwyższył*; zob. 13, 6
- 13, 23 *je (podwyszył³⁹ / podwyższył^{40,45} je)* — dziś *ich*; zob. 1, 19
- 14 *Capitulum*³⁹ — zob. KrO
- Kapituła*^{40,45} — zob. 1
- 14, 1 *przeżzeniu* — dziś *przeżeniu*, ‘odzyskaniu wzroku’; dawna, ogólnopolska forma bez dysymilacji grupy *żrz* do *jrz*, od XVI wieku typowa dla druków małopolskich; SPXVI notuje również inne warianty, m.in.: *przejżenie* (74 użycia), *przejżenie* (59), *przejżenie* (1); zob. 10, 7: *użrzała*; 7, 2: *weżrzawszy*
- 14, 1 *żyw* — zob. 3, 6
- 14, 1 *dwie (był żyw czterdzieści lat i dwie)* — dziś *dwa*; liczebnik rodzaju nijakiego w bierniku; forma z dawną końcówką *-e* charakterystyczną dla liczby podwójnej

- 14, 1 *syny (widział syny)* — dziś *synów*; zob. 1, 18
- 14, 1 *wnękow* — zob. KrO
- 14, 2 *dwie lecie (gdy się wypełniły sto i dwie lecie)* — dziś *dwa lata*; leksemy w mianowniku; formy z dawną końcówką *-e* charakterystyczną dla liczby podwójnej
- 14, 2 *pogrzebion* — dziś *pogrzebany*; dawna forma imiesłowu rodzaju męskiego w mianowniku liczby pojedynczej według paradygmatu odmiany prostej
- 14, 2³⁹ *poczliwie* — ‘godnie, z czcią’; przysłówek pochodzący od staropolskiego rzeczownika *czta*, będący wariantem słowotwórczym względem formy *poczciwie*, ale już w XVI wieku od niego rzadszym (wg SPXVI stosunek użyć wynosił 4 do 331); zawiera zredukowaną grupę spółgłoskową (*cztl* do *czl*)
- 14, 2 *Niniwen (w Niniwen)* — zob. 1, 11
- 14, 3 *oślnął* — zob. KrO
- 14, 3 *przywrocon* — dziś *przywrocony*; dawna forma imiesłowu rodzaju męskiego w mianowniku liczby pojedynczej według paradygmatu odmiany prostej
- 14, 4 *ná ostátek* — ‘na koniec’
- 14, 4 *żywotá* — zob. 4, 5
- 14, 4 *z... pochopem* — ‘z... nastrojem, zapałem’
- 14, 5 *siedm^{39,45}, siedm⁴⁰ (wezwał siedm / siedm’ młodzieńcow)* — dziś *siedmiu*; zob. KrO
- 14, 5 *wnęki (wezwał... wnąki)* — dziś *wnuków*; zob. KrO
- 14, 6 *upad* — ‘upadek, klęska’
- 14, 6 *Niniwe^{39,40}, Niniwe⁴⁵* — zob. 1, 11; 7, 3
- 14, 6 *nászy (brácia nászy... wrocą się)* — dziś *nasi*; zaimek rodzaju męskiego w mianowniku liczby mnogiej; forma z pierwotną końcówką *-y*, stosowaną po tematach zakończonych na głoskę funkcjonalnie miękką *sz*; postać współczesna *nasi* zawiera końcówkę *-i* przejętą z odmiany przymiotnikowej
- 14, 6 *ziemie (z ziemie)* — dziś *ziemi*; zob. 13, 13
- 14, 7 *wszytká (wszytká ziemia)* — dziś *wszystka*; zob. KrO
- 14, 7 *spalon* — dziś *spalony*; dawna forma imiesłowu rodzaju męskiego w mianowniku liczby pojedynczej według paradygmatu odmiany prostej
- 14, 7 *zásię^{39,40}, zasię⁴⁵* — zob. 2, 3
- 14, 7 *zbudowan* — dziś *zbudowany*; dawna forma imiesłowu rodzaju męskiego w mianowniku liczby pojedynczej według paradygmatu odmiany prostej
- 14, 7⁴⁰ *wsytycy* — forma mazurząca zamiast *wszytscy*; zob. KrO
- 14, 8 *pogáni (opuszczą pogáni bałwány)* — dziś *poganie*; zob. 8, 5
- 14, 8 *bałwány* — ‘bóstwa pogańskie’

- 14, 8^{39,40} *przydq* — dziś *przydq*; zob. 3, 21: *przydź*; 4, 22: *przydź* / *przyść*
- 14, 8⁴⁰ *Jerusalem* — dziś *Jeruzalem*; zob. 1, 6
- 14, 8 *ziemie (krolowie ziemie)* — dziś *ziemi*; zob. 13, 13
- 14, 10 *tedy* — zob. 1, 16
- 14, 10⁴⁰ *otca (Słuchajcie... otca)* — dziś *ojca*; zob. 5, 22
- 14, 10³⁹ *słuscie* — zamiast *służcie*; zapis fonetyczny; forma o charakterze potocznym z upodobnieniem artykulacyjnym grupy *źc* do *śc*
- 14, 11 *pomnieli* — zob. 1, 13
- 14, 11³⁹ *bogostawili* — zob. KrO
- 14, 11⁴⁰ *czatej* — zamiast *catej*; forma hiperpoprawna, powstała w wyniku szadzenia, polegającego na wymianie głosek szeregu *szyczącego* na *szumiący* (tu: *c* do *cz*); zapis może świadczyć o dążeniu do ukrycia wymowy mazurzącej
- 14, 12 *waszę (pogrzebiecie matkę waszę)* — dziś *waszą*; zaimek rodzaju żeńskiego w bierniku liczby pojedynczej; forma z pierwotną końcówką *-ę*
- 14, 12 *k (k temu)* — dziś *ku*; zob. 1, 15
- 14, 12 *miejcie się k temu* — ‘przygotujcie się do tego’
- 14, 13³⁹ *iże* — zob. 1, 3
- 14, 13 *złość jego koniec weźmie* — ‘złość jego sprowadzi koniec, doprowadzi do upadku [Ninive]’
- 14, 14 *Niniven³⁹, Ninive⁴⁰, Niniwe⁴⁵* — zob. 1, 11; 7, 3
- 14, 14 *wnęki (z wnęki)* — dziś *wnukami*; rzeczownik rodzaju męskiego w narzędniku liczby mnogiej; forma z pierwotną końcówką *-i*; zob. też KrO
- 14, 14 *swemi (z wnęki swemi)* — dziś *swymi*; zaimek rodzaju męskiego w miejscowniku liczby mnogiej; końcówka fleksyjna z obniżoną artykulacją *y* do *e* przed głoską półotwartą *m*; formacja utworzona od ściągniętej postaci zaimka (por. *swoimi*)
- 14, 14⁴⁰ *świokrow* — dziś *świekrów*; zob. 10, 13
- 14, 15 *nálażł* — zob. 5, 5
- 14, 15 *je zdrowe (nálażł je zdrowe)* — dziś *ich zdrowych* [świekrów]; zaimek i przymiotnik rodzaju męskiego w bierniku liczby mnogiej; formy z pierwotną końcówką *-e* sprzed wykształcenia się rodzaju męskoosobowego i niemęskoosobowego oraz wprowadzenia formy dopełniacza w funkcji biernika
- 14, 15 *opátřzał je* — ‘opiekował się nimi, dbał o nich’
- 14, 15 *záwárt oczy* — ‘zamknął oczy, był obecny przy śmierci’
- 14, 15⁴⁰ *jich (oczy jich)* — zob. 1, 12
- 14, 15 *wszytko* — zob. KrO
- 14, 15 *pobrał* — ‘wziął, odziedziczył’
- 14, 15 *piąty rodzaj* — ‘piąte pokolenie’; zob. też 1, 3

- 14, 15 *syny* (*widział... syny*) — dziś *synów*; zob. 1, 18
- 14, 16^{39,45} *weselim* (*z weselim*) — zob. KrO
- 14, 17 *obcowaniu* — ‘pożyciu, współżyciu, postępowaniu’
- 14, 17 *táko* — zob. 1, 3
- 14, 17 *ize* — zob. 1, 3
- MDr³⁹ *jáchác* — dziś *jechać*; forma regionalna lub stanowiąca wyrównanie analogiczne do formy *jadę*; w szesnastowiecznej polszczyźnie dość częsta (wg SPXVI stosunek użyć *jechać* do *jachać* wynosił 927 do 400)
- MDr^{39,40} *Kryste* — dziś *Chryste*; forma pierwotna, nieobjęta typową dla szesnastowiecznej polszczyzny tendencją do relatywnizacji leksemów zapożyczonych z łaciny; w wyniku dostosowywania polskiej wymowy do łacińskiej piśmowni powstał leksem z nagłosową grupą *chr-*
- MDr *nawierniejszy* — dziś *najwierniejszy*; formacja w stopniu najwyższym z typowym dla dawnej polszczyzny przedrostkiem *na-* (dzisiejsze *naj-*)
- MDr *przeciwiłeś* — dziś *sprzeciwiłeś*; dawna, bezprzedrostkowa postać czasownika
- MDr *niezbożnych* — ‘bezbożnych’; formacja z przedrostkiem *nie-* miała w polszczyźnie XVI wieku więcej poświadczeń od formacji z przedrostkiem *nie-* (wg SPXVI 242 do 92)
- MDr *bluźnienie* — ‘złorzeczenie, przeklinanie, obelgi’
- MDr *strożą* — dziś *strażą*, ‘opieką’; forma po zajęciu metatezy zgodna z tendencjami rozwojowymi polszczyzny i w XVI wieku używana wymiennie z postacią zawierającą grupę *-ra-* (*straż*), która jest zapożyczeniem z języka czeskiego; wg SPXVI stosunek użyć form *stoża* do *straża* wynosił 58 do 38, zaś *stroż* do *straż* — 484 do 550
- MDr *nieprzebieczność* — zob. 4, 4
- MDr *żadna nie jest nieprzebieczność* — ‘nie ma żadnego niebezpieczeństwa’
- MDr³⁹ *strożej* (*bez ktorego strożej*) — dziś *straży*; miękko tematowy rzeczownik rodzaju żeńskiego w dopełniaczu liczby pojedynczej; forma z dawną końcówką *-ej*
- MDr *przebieczno* (*nic nie jest przebieczno*) — dziś ‘bezpieczne’; dawna forma imiesłowu rodzaju nijakiego w mianowniku liczby pojedynczej z końcówką według paradygmatu odmiany prostej; zob. też 4, 4
- MDr *miescu*³⁹, *miesctu*^{40,45} (*ná żadnym miescu*) — dziś *miejscu*; zob. 11, 6
- MDr *ánjoła*^{39,45}, *anijoła*⁴⁰ — zob. KrO
- MDr^{39,45} *poszcześciłeś* — dziś *poszczęściłeś*, ‘uczyniłeś szczęśliwą’; forma dawna bez samogłoski nosowej, przejawiająca wtórną denazalizację (zbudowana w oparciu o ten sam rdzeń, co rzeczownik *część*)
- MDr *wszytkich* — zob. KrO: *wszystki*

- MDr *práwego* (z *práwego sercá*) — ‘sprawiedliwego, uczciwego’
- MDr *dufájących* — ‘ufających, mających nadzieję’
- MDr^{40,45} *raczy* — dziś *racz*, ‘zechciej’; tryb rozkazujący dla drugiej osoby liczby pojedynczej; forma z pierwotną końcówką *-y*, wyrugowaną prawdopodobnie w wyniku ustalenia akcentu paroksytonicznego, który spowodował osłabienie artykulacji wygłosowej samogłoski
- MDr *wezbranie* — ‘udanie się, wyruszenie, wybranie się’
- MDr^{39,45} *szczęśnie* — ‘szczęśliwie’; zob. 5, 21
- MDr *wodziło* — ‘wiodło’
- MDr *wolej* (*według wolej*) — zob. 3, 6
- MDr *żebych tam doszedł* — zob. 5, 18
- MDr *zásię*^{39,40}, *zasię*⁴⁵ — zob. 2, 3
- MDr *insze* — zob. 2, 23
- MDr⁴⁰ *otcem* (z *otcem*) — dziś *ojcem*; zob. KrO
- MDr *żywiesz* — ‘żyjesz’
- MM^{39,45} *szczęśliwego* — dziś *szczęśliwego*; zob. 5, 21
- MM³⁹ *manżeństwą* — dziś *małżeństwa*; bohemizm (czes. *manželství*) o nielicznych poświęczeniach w dawnej polszczyźnie (wg SPXVI 7 użyć wobec dominującej formy *małżeństwo* — 759 użyć)
- MM⁴⁰ *mążeństwa* — zob. 7, 16; zob. też 6, 17: *mążeństwo*
- MM^{39,45} *poszczescicielu* — ‘zapewniający szczęście’; forma dawna bez samogłoski nosowej, przejawiająca wtórną denazalizację (zbudowana w oparciu o ten sam rdzeń, co rzeczownik *część*)
- MM *wszytkich* — dziś *wszystkich*; zob. KrO
- MM³⁹ *ludskich* — dziś *ludzkich*; forma pierwotna, zbudowana za pomocą sufiksu *-ski* (*lud* + *ski*), sprzed asymilacji i redukcji grupy spółgłoskowej *ds* do *dz*
- MM *raczyłeś* — zob. MDr
- MM³⁹ *ize* — zob. 1, 3
- MM *nálazł* — zob. 5, 5
- MM *wesele* — zob. KrO
- MM *lubość* — ‘uciecha, przyjemność, radość’
- MM *miescu*³⁹, *miesctu*^{40,45} (*ná drugim miescu*) — dziś *miejscu*; zob. 11, 6
- MM³⁹ *prez* — zamiast *przez*; zapis z obocznością *rz* do *r* zdradzający wymowę frykatywną; forma o charakterze potocznym
- MM³⁹ *złościwa* — dziś *złościwa*; dawna forma przymiotnika, utworzona za pomocą sufiksu *-iwa*, wariantywna wobec formy *złościwa*, ale w XVI wieku stosowana od niej częściej (wg SPXVI stosunek użyć wynosił odpowiednio 557 do 326)

- MM^{40,45} *gorzejsza*⁴⁰, *gorzciejsza*⁴⁵ — dziś *bardziej gorzka*, tu w znaczeniu ‘gorsza, bardziej przykra’; stopień wyższy od przymiotnika *gorzki*; głoska *cz*, której brak we współczesnej formie przymiotnika, widoczna jest m.in. w rzeczowniku *gorycz*; wariant z edycji trzeciej ma nieliczne poświadczenia w SPXVI (3 użycia); wariant z edycji drugiej nie jest notowany w SPXVI (obecny w nim zapis przez *r* może świadczyć o wymowie frykatywnej, wyrównaniu do form typu *gorycz* lub próbie uproszczenia trudnej artykulacyjnie zbitki *rzc*)
- MM *przez opátzienie* — ‘przez wzgląd, obronę, opiekę’
- MM³⁹ *wesele (wesele żywiąc)* — dziś *wesoło*; dawna postać przysłówka, utworzona za pomocą formantu *-e*
- MM *żywiąc*³⁹, *żywiący*^{40,45} — dziś *żyjąc*, *żywący*
- MM *napierwej*³⁹, *napirowej*^{40,45} — dziś *najpierw*; przysłówek w stopniu najwyższym z typowym dla dawnej polszczyzny przedrostkiem *na-* (dzisiejsze *naj-*) oraz formantem *-ej* (por. *najkrócej*, *najlepiej*), który został we współczesnej formie wyrugowany; w edycjach drugiej i trzeciej obecna pierwotna forma tematu z grupą *-ir-*; zob. KrO: *piruszej*
- MM *przydał* — ‘dał’
- MM *zjąwszy się* — ‘złączywszy się’; imiesłów utworzony od czasownika *jąć*
- MM³⁹ *s nim* — zob. 5, 4
- MM *uczęśnicą*^{39,40}, *ucześnicą*⁴⁵ — ‘uczestniczką, towarzyszką’; wariant z samogłoską nosową jest formą pierwotną (por. *część*); wariant widoczny w edycji trzeciej powstał w wyniku procesu denazalizacji, prawdopodobnie pod wpływem języka czeskiego (por. *uczestnik*)
- MM *teskność* — zob. 7, 20
- MM *odbijała* — ‘oddalała, odsuwała’
- MM *powolnością* — ‘łagodnością, zgodnością, nienagannością’
- MM *spomagan*³⁹, *wspomagan*^{40,45} — dziś *wspomagany*; forma imiesłowu rodzaju męskiego w mianowniku liczby pojedynczej według paradygmatu odmiany prostej; formacja z przedrostkiem *s-* w szesnastowiecznej polszczyźnie rzadsza, regresywna (wg SPXVI stosunek użycić czasowników *wspomagać* do *spomagać* wynosił 169 do 9)
- MM *onę (onę... stworzyłeś)* — dziś *oną*, ‘tę, ją’ [Ewę]; zaimek osobowy rodzaju żeńskiego w bierniku liczby pojedynczej; forma z pierwotną końcówką *-ę*
- MM⁴⁰ *mążzonkom* — dziś *małżonkom*; zob. 7, 16
- MM *z przygody* — ‘przypadkiem, trafem’
- MM *się... przygadza* — ‘zdarza się, trafia się, dzieje się’
- MM *nawięcej* — dziś *najwięcej*; formacja w stopniu najwyższym z typowym dla dawnej polszczyzny przedrostkiem *na-* (dzisiejsze *naj-*)
- MM³⁹ *tráfiemy* — dziś *trafimy*; czasownik w pierwszej osobie liczby mnogiej czasu przyszłego; końcówka fleksyjna z obniżoną artykulacją *i* do *e* przed głoską półotwartą *m*

- MM *nagorszą* — dziś *najgorszą*; formacja w stopniu najwyższym z typowym dla dawnej polszczyzny przedrostkiem *na-* (dzisiejsze *naj-*)
- MM *studnie* (*u studnie*) — dziś *studni*; miękkotematowy rzeczownik rodzaju żeńskiego w dopełniaczu liczby pojedynczej; forma z dawną końcówką *-e*
- MM^{39,45} *szczęśliwego* — dziś *szczęśliwego*; zob. 5, 21
- MM³⁹ *potkánia* — ‘spotkania’
- MM^{40,45} *pośzatu* — ‘spotkania’
- MM³⁹ *czo* — zob. KrO
- MM *krześcijańskie* — dziś *chrześcijańskie*; forma pierwotna, nieobjęta typową dla szesnastowiecznej polszczyzny tendencją do relatywnizacji leksemów zapożyczonych z łaciny; w wyniku dostosowywania polskiej wymowy do łacińskiej pisowni powstał leksem z nagłosową grupą *chr-*; o żywym w XVI wieku procesie kształtowania się nagłosu tego leksemu świadczą liczne warianty, poświadczone w SPXVI (*kiześcijański* 1658 użyć, *chrześci-jański* 1151, *kreścijański* 10, *chreścijański* 10)
- MM *dufánie* — zob. 4, 12
- MM^{40,45} *żędać* — dziś *żądać*; forma pierwotna sprzed wymiany *ę* na *ą*; w XVI wieku wariant wychodzący z użycia, o czym świadczy niższa frekwencja niż formy z nosówką *ą* (wg SPXVI stosunek użyć wynosił 1299 do 233)
- MM⁴⁰ *Tać* [dobroć boża] (*Tać nam jest*) — formacja złożona z zaimka wskazującego rodzaju żeńskiego w mianowniku liczby pojedynczej *ta* oraz partykuły *ć*
- MM *miásto* — zob. 1, 18
- MM *nátaskáwszy* — dziś *najtąskawszy*; formacja w stopniu najwyższym z typowym dla dawnej polszczyzny przedrostkiem *na-* (dzisiejsze *naj-*)
- MM⁴⁰ *otcze* — dziś *ojcze*; zob. 5, 1
- MM *końcewi*³⁹, *końcowi*^{40,45} (*ku wesółemu końcewi / końcowi*) — dziś *końcu*; nieżywy rzeczownik rodzaju męskiego w celowniku liczby pojedynczej; forma z dawną końcówką *-owi* miała charakter ogólnopolski; forma z końcówką *-ewi* była typowa dla wymowy regionalnej Wielkopolski i Mazowsza
- MM *żywiesz* — zob. MDr
- Kol³⁹ *Prásowano* — ‘wybijano, drukowano’
- Kol³⁹ *ludskiego* — zob. MM

Spis ilustracji

- 23 Przykłady kreskowania samgłoski *á*
(1539, k. A2_v, k. A2_v, k. A, k. A3)
- 33 Karta tytułowa pierwszej edycji Księgi Tobiasza
(Kraków 1539: druk. Maciej Ostrogorski)
- 34 Karta tytułowa drugiej edycji Księgi Tobiasza
(Kraków 1540: druk. Helena Unglerowa)
- 35 Karta tytułowa trzeciej edycji Księgi Tobiasza
(Kraków 1545: druk. Marek Szarffenberg)
- 76 Inicjał litery T (1539, k. A2)
- 77 Drzeworyt przedstawiający Tobiasza (1540, k. Tyt_v)
- 92 Inicjał litery W (1539, k. G2)
- 93 Inicjały liter: P (1540, k. H2_v), T (1540, k. A3), W (1540, k. H3)

Bibliografia

Adamczyk M., *Biblijno-apokryficzne narracje w literaturze staropolskiej do końca XVI wieku*, Poznań 1980: Wydawnictwo Naukowe UAM.

Aleksandrowska E., *Wacław Sierakowski h. Ogończyk*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XXXVII, red. H. Markiewicz, Kraków 1996–1997: Polska Akademia Umiejętności, s. 313, online: <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/waclaw-sierakowski-h-ogonczyk> (dostęp: 24.03.2020).

„Antykwariat polski w Warszawie Hieronima Wildera i s-ki. Katalog”, nr 20: *Druki polskie XVI–XVIII w.*, seria I, Warszawa 1914.

Bargieł M., *Cechy dialektalne polskich zabytków rękopiśmiennych pierwszej połowy XVI wieku*, Wrocław 1969: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Benis A. (wyd.), *Materiały do historii drukarstwa i księgarstwa w Polsce*, Kraków 1890: Drukarnia „Czasu”.

Borecki M., *Kształtowanie się normy językowej w drukach polskich XVI wieku (na przykładzie oboczności typu pirwszy || pierwszy)*, Wrocław 1974: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Brajerski T., *Oboczność powiadać // powieść w języku polskim XIV–XVI w.*, w: tenże, *O języku polskim dawnym i dzisiejszym*, Lublin 1995: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, s. 178–186.

Brajerski T., *Staropolskie bierzę i dzisiejsze bierzę ‘biorę’*, w: tenże, *O języku polskim dawnym i dzisiejszym*, Lublin 1995: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, s. 92–94.

Brajerski T., *Zaimek wszystkim i jego oboczności w XIV–XVI wieku*, w: tenże, *O języku polskim dawnym i dzisiejszym*, Lublin 1995: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, s. 215–235.

Brückner A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1989: Wiedza Powszechna.

Budka W., *Białobrzegi Marcin*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. I, red. W. Konopczyński, Warszawa 1935: Polska Akademia Umiejętności, online: www.ipsb.nina.gov.pl (dostęp: 12.02.2020).

Długosz-Kurczabowa K., Dubisz S., *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1998: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

Długosz-Kurczabowa K., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 2006: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Dunaj B., *W sprawie przegłosu ę > q w języku polskim*, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych PAN w Krakowie” 1975, t. XVIII, z. 1, s. 34–36.

Estreicher K., *Bibliografia polska. Spis chronologiczny*, cz. II, t. I, ogólnego zbioru t. VIII, Kraków 1882: Drukarnia C.K. Uniwersytetu Jagiellońskiego, online: <https://www.estreicher.uj.edu.pl/chronologia> (dostęp: 10.02.2020).

Estreicher K., *Bibliografia staropolska*, Kraków 1938: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, cz. III: *Obejmująca druki stóleci: XV–XVIII w układzie abecadłowym*, t. XXI, ogólnego zbioru t. XXXII, online: https://www.estreicher.uj.edu.pl/skany/?dir=dane_indeks|32 (dostęp: 12.05.2020).

Estreicher K., *Günter Zainer i Świętopełk Fiol*, Warszawa 1867: Drukarnia Gazety Polskiej.

Godyń J., *Staropolska interpunkcja a problemy tekstologii i edytorstwa naukowego dawnych tekstów*, w: *Staropolszczyzna piękna i interesująca*, t. 2, red. E. Koniusz, S. Cygan, Kielce 2006: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, s. 261–272.

Górski K. i in., *Zasad wydawania tekstów staropolskich. Projekt*, cz. II: *Teksty nowożytne do połowy XVIII wieku*, Wrocław 1955: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Jędrzejewska M., Stieber Z., *Przedrostki stopnia najwyższego na- i naj-w dawnej polszczyźnie i dzisiejszych gwarach*, „Język Polski” 1951, t. XXXI, s. 155–158.

Kamińska K., *Pisownia druków polskich XVI wieku*, „Prace Polonistyczne” 1953, t. XI, s. 5–28.

Karasiowa A., *Oboczność „in(n)y” // „inszy” w historii języka polskiego*, w: *Tekst — język — poetyka*, red. M.R. Mayenowa, Wrocław 1978: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 279–306.

Karaś M., *Ze studiów nad polskimi grupami spółgłoskowymi. Nagłós zaimka wszy(s)tek*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1957, t. 16, s. 115–143.

Kawecka-Gryczowa A. (red.), *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 1: *Małopolska*, cz. 1: *Wiek XV–XVI*, Wrocław 1983: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Kencki P., *Gra o Tobiaszu*, „Performer” 2011, nr 3, online: <http://www.grotowski.net/performer/performer-3> (dostęp: 15.03.2020).

Kępińska A., *Wiedza historyczna a edycje tekstów staropolskich (na przykładach z fryburskiego wydania „Rozmyślenia przemyskiego”)*, w: *Dokument pisany w badaniach historyka języka polskiego. Z badań nad grafiką i fonetyką historycznej polszczyzny*, red. M. Kuźmicki, M. Osiewicz, Zielona Góra 2010: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, s. 31–70.

Kierkowicz M., „Projekt zasad wydawania tekstów staropolskich” *wobec najnowszej praktyki wydawniczej*, w: *Badania historycznojęzykowe. Stan, metodologia, perspektywy*, red. B. Dunaj, M. Rak, Kraków 2011: Księgarnia Akademicka, s. 153–162.

Klemensiewicz Z., Lehr-Spławiński T., Urbańczyk S., *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1981: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Klemensiewicz Z., *Szczątki niezłożonej odmiany przymiotników w staropolszczyźnie*, „Prace Filologiczne” 1927, t. XII, s. 119–129.

Kowalska A., *Końcówka -ej w odmianie rzeczowników rodzaju żeńskiego w języku polskim*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Prace Językoznawcze” 1973, t. 2, s. 58–81.

Kowalska A., *Dzieje końcówki -im w narzędniku liczby pojedynczej rzeczowników rodzaju nijakiego w języku polskim*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Prace Językoznawcze” 1969, t. 1, s. 39–56.

Kozaryn D., *Historyk języka w edytorstwie naukowym*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 2015, t. 22, nr 1, s. 107–117.

Kozłowska M., *Między konwencją drukarską a fonetyką dawnego języka*, „Wielogłos. Pismo Wydziału Polonistyki UJ” 2012, t. 13, z. 3, s. 191–198.

Kozubal M., *Biały kruk odkryty po 500 latach. Nie było pewne czy istnieje*, „Rzeczpospolita. Historia”, publikacja: 26.04.2020, online: <https://www.rp.pl/Historia/304269968-Bialy-kruk-odkryty-po-500-latach-Nie-bylo-pewne-czy-istnieje.html> (dostęp: 12.05.2020).

Krótki Z., *O łakomstwie słów parę. Polskie leksemy o rdzeniu łącz- / ak-*, w: *Badania diachroniczne w Polsce. Pamięci Profesora Witolda Stefańskiego (1953–2013)*, red. D. Lipiński, K.T. Witzak, Łódź 2015: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 119–131.

Krzysztofik M., *Małżeństwo i rodzina w staropolskim poradniku moralno-religijnym pt. „Tobiasz pobożny i gospodarz dozorny” (1647)*, w: *Współczesny i dawny obraz rodziny w literaturze, kulturze i sztuce*, red. L. Mariak, Szczecin 2018: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, s. 65–78.

Krzysztofik M., *Old Polish Discourse on the Sacred and the Profane in the Moral-religious Guide-book, Titled „Tobias the Pious and Diligent Host” (1647)*, „Respectus Philologicus” 2017, t. 31 (36), s. 40–49.

Krzysztofik M., *„Tobiasz wyzwolony” Stanisława Herakliusza Lubomirskiego wobec biblijnej Księgi Tobiasza*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historycznoliterackie” 2000, z. 95–96, s. 21–45.

Krzysztofik M., *XVII-wieczne parafrazy wierszowane Starego Testamentu jako przykład literackiej interpretacji biblijnego słowa*, „Kieleckie Studia Teologiczne” 2002, z. 1–2, s. 365–382.

Krzyżanowski J., *Romans polski XVI wieku*, Warszawa 1962: Państwowy Instytut Wydawniczy.

Lenartowicz-Zagrodna A., *O trzech edycjach Księgi Tobiasza z pierwszej połowy XVI wieku*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 2018, t. XXVI, nr 2, s. 133–143.

Lenartowicz-Zagrodna A., *Zależności językowe między trzema edycjami Księgi Tobiasza z pierwszej połowy XVI wieku (zjawiska leksykalne*

i składniowe), „Studia Językoznawcze. Synchroniczne i Diachroniczne Aspekty Badań Polszczyzny” 2019, t. XVIII, s. 191–204.

Leon-Dufour X., *Słownik teologii biblijnej*, przekł. i oprac. K. Romaniuk, Poznań 1990: Pallotitnum.

Leszczyński Z., *Dativus absolutus w tekście polskim z połowy XVI wieku*, „Sławistyczne Studia Językoznawcze” 1987, s. 175–180.

Linde S.B., *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1807–1814: Drukarnia XX. Piarów.

Lisowski T., *Polszczyzna początku XVI wieku. Problemy wariantywności i normalizacji fonetyki i fleksji*, Poznań 1999: Wydawnictwo WiS.

Maciejowski W., *Piśmiennictwo polskie od czasów najdawniejszych aż do roku 1830*, t. III, Warszawa 1852: S. Orgelbrand.

Malec M., *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*, Kraków 1994: Instytut Języka Polskiego PAN.

Malec M., *Onomastyka w „Rozmyślaniu przemyskim”*, „Polonica” 2003, t. XXII–XXIII, s. 345–390.

Matuszczyk B., *Regionalizmy polszczyzny literackiej drugiej połowy XVI wieku w świetle języka przekładów Biblii. Zagadnienie normy językowej*, „Roczniki Humanistyczne. Językoznawstwo” 1989–1990, t. XXXVII–XXXVIII, z. 6, s. 1–67.

Mayenowa M.R. (red.), *Słownik polszczyzny XVI w.*, t. I–XXXVIII, Wrocław–Warszawa 1966–2020: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Instytut Badań Literackich PAN.

Michalska P., *Status staropolskich oboczności wyrazowych w polszczyźnie doby średniopolskiej*, Poznań 2014: Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

Migdał J., *O języku Andrzeja Glabera z Kobyłina. Studium normalizacji polszczyzny wczesnorennesansowej*, Poznań 1999: Wydawnictwo WiS.

Moroń B., *Uwagi nad pochodzeniem geminaty spółgłoskowej w zaimku „inny”*, „Slavia Occidentalis” 1931, t. X, s. 118–123.

Nowodworski M. (wyd.), *Encyklopedia kościelna*, t. XXVIII, Warszawa 1905: Drukarnia Czerwińskiego i Spółki.

Obrębska A., *Tajemnicze s we wszystkich*, „Język Polski” 1932, t. XVII, s. 115–120.

Osiewicz M., *Wariantywność w zakresie realizacji grup spółgłoskowych w listach polskich z pierwszej połowy XVI wieku (kontynuanty połączeń *sʹ, *zʹ, *žʹ, *(s)ʔbc-, *(z)dʔc- oraz grupy (-)uš-, (-)ɣu-, -dl-)*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 2010, t. XVI, s. 183–199.

Osiewicz M., *Wpływ zecera na ukształtowanie graficzno-językowe tekstu drukowanego. Uwagi wstępne do analizy Ksiąg o gospodarstwie z 1549 r.*, „LingVaria” 2012, z. 2, s. 65–76.

Paprocki B., *Herby rycerstwa polskiego, na podstawie edycji z 1584 r. wyd. Kazimierz Turowski*, Kraków 1858: Wydawnictwo Biblioteki Polskiej.

Piekarski M., *Ks. Wacław Sierakowski — propagator wiedzy o muzyce i organizator szkolnictwa muzycznego w okresie działalności Komisji Edukacji Narodowej*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2016, nr 36, s. 85–99.

Pietkiewicz R., *Pismo Święte w języku polskim w latach 1518–1638. Sytuacja wyznaniowa w Polsce a rozwój edytorstwa biblijnego*, Wrocław 2002: Uniwersytet Wrocławski [maszynopis doktoratu], online: <http://digital.fides.org.pl/Content/728/Pietkiewicz-Doktorat.pdf> (dostęp: 12.05.2020).

Platt J., *Adam Naruszewicz w kręgu Biblioteki Załuskich. Fragmenty korespondencji Józefa Andrzeja Załuskiego i inne materiały*, „Archiwum Literackie”, t. XVIII: „Miscellanea z doby oświecenia. 4”, red. Z. Goliński, Wrocław 1973: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 195–223.

Poplatek J., *Studia z dziejów jezuickiego teatru szkolnego w Polsce*, Wrocław 1957: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

„Przewodnik Bibliograficzny: miesięcznik dla wydawców, księgarzy, antykwarzy jako też czytających i kupujących książki wydawany przez dra Władysława Wisłockiego” 1881, R. 4, nr 8.

Pyrkosz A., *Asymilacje pod względem dźwięczności w grupach spółgłoskowych w polszczyźnie XVI i pierwszej połowy XVII wieku (na podstawie druków krakowskich)*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 2010, t. XVI, s. 227–239.

Pyrkosz A., *Grupy spółgłoskowe w XVI-wiecznych drukach krakowskich. Z dziejów kształtowania się norm językowych*, Poznań 2016: Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”.

Rogalski L., *Historia literatury polskiej*, t. 1, Warszawa 1871: M. Glückberg.

Rospond S., *Dawność mazurzenia w świetle grafiki staropolskiej*, Wrocław 1957: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Ryś J., *Rodzina szlachecka w świetle staropolskich poradników gospodarskich*, „Wychowanie w Rodzinie” 2013, t. VII, nr 1, s. 109–125.

Rzepka W.R., *Demorfologizacja rodzaju w liczbie mnogiej rzeczowników w polszczyźnie XVI–XVII wieku*, Poznań 1985: Wydawnictwo Naukowe UAM.

Sawa A., *Udział korektorów i zecerów w kształtowaniu tekstu drukowanego (na podstawie polskojęzycznych druków z XVI wieku)*, „Folia Bibliologica” 2011, t. 53–54, s. 25–37.

Skulina T., *O staropolskiej oboczności mieśće i miestce*, „Język Polski” 1961, t. XLI, s. 30–36.

Starowieyski M. (red.), *Apokryfy Nowego Testamentu*, t. I: *Ewangelie apokryficzne: Opowiadania o Jezusie, Maryi, Józefie i Janie Chrzycielu*, Kraków 2003: Wydawnictwo WAM.

Szelachowska-Winiarzowa L., *Kłopoty z transkrypcją grup spółgłoskowych w tekstach staropolskich*, „Poznańskie Studia Językowe” 2001, t. VII, s. 145–155.

Śmiech W., *Rozwój polskich grup spółgłoskowych *śr, *zr, *źr*, Łódź 1953: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.

Taszycki W., *Przejście chw > f w staropolszczyźnie*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń PAU” 1947, t. XLVIII, s. 217–223.

„Tygodnik Ilustrowany” 1868, seria 2, t. 1, nr 22 (30 maja).

Urbańczyk S. (red.), *Słownik staropolski*, t. 1–11, Wrocław 1953–1999: Polska Akademia Umiejętności, Instytut Języka Polskiego PAN.

Urbańczyk S., *O staropolskim na- // naj-*, „Język Polski” 1952, t. XXXII, s. 28–30.

„Wiadomości Graficzne: organ związku zawodowego drukarzy i pokrewnych zawodów w Polsce” 1928, R. 20, nr 13 (1 lipca).

Winiarska-Górska I., *Fleksja w XVI-wiecznych przekładach Ewangelii*, w: *Szesnastowieczne przekłady Ewangelii*, Warszawa 2010–2016: Instytut Języka Polskiego UW, online: <https://ewangelie.uw.edu.pl/files/fleksja.pdf> (dostęp: 06.05.2020).

Winiarska-Górska I., *Najczęstsze zjawiska fonetyczne w szesnastowiecznych przekładach Ewangelii*, w: *Szesnastowieczne przekłady Ewangelii*, Warszawa 2010–2016: Instytut Języka Polskiego UW, online: <https://ewangelie.uw.edu.pl/files/fonetyka.pdf> (dostęp: 06.05.2020).

Winiarska-Górska I., *Zasady edycji tekstów w Przeglądarce wersetów równoległych szesnastowiecznych przekładów Ewangelii*, w: *Szesnastowieczne przekłady Ewangelii*, Warszawa 2010–2016: Instytut Języka Polskiego UW, online: <https://ewangelie.uw.edu.pl/files/zasady.pdf> (dostęp: 06.05.2020).

Wiszniewski M., *Historia literatury polskiej*, t. 6, Kraków 1844: Drukarnia Uniwersytecka.

Witczak T., *Historija o starem i młodem Tobijaszu (1693)*, „Archiwum Literackie”, t. 14: „Miscellanea staropolskie. 3”, red. R. Pollak, Wrocław 1963: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 205–292.

Witczak T., *Teatr i dramat staropolski w Gdańsku (Przegląd historyczno-materiałowy)*, Gdańsk 1959: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.

Wojciechowska K., Rosik M., *Hebraica sive græca veritas? Katolicko-luterańska refleksja na temat natchnienia Septuaginty*, w: *Scripturæ Sacræ Propagator*, red. K. Ziaja, Opole 2015: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, s. 231–262.

Wójcicki K., *Obrazy starodawne*, t. I, Warszawa 1843: G. Sennewald.

Wujek J., *Biblia. Transkrypcja typu „B” oryginalnego tekstu z XVI w.*, oprac. J. Frankowski, Warszawa 2000: Oficyna Wydawnicza „Vocatio”.

Zarębski R., *Indywidualizmy nazewnicze Szymona Budnego (na przykładzie nowotestamentowych nazw geograficznych w „Biblii nieświeckiej”)*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica” 2017, t. 52, nr 2, s. 41–53.